

Nabij zijn in crisistijd

Een vergelijkend onderzoek naar de positie van katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak in 1944-1954 en de COVID-19-pandemie in Nederland in februari 2020-juni 2021

Abstract

Het doel van dit onderzoek is om een beter inzicht te krijgen van de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens een pandemie. Om dit te bereiken is een historische vergelijking gemaakt tussen de tuberculose-uitbraak in de periode 1944-1954 en de COVID-19-pandemie. Om de positie van de Rooms-Katholieke Kerk in kaart te brengen is in beide periodes het overheidsbeleid geanalyseerd, de reactie van de katholieke kerk op de pandemie onderzocht en het mediadiscours rondom de katholieke kerk bestudeerd. Hiervoor is een kritische discoursanalyse gemaakt op basis van vijf interviews, krantenartikelen, kerkelijke- en overheidsdocumenten. Uit de kwalitatieve resultaten is gebleken dat de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak een andere rol had dan tijdens de coronacrisis. Tijdens de tuberculose-uitbraak lag de focus van de katholieke kerk op het verzorgen van patiënten, terwijl tijdens de coronacrisis de katholieke kerk zich voornamelijk bezig hield met de geestelijke gezondheid van de medemens. Wel opereert de katholieke kerk in beide periodes vanuit dezelfde religieuze motieven, zoals naastenliefde en nabij zijn. Daarbij wordt de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak, anders dan tijdens de COVID-19-pandemie, niet geraakt door het overheidsbeleid, omdat er geen beperkingsmaatregelen zijn met betrekking tot sociale afstand. Er is in beide periodes echter wel sprake van maatregelen, zoals isolatie en quarantaine en wordt ventilatie en hygiëne gestimuleerd door middel van voorlichting. Verder heeft de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak een centralere positie in de samenleving, dan in gesecculariseerd Nederland. In het medialandschap tijdens de tuberculose-uitbraak werd er voornamelijk nieuws gedeeld over de bestrijding van de ziekte door de verenigingen van de eigen zuil en in de media van de eigen zuil. Tijdens de coronacrisis is er veel commotie ontstaan rondom het overheidsbeleid met betrekking tot religieuze bijeenkomsten. Enerzijds heeft de uitzonderingsregel voor religieuze bijeenkomsten een primair grondwettelijke reden en anderzijds wordt deze uitzonderingspositie van kerken verworpen in het kader van de volksgezondheid en de discriminerende werking van artikel 6 van de Grondwet. Dit onderzoek is relevant, omdat het meer inzicht geeft in de positie van de katholieke kerk tijdens een pandemie in een gesecculariseerde samenleving vergeleken met een verzuilde samenleving.

Sleutelwoorden: religiositeit, secularisatie, overheidsbeleid, COVID-19-pandemie, tuberculose

Julia Krijnen, 482935

Master Cultuurgeschiedenis, Erasmus school of History, Culture and Communication.

Erasmus Universiteit, schooljaar 2020-2021

Eerste lezer: Prof. dr. Dick Douwes

Tweede lezer: Prof. dr. Mark Hay

Aantal woorden: 23611

Juliakrijnen@gmail.com

Inhoud

Voorwoord	2
1. Inleiding	3
1.1 Vraagstelling	5
1.2 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	6
2. Literatuuronderzoek	9
2.1 Van verzuiling naar secularisatie	9
2.3 Draagvlak voor de voorrangspositie van de religie tijdens crisis.....	12
2.4 Relatie tussen religiositeit en naleving beperkingsrichtlijnen.....	15
3. Methodologische verantwoording	18
3.1 Dataverzameling	18
3.2 Data-analyse.....	21
4. Historische en sociale context	25
4.1 Verschillen en overeenkomsten	26
5. Bestrijding van volksziektes in Nederland	34
5.1 Tuberculosebestrijding.....	34
5.2. Bestrijding coronavirus.....	40
5.3. Religieuze bijeenkomsten	46
5.4. Deelconclusie.....	49
6. De katholieke kerk tijdens een pandemie	51
6.1. Katholieke ziekenzorg.....	51
6.2. Katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak.....	52
6.3. Katholieke kerk tijdens de coronacrisis	55
6.4. Deelconclusie.....	65
7. Positie van de katholieke kerk in de samenleving	67
7.1. Positie katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak.....	67
7.2. Positie katholieke kerk tijdens coronacrisis	69
7.3. Deelconclusie.....	73
8. Conclusie	75
9. Beperkingen en aanbevelingen	78
Bibliografie	80
Bijlage	89
Bijlage 1: Tijddlijn maatregelen coronacrisis & tuberculose.....	89
Bijlage 2: Tijddlijn reactie Rooms-Katholieke Kerk Nederland & Lievevrouweparochie.....	96
Bijlage 3: Coderingsproces	101
Bijlage 5: Transcripten interviews	103

Voorwoord

Terugkijkend op een uitdagend en mooi schrijfproces wil ik een aantal mensen in het bijzonder bedanken voor hun hulp. Allereerst wil ik prof. dr. Dick Douwes bedanken voor zijn begeleiding en suggesties waar ik enorm veel aan heb gehad. Van het begin tot het eind heeft hij mij geduld, vertrouwen en ruimte gegeven. Daar ben ik heel dankbaar voor.

Daarnaast wil ik in het bijzonder pastoor Willemse en pastoor Verbeek bedanken voor hun openheid en herinneringen die mij hebben geholpen bij het begrijpen van de beweegredenen van de katholieke kerk en mij hebben geholpen met nieuwe inzichten over het onderwerp van deze masterscriptie. Ook Sophie van den Boom, werknemer van kanserlaris Breda en Elly van Leeuwen, van KNCV Tuberculosefonds, wil ik hartelijk bedanken voor het helpen vergaren van data. Tot slot wil ik mijn dankbaarheid uitspreken voor alle feedback die ik heb mogen ontvangen van mijn medestudenten en familie.

Julia Krijnen, 28 juni 2021

1. Inleiding

Tijdens de huidige COVID-19-pandemie zijn religieuze bijeenkomsten een hotspot geworden voor de verspreiding van het virus.¹ In het publiek debat lopen de spanningen hoog op: enerzijds heeft de uitzonderingsregel voor religieuze bijeenkomsten een primair grondwettelijke reden en anderzijds wordt deze uitzonderingspositie van kerken verworpen in het kader van de volksgezondheid.² Zowel Nederlanders met een publieke functie, als burgers spreken hun onvrede hierover uit op sociale mediaplatformen.³ Zo heeft presentator en programmamaker Tim Hofman al meerdere keren zijn ontevredenheid uitgesproken in zijn programma #BOOS over artikel 6 en 23 van de Grondwet. In verschillende debatten met onder andere ChristenUnie-leider Gert-Jan Segers, SGP-Raadslid Tom de Nooijer en theoloog Stefan Paas, betoogt Hofman dat artikel 6 een discriminerende werking heeft.⁴ Volgens hem heeft de kerk, synagoge of moskee onterecht een voorrangspositie ten opzichte van alle andere vormen van zingeving of levensvisie.⁵

Naast het maatschappelijk debat over de voorrangspositie van religieuze bijeenkomsten zijn er ook verschillende reacties vanuit kerken op de beperkingsmaatregelen in Nederland. Zo houden de protestante en katholieke kerken zich aan de beperkingsregels. Vele religieuze bijeenkomsten zijn tijdens de lockdown opgeschort of zijn digitaal. De Kerstnachtmis 2020 is geschrapt en op 1^e Kerstdag werden er dertig mensen in de kerk toegelaten.⁶ Er zijn echter ook kerken die een ander beeld laten zien van religieuze bijeenkomsten tijdens de coronacrisis. Zo waren er per dienst maximaal 600 mensen welkom

¹ David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, *American Psychologist*, 2020, Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 1.

² Sophie van Bijsterveld, "Kerkbezoek in Coronatijd: de Paradox van Vrijheid," *Radbout Universiteit*, 21 oktober 2020, <https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/kerkbezoek-coronatijd-paradox-vrijheid-bijsterveld/>

³ Tim Bouwhuis, "Religieuze bijeenkomsten in Coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel," *Religious Matters in an Entangled World*, Utrecht University: 2020. <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel-ii/>

⁴ "Tim Hofman vindt het raar dat in de coronamaatregelen een uitzondering wordt gemaakt voor religieuze bijeenkomsten," Op NPO 1, 20 oktober 2020, van <https://op1npo.nl/2020/10/20/tim-hofman-vindt-het-raar-dat-in-de-coronamaatregelen-een-uitzondering-wordt-gemaakt-voor-religieuze-bijeenkomsten/>; "Tim Hofman in felle discussie over kerkprobleem," De Telegraaf, 16 december 2020, van <https://www.telegraaf.nl/video/307308624/tim-hofman-in-felle-discussie-overkerkenprobleem>; "Tim Hofman in debat met voormalig theoloog des vaderlands Stefan Paas," NPO Radio 1, 15 oktober 2020, van <https://www.nporadio1.nl/dit-is-de-dag/onderwerpen/66368-2020-10-15-tim-hofman-in-debat-met-voormalig-theoloog-des-vaderlands-stefan-paas>

⁵ "Tim Hofman vindt het raar dat in de coronamaatregelen een uitzondering wordt gemaakt voor religieuze bijeenkomsten"

⁶ "Zingen in de kerk moet van god," Trouw, 18 oktober 2020, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/zingen-in-de-kerk-moet-van-god~b077f88d/>

in de Hersteld Hervormde Kerk in Staphorst. Tevens hoefden kerkgangers geen mondkapje te dragen en werd er gezongen.⁷

In deze masterscriptie worden de termen “crisis” en “pandemie” aangehaald. Een crisis wordt als volgt gedefinieerd: “Gebeurtenissen of ontwikkelingen die op grote schaal worden waargenomen door de leden van de betrokken gemeenschappen en een bedreiging vormen voor de kernwaarden en kernstructuren van deze gemeenschappen”⁸ Daarnaast wordt een pandemie beschreven als een ernstige infectieziekte die zich snel tussen mensen verspreidt en tegelijkertijd niet alleen in één land maar over de hele wereld voortkomt.⁹ Voor dit onderzoek wordt het onderzoek van Alasdair MacIntyre gebruikt om religie te definiëren, omdat dit onderzoek zich verleeft aan het functioneren van de katholieke kerk. Om die reden is een definitie van religie die de organisatie van religie weergeeft, toepasselijk. MacIntyre stelt dat religie begrepen moet worden in sociologische termen. Hierbij is het begrijpen van religie niet hetzelfde als geloven. Geloven vereist een manier van denken waar tegenspraak en gebrek aan samenhang gemakkelijk wordt geaccepteerd. Religie is een systeem van betekenis en actie die de wereld en het menselijk bestaan een bepaalde vorm en betekenis geeft.¹⁰ Daarnaast is bij religie het identificeren met anderen belangrijk. Om die reden is religie toepasbaar op groepen. Religie heeft invloed op zowel de gezondheid als welzijn van mensen door middel van sociale integratie, steun en overtuigingen.¹¹

In de wetenschappelijke literatuur is geen eenduidig beeld over de relatie tussen religiositeit en het naleven van regels tijdens een crisis. Waarbij de ene stroming verklaart dat religiositeit de algemene bereidheid om de regels van autoriteiten te volgen vergroot, toont de andere stroming aan dat de religiositeit de naleving van regels niet garandeert.¹² Hierbij toont het onderzoek van David DeFranza et al. dat religiositeit leidt tot een hogere bereidheid om zich te houden aan de regels en is er een hoge mate van zelfbeheersing aanwezig.¹³ De

⁷ “Onbegrip in de landelijke politiek over 600 gelovigen in kerk Staphorst,” NOS, 4 oktober 2020, van <https://nos.nl/artikel/2350949-onbegrip-in-landelijke-politiek-over-600-gelovigen-in-kerk-staphorst.html>

⁸ A. Boin, P. 't Hart & A. McConnell, “Crisis exploitation: political and policy impacts of framing Contests,” in *Journal of European Public Policy* 2009, 16(1), 83-84.

⁹ L. Sulkowski & G. Ignatowski. “Impact of COVID-19 pandemic on Organization of Religious Behaviour in Different Christian Denominations in Poland,” in *Religions*, 11(5), 254, 2.

¹⁰ Alasdair MacIntyre, “Is understanding religion compatible with believing?,” in *Faith and the Philosophers*, 1964, Palgrave Macmillan, London, 115-135.

¹¹ P. Obst & N. Tham, “Helping the soul: the relationship between connectivity and wellbeing within a church community”, in *Journal of Community Psychology*, Vol. 37(No. 3), 2009, pp. 342- 361.

¹² David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. “Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines,” <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 2-8. ; D. R. Williams., D. B., Larson, R. E. Buckler., R. C. Heckmann., & C.M. Pyle. Religion and psychological distress in a community sample, 1257-1262

¹³ David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. “Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines,” 2.

publicatie van Williams et al. stelt echter dat participatie aan religieuze bijeenkomsten van groot belang is in onzekere en ongunstige situaties, waardoor naleving van de maatregelen niet is gegarandeerd.¹⁴

Om meer inzicht te krijgen in de positie van religie tijdens een infectiecrisis is het relevant om de huidige COVID-19-pandemie te vergelijken met een eerdere dodelijke infectieziekte in Nederland. Tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog was er, als gevolg van de armoede, slechte hygiëne, hongersnood en stress, een uitbraak van de al eeuwenoude infectieziekte tuberculose (TBC). Tuberculose is evenals COVID-19 besmettelijk door het inademen van deeltjes in de lucht, maar is een bacterie en geen virus.

1.1 Vraagstelling

In dit onderzoek wordt er een historische vergelijking gemaakt tussen de tuberculose-uitbraak in de periode 1944-1954 en de COVID-19-pandemie van februari 2020 tot juni 2021 met betrekking tot de positie van de kerk. Door middel van een kritische discoursanalyse en diepte-interviews zal de positie van de Rooms-Katholieke Kerk worden blootgelegd. Dit onderzoek heeft een verkennend doel, omdat het meer kennis vergaart over de positie van de katholieke kerk tijdens een pandemie.¹⁵ Om dit te kunnen onderzoeken is de volgende centrale onderzoeksvraag opgesteld: “Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de tuberculose-uitbraak vergeleken met de positie van de katholieke kerk tijdens de COVID-19-pandemie?” In dit onderzoek wordt de katholieke kerk in Nederland bestudeerd en geanalyseerd. Er is gekozen voor deze stroming binnen het christendom, omdat dit onderzoek zich op regionaal niveau richt (Noordwest-Brabant). De meerderheid van de kerkelijk gezindte in Noordwest-Brabant is rooms-katholiek.¹⁶

Om deze centrale onderzoeksvraag te beantwoorden wordt de positie van de katholieke kerk als volgt in kaart gebracht. Ten eerste wordt gekeken naar de beperkingsmaatregelen vanuit het overheidsbeleid in beide periodes. Daarbij wordt de voorrangspositie van kerken in Nederland verklaard vanuit een historische weergave van de

¹⁴ D. R. Williams., D. B., Larson, R. E. Buckler., R. C. Heckmann., & C.M. Pyle. Religion and psychological distress in a community sample. 1991. *Social Science & Medicine*, 32, 1257–1262.
[http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90040-J](http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(91)90040-J)

¹⁵ S. van Thiel, “Research methods in public administration and public management: An introduction,” Londen, 2014, VK: Routledge.

¹⁶ Hans Schmeets, “De religieuze kaart van Nederland, 2010-2015,” CBS, 2016.

grondwet. Vervolgens wordt de positie van de katholieke kerk in kaart gebracht in beide periodes en wordt een overzichtelijke weergave gegeven van de reactie van de katholieke kerk op de beperkingsmaatregelen volgens de methode van het onderzoek van Loïc Bawidamann, Laura Peter en Rafaël Walthert. Hierbij worden de restricties vanuit de katholieke kerk ingedeeld op basis van verandering, verschuiving of annulering.¹⁷ Tot slot wordt gekeken naar de positie van de katholieke kerk in het maatschappelijk debat in beide periodes. Om de centrale onderzoeksvraag te beantwoorden zijn de bovenstaande drie aspecten verwerkt in de onderstaande deelvragen:

- I. In welke mate werd, en wordt, het functioneren van de Rooms-Katholieke Kerk geraakt door het overheidsbeleid met betrekking tot de tuberculose-uitbraak en tijdens de coronacrisis?
- II. Op welke manier ging, en gaat, de Rooms-Katholieke Kerk om met de beperkingsmaatregelen om de pandemieën te beteugelen?
- III. Wat waren, en zijn, de gevolgen voor de positie van de Rooms-Katholieke Kerk in het publieke debat?

Om een antwoord te geven op de centrale onderzoeksvraag vormt het literatuuronderzoek een beeld van de positionering van het onderzoeksthema in wetenschappelijke publicaties en debatten. Daarna wordt het onderzoeksontwerp toegelicht en volgt een methodologische verantwoording van het kwalitatieve onderzoek. Hierna worden de resultaten besproken en geanalyseerd op basis van de drie deelvragen. Tot slot volgt de conclusie met de discussie en de aanbevelingen.

1.2 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Het doel van dit onderzoek is een beter begrip te ontwikkelen over de positie van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak in de periode na de Tweede Wereldoorlog en de COVID-19-pandemie van 2020 tot juni 2021. In beide periodes was er sprake van een maatschappelijke crisis, waarbij onderzoekers en beleidsmakers niet voldoende kennis en vermogen hebben om het maatschappelijk probleem op te lossen. Op het moment dat er geen kennis of middelen bestaan om een maatschappelijk probleem op te lossen, spreekt men over

¹⁷ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 4-8.

een *wicked problem*.¹⁸ Dit wordt gekenmerkt door meningsverschillen over het probleem en over de juiste oplossing, omdat er te weinig kennis is over het effect van de oplossing. Er is om die reden geen bewezen oplossing, maar alleen betere of slechtere opties om het probleem op te lossen. De gevolgen van de crisis zijn op alle vlakken van de samenleving zichtbaar. Tijdens de huidige COVID-19-pandemie leiden bijvoorbeeld alle mogelijke oplossingen wellicht tot negatieve gevolgen. De maatregelen om de verspreiding van het virus af te remmen hebben gevolgen voor de samenleving. Daarbij heeft elke keuze van de overheid effect op het privéleven van elk individu. Het grootste verschil met de COVID-19-pandemie is, vergeleken met eerdere pandemieën, dat er sprake is van een globale economie waarin alles verbonden is waardoor het virus zich snel verspreidt. Dit onderzoek is maatschappelijk relevant, omdat het meer inzicht geeft in de positie van de katholieke kerk in de hedendaagse samenleving vergeleken met een verzuilde samenleving. Op die manier kan een beeld worden geschetst over de houdbaarheid van de voorrangspositie van de kerk in de samenleving.¹⁹

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek bestaat uit het feit dat er nog weinig wetenschappelijke kennis is over de positie van de kerk tijdens de COVID-19-pandemie in Nederland. In dit onderzoek worden de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie met elkaar vergeleken met betrekking tot de katholieke kerk. Dit wordt bewerkstelligd door te kijken naar de positie van de katholieke kerk op drie aspecten. Om te beginnen wordt het overheidsbeleid tijdens de tuberculose-uitbraak vergeleken met de COVID-19-pandemie met betrekking tot het bestrijden van de volksziekte. Daarbij vindt een analyse plaats naar hoe het functioneren van de kerk wordt geraakt door dit beleid. Verder wordt getracht de positie van de katholieke kerk in het publiek discours in kaart te brengen tijdens de tuberculose-uitbraak na de Tweede Wereldoorlog en de COVID-19-pandemie. Hierbij wordt meer kennis verkregen over het draagvlak voor religieuze bijeenkomsten tijdens een volksziekte in de samenleving.

Tevens wordt in dit onderzoek een beter beeld ontwikkeld van de relatie tussen religiositeit en het naleven van algemene beperkingsrichtlijnen van de overheid om het coronavirus te bestrijden. In de literatuur is geen consensus over het verband tussen de religiositeit en het volgen van de maatregelen. Waarbij de eerste stroming verklaart dat religiositeit de algemene bereidheid om de regels van autoriteiten te volgen vergroot, toont de

¹⁸ P.M. Schiefloe, "The Corona crisis: a wicked problem," in *Scandinavian Journal of Public Health* (2020), 1-4, DOI: 10.1177/1403494820970767.

¹⁹ Schiefloe, "The Corona crisis: a wicked problem," 3-4.

andere stroming aan dat de religiositeit de naleving van regels niet garandeert.²⁰ Terwijl dit verband in kaart wordt gebracht, kunnen er uitspraken worden gedaan over welke positie de katholieke kerk zelf inneemt tijdens de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie. Om dit in kaart te brengen wordt de methode van het onderzoek van Loïc Bawidamann et al. gebruikt. Hierbij wordt de reactie van religieuze gemeenschappen in Zwitserland op overheidsbeperkingen tijdens de coronacrisis zichtbaar gemaakt door hun aanpassingen te categoriseren en de argumenten voor deze aanpassingen te beschrijven.²¹ Dit onderzoek levert een bijdrage door de reactie van religieuze gemeenschappen in Nederland zowel tijdens de tuberculose-uitbraak als tijdens de coronacrisis op dezelfde wijze in kaart te brengen.

Tot slot kan er meer inzicht worden verkregen in het wetenschappelijk debat over religiositeit tijdens een crisis. In dit wetenschappelijk debat stelt het onderzoek van Bentzen en het onderzoek van Norris en Inglehart dat de religiositeit tijdens een crisis stijgt, doordat mensen in onzekere tijden meer behoefte hebben aan religie en regels die hen helpt om te gaan met problemen.²² Daarentegen toont het onderzoek van de Baker et al. dat een pandemie kan leiden tot een versnelling van de bestaande processen uit de secularisatietheorie. Hierbij wordt de religiositeit verder geprivatiseerd en neemt de religiositeit af.²³ Om die reden is het wetenschappelijk relevant om een vergelijking te maken tussen de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie, omdat dit de verschillen tussen een seculiere samenleving ten opzichte van een verzuilde samenleving zichtbaar maakt op het draagvlak van de uitzonderingspositie van religie.

²⁰ David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 2-8. ; D. R. Williams., D. B., Larson, R. E. Buckler., R. C. Heckmann., & C.M. Pyle. Religion and psychological distress in a community sample, 1257-1262

²¹ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 4-8.

²² Bentzen, "In Crisis We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic," 52-108. ; Tim Immerzeel en Frank van Tubergen, Religion as Reassurance? Testing the Insecurity Theory in 26 European Countries, 359-372.

²³ Joseph O Baker, Gerardo Martí, Ruth Braunstein, Andrew L Whitehead, Grace Yukich, Religion in the Age of Social Distancing: How COVID-19 Presents New Directions for Research, *Sociology of Religion*, Volume 81, Issue 4, Winter 2020, 363-364, <https://doi.org/10.1093/socrel/sraa039>

2. Literatuuronderzoek

2.1 Van verzuiling naar secularisatie

De positie van religie in de maatschappij was tijdens de tuberculose-uitbraak heel anders dan nu. Het dagelijkse leven werd gekarakteriseerd door de verzuiling. De verzuiling is een proces waarbij de samenleving op levensbeschouwelijke basis in groepen werd ingedeeld. Hierbij werd het maatschappelijk, politiek, sociale en wetenschappelijke leven opgedeeld in vier zuilen: katholieke, protestants-christelijke, socialistische en liberale zuil. Binnen elke zuil waren verschillende sociale klassen te zien, doordat mensen geordend werden naar hun maatschappelijke positie. Tevens was er een scheiding tussen de zuilen, omdat elke zuil eigen instituties zoals scholen, kranten, vakbonden, ziekenhuizen en scholen had.²⁴ Dit werd ook duidelijk zichtbaar tijdens de tuberculose-uitbraak, omdat ook de sanatoria waren verzuild. Om die reden gingen bijvoorbeeld mensen met tuberculose ver weg van hun woonplaats om te kuren, terwijl er verschillende sanatoria in de buurt waren. Verzuiling en ontzuiling zijn pas later gangbare begrippen geworden. De vroegste vindplaats van de metafoer, waarin de term “zuil” gebruikt werd om een in eigen kring georganiseerde bevolkingsgroep aan te duiden, is in het ambtelijke jargon van de jaren dertig. Vooral het ministerie van Sociale Zaken drong erop aan om organisaties in “zuilen” in te delen, op basis van hun levensbeschouwelijke tradities. In een maatschappij verdeeld in zuilen was het voor de overheidsinstanties gemakkelijker om publieke middelen te verdelen onder verschillende maatschappelijke organisaties.²⁵

Voor de katholieken en de protestanten streefden naar een verzuilde samenleving. De protestanten kwamen als eersten met het idee om een systeem te creëren voor de geloofsleer, instituties en politieke organisatie. Voor de katholieken was de verzuiling een strategie om zichzelf te beschermen tegen de secularisering. Daarnaast hadden de katholieken het voordeel ten opzichte van de andere zuilen, dat zij een relatief grote eenheid vormden. Daarentegen was het verzuilingsproces voor de protestanten moeilijker, omdat er binnen het protestantisme verschillende parallelle groeperingen waren.²⁶ In de late jaren vijftig zorgden

²⁴ Sophie van Bijsterveld, “Religion and the Secular State in the Netherlands,” *Religion and the secular state: Interim national reports*, 2010, 523-524.

²⁵ Peter van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” in P. van Dam, J. Kennedy, & F. Wielenga (editors), *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (2014), Amsterdam: AUP, 3.

²⁶ Rolf Schuurmsma, *Jaren van opgang: Nederland 1900-1930*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2000, p.190.

de opkomst van de verzorgingsstaat, de individualisering, de economische groei en secularisering ervoor dat de maatschappij geleidelijk onafhankelijk werd van de verzuilde organisaties. Hierdoor kon de ontzuiling plaatsvinden.

Op dit moment is er tijdens de COVID-19-pandemie, anders dan tijdens de tuberculose-uitbraak, sprake van een seculiere meerderheid. Binnen de secularisatietheorie worden drie verschillende ontwikkelingen gesignaleerd. Ten eerste is er sprake van religieuze achteruitgang. Daarnaast leidt secularisatie tot privatisering van religie. Tot slot leidt secularisatie tot de differentiatie van de sociale domeinen. Met differentiatie wordt bedoeld dat er een afbakening ontstaat van sociale domeinen. Hierdoor is de religie niet meer verwikkeld in andere sociale domeinen, maar wordt religie een apart domein. Religie werd minder belangrijk voor de politiek, het onderwijs, rechtspraak en andere publieke domeinen.²⁷ Socioloog Mark Chaves (1994) definieert secularisatie als een achteruitgang van religieus gezag. Deze afname van autoriteit wordt zichtbaar, doordat religie het vermogen verliest om de samenleving als geheel te structureren, niet meer een invloedrijke organisatie vormt en de invloed op acties en overtuigingen van individuen wordt verlaagd. In een seculariseerde samenleving heeft religie niet langer de macht om een gedeelde visie te definiëren over hoe er op de crisis moet worden gereageerd.²⁸ Tevens leidt een seculiere samenleving tot veranderende maatschappelijke opvattingen. Het recht op vrijheid van godsdienst ligt al jaren onder vuur en ook de bijzondere positie van religie in bijvoorbeeld het onderwijs wordt bekritiseerd. Er is minder kennis van religie aanwezig in de samenleving, waardoor het begrip voor religie afneemt. Daarnaast zijn steeds minder mensen godsdienstig opgevoed en is het voor hen lastiger om zich in te leven in iemand met een religieuze overtuiging.²⁹ Naar aanleiding hiervan is het aannemelijk dat er minder draagvlak is voor de uitzonderingspositie van religie tijdens de COVID-19-pandemie.

2.2.1 “Public religion” in een seculariseerde samenleving

Ondanks de secularisatie heeft religie in de hedendaagse samenleving nog steeds een rol van betekenis. José Casanova toont in *Public Religions in the Modern World* aan dat religie nog

²⁷ Matthias Koenig, “Religion and Public Order in Modern Nation-States: Institutional Varieties and Contemporary Transformations”. In Winfried Brugger and Michael Karayanni (eds) *Religion in the Public Sphere: A Comparative Analysis of German, Israeli, American and International Law*, (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, 2007), 4.

²⁸ Mark Chaves, “Secularization as declining religious authority”, *Social Forces* (1994), 72 (3): 765-769.

²⁹ Stefan Paas, De vrijheid om aanstootgevend te leven. *Openbaar bestuur* (2011), 11, 24-28.

steeds op meerdere moderne plekken in de wereld een belangrijk aandeel heeft. Hij maakt hierbij onderscheid tussen de publieke en private sfeer, in lijn met de sociale-politieke theorie van Habermas. Habermas definieert de “publieke sfeer” als een ruimte waar individuen samenkomen om informatie, ideeën en kritiek met elkaar te delen.³⁰ De publieke opinie wordt uitgedrukt en gevormd in de publieke sfeer.³¹ Volgens Habermas werd de opkomst van de publieke sfeer mogelijk door twee ontwikkelingen. Ten eerste kwam vanaf de late middeleeuwen de moderne natiestaat op. In de middeleeuwen was er geen scheiding tussen publiek en privaat en bestond er nog geen privé-eigendom. Binnen het feodale stelsel presenteerde de machthebbende zijn macht en status direct aan het volk en had het volk een passieve houding. Bij de opkomst van de natiestaat werd de macht gecentraliseerd en ontstond het absolutisme. Hierbij uitten de adel de macht van de soeverein aan het volk en ontstond een grotere afstand tussen de vorst en het publiek.³² Daarnaast nam door de reformatie de autoriteit van de katholieke kerk af en werd religie teruggebracht naar de privésfeer. De staat nam de juridische en administratieve functies over.³³ De scheiding tussen staat en samenleving werd duidelijker.³⁴

Ondanks de secularisering en de privatisering van religie stelt Casanova dat in de moderne tijd religieuze organisaties wereldwijd de publieke sfeer en de politieke arena betreden. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar door de groeiende aandacht van de westerse media voor de Islam.³⁵ Naast het verdedigen van hun traditionele belangen en interesses gaan zij nu ook participeren en bijdragen aan het vaststellen en definiëren van de grenzen tussen de private en publieke sferen. Hierdoor wordt het klassieke idee van het secularisatieproces, dat modernisering uiteindelijk zorgt voor de ondergang van religie, ondermijnd.³⁶ Om die reden stelt hij de centrale hypothese in zijn boek dat de moderne wereld te maken heeft met de deprivatisering van religie in de moderne wereld. Hiermee bedoelt hij dat religie niet de geprivatiseerde rol speelt, die zij horen te spelen volgens de theorieën van secularisme en moderniteit, maar zelf middelen en strategieën gebruiken om invloed te hebben op de inrichting van de samenleving en ruimte te krijgen in het publieke domein.³⁷ Casanova houdt

³⁰ Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789*, 2.

³¹ Roeland Harms. *Pamfletten en Publieke Opinie: Massamedia in de Zeventiende Eeuw*, (Amsterdam 2011), 21.

³² Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789*, 2.

³³ James Horn Melton. *The rise of the public in Enlightenment Europe*, (Cambridge 2001), 6-7.

³⁴ Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789*, 2.

³⁵ Peter van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” in *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*, 2014, 13.

³⁶ José Casanova, *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press, 1994, 69.

³⁷ Casanova, *Public religions in the modern world*, 5.

echter in zijn hypothese van religieuze deprivatisering het concept van differentiatie hoog door te benoemen dat religie geen aanspraak mag maken op de macht binnen het politieke systeem. Hij ziet geen plaats voor religie op staats- of politiek niveau, zoals een staatskerk of christelijke politieke partijen.³⁸

Ook het onderzoek van Danièle Hervieu-Léger toont aan dat moderniteit niet leidt tot een achteruitgang van religie, maar daarentegen resulteert in het ontstaan van nieuwe sociale vormen van religie. De verklaring hiervoor is dat in een moderne samenleving sprake is van onzekerheid, onvoorspelbaarheid en risico. In reactie hierop ontstaan nieuwe sociale vormen van religie om de behoefte aan betekenis te vervullen.³⁹ Daarbij stelt Sophie Bijsterveld dat religie geen geïsoleerd gebied wordt in een geseculariseerde samenleving, maar dat het verbonden is met de opvattingen over de mens, de samenleving en de staat en met culturele waarden en patronen. Daarnaast is religie verweven met hedendaagse maatschappelijke en politieke kwesties, zoals integratie, pluralisme en sociale cohesie.⁴⁰ Tevens is ook uit de cijfers te herleiden dat nog steeds 84 procent van de wereldbevolking een religieus geloof aanhangt. Om die reden kan aangenomen worden dat in een geseculariseerde wereld religie nog steeds een belangrijke rol speelt en een bijdrage levert aan het welzijn van individuen in de samenleving.⁴¹

2.3 Draagvlak voor de voorrangspositie van de religie tijdens crisis

Volgens het onderzoek van O'Flynn, Monaghan en Power kan een crisis de ingroup en outgroup in een samenleving versterken.⁴² Een crisis kan ervoor zorgen dat het onderscheid tussen de wij-groep, met andere woorden de ingroup, en alle anderen in de outgroup groter wordt. Binnen de ingroup hebben de leden een relatie van orde en rechtvaardigheid. Iedereen die niet wordt gerekend tot de ingroup wordt vergeleken op basis van de eigen groep.⁴³ Deze

³⁸ Matthias Koenig, "Religion and Public Order in Modern Nation-States: Institutional Varieties and Contemporary Transformations", in Winfried Brugger and Michael Karayanni (eds) *Religion in the Public Sphere: A Comparative Analysis of German, Israeli, American and International Law*, (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, 2007), 5.

³⁹ Koenig, "Religion and Public Order in Modern Nation-States: Institutional Varieties and Contemporary Transformations", 5.

⁴⁰ Bijsterveld, "Religion and the Secular State in the Netherlands," 523.

⁴¹ A.S. Kumar & R. Indra, "Role of Religion During COVID-19," *Innovative Journal of Innovative Research and Advanced Studies (IJIRAS)*, 7(8), 2020, 126.

⁴² M. O'Flynn, L.F. Monaghan & M.J. Power, "Scapegoating during a time of crisis: A critique of post-Celtic Tiger Ireland," in *Sociology* (2014), 48(5), 921-937.

⁴³ M.B. Brewer, "Ingroup identification and intergroup conflict," in *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (2001), 3, 17-41.

outgroup wordt gezien als tegenstander van de ingroup en wordt uitgesloten van de vorming van de publieke opinie. De groepstheorie van Schlueter en Scheepers stelt dat de ingroup een bedreiging vormt voor de eigen belangen, als de outgroup zich uitbreidt. Wanneer het eigenbelang van de ingroup wordt bedreigd, ontstaat een automatische reactie waarbij de groepsleden van de ingroup vijandige standpunten ten opzichte van de outgroup vormen.⁴⁴ Tijdens een crisis kan de ingroup het gevoel hebben dat de omstandigheden en de toegang tot middelen wordt bedreigd door de outgroup. Hierdoor ontstaat meer vijandigheid. Daarbij kan deze vijandigheid leiden tot een sterkere verbondenheid met de identiteit aan de ingroup.⁴⁵ Dit kan ook zichtbaar worden tijdens de huidige COVID-19-pandemie. Tijdens de coronacrisis gelden de beperkingsrichtlijnen voor samenkomsten niet voor religieuze bijeenkomsten. Deze uitzonderingsregel kan leiden tot een groter wij-/zij-gevoel binnen de samenleving.

De media hebben een grote invloed op de publieke opinie tijdens een crisis en kunnen vraagstukken in het maatschappelijk debat aanscherpen en verwoorden. Tijdens de coronacrisis is dit duidelijk zichtbaar nadat Hersteld Hervormde Kerk in Staphorst 600 leden toelaat per kerkdienst. Meerdere krantenartikelen spreken zich uit over de woede die hierover heerst in de maatschappij.⁴⁶ De media bepalen de informatie die zij naar buiten brengen en op welke manier zij die informatie naar buiten brengen. De manier waarop de maatschappij deze informatie ontvangt en interpreteert, wordt beïnvloed door framing-strategieën. Om die reden is er ook steeds vaker een overgang van religieuze groeperingen van de privésfeer naar de publieke sfeer. Nieuwe media hebben het aantal situaties doen toenemen waarin de acties van religieuze individuen openbaar worden gemaakt en meer mensen deel gaan nemen aan de publieke discussie. Daarom is een framing-analyse relevant om te onderzoeken hoe gebeurtenissen in het dagelijks leven op verschillende manieren worden overgebracht en zinvol worden gemaakt.⁴⁷ Hierbij beweert het onderzoek van Olasky dat de pers is

⁴⁴ E. Schlueter & P. Scheepers, "The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat- and intergroup contact theory," in *Social Science Research* (2010), 39(2), 285-295.

⁴⁵ Brewer, Ingroup identification and intergroup conflict, 17-41.

⁴⁶ RTL Nieuws, "Woede om kerkdienst met 600 mensen: 'niet uit te leggen'," 2020 van <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5188005/kerkdienst-staphorst-kerk-woede-corona-besmettingen-bijeenkomst> ; De Telegraaf, "Kerkdienst met 600 mensen in Staphorst, mondkapjes niet nodig," 2020, van <https://www.telegraaf.nl/nieuws/890693954/kerkdienst-met-600-mensen-in-staphorst-mondkapjes-niet-nodig> ; NOS, "Onbegrip in landelijke politiek over 600 gelovigen in kerk Staphorst," 2020, van <https://nos.nl/artikel/2350949-onbegrip-in-landelijke-politiek-over-600-gelovigen-in-kerk-staphorst.html>

⁴⁷ Daniël A. Stout, A., & Judith, M. Buddenbaum, Media, Religion, and "Framing", *Journal of Media and Religion* (2003), 2:1, 1-3, DOI: 10.1207/S15328415JMR0201_1

geseculariseerd in het kader van religie, terwijl het boek van Silk stelt dat religieuze waarden juist worden weerspiegeld in het nieuws.⁴⁸

Tevens creëren de media ook denkbeeldige gemeenschappen door zich te richten op een groot publiek of door de burger te generaliseren en aan te spreken. Dit kunnen zij ook bewerkstelligen door het gebruik van afbeeldingen, beelden of taal. Hierdoor zal het publiek zich verbonden voelen met bepaalde afbeeldingen of uitspraken, waardoor de relatie met de denkbeeldige gemeenschap wordt bevorderd. Doordat een gemeenschapsgevoel wordt gecreëerd kan dit een mentale constructie vormen tussen mensen die elkaar niet kennen en een culturele identiteit ontstaan. Om die reden kan de media invloed uitoefenen op het maatschappelijk debat over de uitzonderingspositie van religie tijdens een crisis.⁴⁹

2.3.1 Religiositeit tijdens een crisis

Sinds de uitbraak van het coronavirus heeft religiositeit een belangrijke rol van betekenis en is de behoefte aan gebed wereldwijd exponentieel toegenomen.⁵⁰ In dit onderzoek wordt de volgende definitie van religiositeit gehanteerd: “Religiosity is a multidimensional construct. It can be defined as feelings, thoughts, experiences, and behaviors that are associated with God or the sacred.”⁵¹ Hierbij is een onderscheid te maken tussen intrinsieke religiositeit en extrinsieke religiositeit. Intrinsieke religiositeit omvat persoonlijk gebed en iemands persoonlijke relatie tot God. Voorbeelden van intrinsieke gebeurtenissen die vaak voorkomen tijdens een crisis zijn geloven in het kracht krijgen van God en het bidden naar God. Daarentegen is extrinsieke religiositeit bijvoorbeeld de activiteiten gerelateerd aan de kerk. Bijvoorbeeld het bijwonen van religieuze bijeenkomsten en het gaan naar de kerk voor voedsel of voor onderdak.⁵²

Jeanet Bentzen constateert dat mensen meer religieus worden na een shock, bijvoorbeeld een natuurramp of zoals nu een pandemie, die onze samenleving op een ingrijpende manier verandert. Dit effect zou volgens haar meerdere generaties doorwerken.

⁴⁸ Olasky, “Democracy and the secularization of the American press.” In Q. J. Schultze (Ed.), *American evangelicals and the mass media*, 1990. (pp. 47–68). Grand Rapids, MI: Academie/Zondervan. ; Silk, *Unsecular media: Making news of religion in America*. Urbana: University of Illinois Press, 1995.

⁴⁹ Benedict Anderson, “3. The origins of National Consciousness,” in *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, ed. Benedict Anderson (Londen/New York: Verso, 1991), 37-46.

⁵⁰ Jeanet Bentzen, “In Crisis We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic,” COVID Economics, CEPR Press Issue 20, 20 mei 2020, 52-108.

⁵¹ “Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines,” 2.

⁵² Jeanet Bentzen, “Acts of God? Religiosity and Natural Disasters Across Subnational World Districts,” *The Economic Journal*, Volume 129, (622), August 2019, Pages 2299-2300, <https://doi.org/10.1093/ej/uez008>

Dit kan deels worden verklaard door “religious coping”, waarbij individuen zich wenden tot religie om met ondraaglijke en onvoorspelbare levensgebeurtenissen om te gaan.⁵³ De “insecurity theory” van Norris en Inglehart sluit hierbij aan. Deze theorie is gebaseerd op de hypothese dat hoe meer angst men ervaart, des te minder men in staat is zich voor te stellen wat er zal gebeuren, er meer behoefte is aan religie. Religie biedt mensen voorspelbare regels, die hen helpt om te gaan met gevaren en problemen.⁵⁴ Dit zou kunnen leiden tot meer draagvlak voor de uitzonderingspositie van religie tijdens een crisis.

Volgens Baker et al. kan een pandemie echter ook leiden tot een versnelling van de privatisering van religiositeit.⁵⁵ Hierdoor worden de bestaande processen uit de secularisatietheorie bevorderd.⁵⁶ Dit is te verklaren doordat tijdens een pandemie meer leden van een religieuze gemeenschap op afstand deelnemen aan bijvoorbeeld religieuze bijeenkomsten. Hierdoor vindt direct een kwalitatieve verschuiving plaats van de privatisering van religieuze praktijken. Desondanks constateert Baker et al. dat de langetermijneffecten van deze verschuivingen afhangen van de omvang en de duur van de sociale afstand en of mensen, nadat de vereisten voor sociale afstand verminderen, weer opnieuw fysiek aanwezig zijn bij religieuze bijeenkomsten. Daarnaast kan de pandemie ook de trends in verband met het secularisatieproces versnellen. Volgens Baker et al. wordt religieuze participatie gebaseerd op gewoonte. Tijdens de pandemie wordt deze gewoonte doorbroken door sociale afstandelijkheid. Deze ontwikkeling kan het voor sommigen gemakkelijker maken om actieve religieuze participatie te verbreken. Het is om die reden mogelijk dat ontkerkelijking tijdens en na de pandemie plaatsvindt als gevolg van de versnelde privatisering van religie en de afnemende mate van religiositeit.⁵⁷

2.4 Relatie tussen religiositeit en naleving beperkingsrichtlijnen

⁵³ Jeanet Bentzen, “Acts of God? Religiosity and Natural Disasters Across Subnational World Districts,” *The Economic Journal*, Volume 129, (622), August 2019, Pages 2295–2321, <https://doi.org/10.1093/ej/uez008>

⁵⁴ Tim Immerzeel en Frank van Tubergen, Religion as Reassurance? Testing the Insecurity Theory in 26 European Countries, *European Sociological Review*, Volume 29 (2), April 2013. 359–372. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr072>

⁵⁵ Joseph O Baker, Gerardo Martí, Ruth Braunstein, Andrew L Whitehead, Grace Yukich, Religion in the Age of Social Distancing: How COVID-19 Presents New Directions for Research, *Sociology of Religion*, Volume 81, Issue 4, Winter 2020, 363-364, <https://doi.org/10.1093/socrel/sraa039>

⁵⁶ Chaves, “Secularization as declining religious authority”, 765-769.

⁵⁷ Baker et al. “Religion in the Age of Social Distancing: How COVID-19 Presents New Directions for Research,” 363-364.

Om te onderzoeken of religiositeit de naleving van de algemene beperkingsrichtlijnen van *social distancing* belemmert of stimuleert zijn er twee tegenovergestelde stromingen gevonden in de literatuur. Bij deze maatregel wordt getracht zoveel mogelijk sociale contacten te verminderen. Dit kan inhouden dat mensen in quarantaine gaan en dat er een radicale verandering plaatsvindt in het contact tussen mensen. Hierbij ontstaat een verschuiving van fysiek contact naar virtualisatie en online contact.⁵⁸ De eerste stroming verklaart dat religiositeit de algemene bereidheid om de regels van autoriteiten te volgen vergroot. Dit kan worden verklaard doordat religie de verplichting oplegt om zich aan regels te houden, waardoor het goed van het kwaad kan worden onderscheiden. Tevens bevordert religiositeit zelfbeheersing, waardoor het makkelijker wordt om regels op te volgen en het verlangen om regels te verbreken te beheersen. Om die reden zorgt een hoge mate van religiositeit, geassocieerd met de bereidheid om zich te houden aan regels en zelfbeheersing, voor de naleving van de algemene beperkingsrichtlijnen.⁵⁹ Daarentegen verklaart de andere stroming dat religiositeit de naleving van de regels niet garandeert. Lidmaatschap aan een religieuze gemeenschap en deelname aan religieuze bijeenkomsten leidt tot minder stress en een beter mentaal en fysiek welzijn.⁶⁰ Om die reden kan een hoge mate van religiositeit ervoor zorgen dat participatie aan religieuze bijeenkomsten van groter belang is in onzekere en ongunstige situaties. Dit kan leiden tot het niet naleven van algemene beperkingsrichtlijnen van *social distancing*.⁶¹ Tot slot kunnen de beperkingen die overheidsinstanties opleggen de weerstand van religieuze mensen vergroten, omdat de godsdienstvrijheid wordt beperkt. Het naleven van de richtlijnen kan dan worden gezien als een beperking van de persoonlijke vrijheden, waardoor het advies om thuis te blijven niet wordt nageleefd.⁶²

Vervolgens toont het onderzoek van Loïc Bawidamann, Laura Peter en Rafaël Walthert dat de overheidsbeperkingen tijdens de COVID-19-pandemie religieuze gemeenschappen in Zwitserland dwingen om hun rituele praktijken aan te passen. Het

⁵⁸ Sulkowski & Ignatowski, "Impact of COVID-19 pandemic on Organization of Religious Behaviour in Different Christian Denominations in Poland," 2.

⁵⁹ David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 2.

⁶⁰ D. R. Williams., D. B., Larson, R. E. Buckler., R. C. Heckmann., & C.M. Pyle. Religion and psychological distress in a community sample. 1991. *Social Science & Medicine*, 32, 1257–1262. [http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90040-J](http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(91)90040-J)

⁶¹ DeFranza et al., Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 3.

⁶² DeFranza et al., Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 8.

onderzoek laat zien dat er drie manieren zijn voor een religieuze gemeenschap om dit te bewerkstelligen: verandering, verschuiving en annulering. Hierbij verwijst verandering naar wijzigingen in de rituele vorm zonder dat de fysieke aanwezigheid bij de rituelen aangepast hoefde te worden, bijvoorbeeld door afstand te houden. Verschuiving verwijst echter naar aanpassingen die het ritueel niet veranderen, maar de plaats van het ritueel veranderen, waardoor er geen fysieke aanwezigheid nodig is. Dit kan bijvoorbeeld door digitaal te participeren aan het ritueel of thuis te bidden. Bij het annuleren van rituele praktijken is er geen vervanging van het ritueel. Het annuleren van rituele praktijken wordt door religieuze gemeenschappen het langst uitgesteld, omdat rituele praktijken van groot belang zijn voor de gemeenschap.⁶³

Daarnaast stelt het onderzoek dat wijzigingen in de rituele vorm of het annuleren van het ritueel, gelegitimeerd werden door drie verschillende argumenten in Zwitserland. Om te beginnen werd het medische argument gebruikt om het verlagen van fysiek contact te legitimeren, omdat dit infecties tegengaat. Verder werd de autoriteit van de staat gebruikt als argument om de aanpassingen in de rituele vorm te rechtvaardigen. Hierbij werden de maatregelen van de overheid direct overgenomen om te laten zien dat zij vertrouwen hebben in de besluiten van de overheid. Tot slot werd de religie gebruikt om de wijzigingen te legitimeren door hun eigen autoriteit te vergroten. Het passende gedrag in de religieuze gemeenschap werd hierbij gelegitimeerd door bijvoorbeeld religieuze figuren of theologische argumenten.⁶⁴

⁶³ Loïc Bawidamann, Laura Peter & Rafael Walthert. Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 2020. *European Societies*, 4-7, DOI: [10.1080/14616696.2020.1833068](https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833068)

⁶⁴ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 7-8.

3. Methodologische verantwoording

3.1 Dataverzameling

De centrale onderzoeksvraag wordt beantwoord door middel van kwalitatief onderzoek. Er is voor gekozen om de data op verschillende manieren te verzamelen, zodat een duidelijk beeld kan ontstaan over de verschillen en overeenkomsten tussen de periode van de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie. Om te beginnen zijn de beperkingsmaatregelen tijdens de tuberculose-uitbraak en tijdens de COVID-19-pandemie in kaart gebracht en gevisualiseerd door middel van een tijdlijn.⁶⁵ Vervolgens is de positie van de Rooms-Katholieke Kerk, binnen deze maatregelen, geanalyseerd en verklaard door de situatie in Nederland te schetsen met betrekking tot de scheiding tussen kerk en staat. Daarnaast is door de Koninklijke Nederlandse Centrale Vereniging tot bestrijding der tuberculose (KNCV) toegang verstrekt tot het archief van het tijdschrift Tegen de Tuberculose. Uit deze documentatie is veel informatie verkregen over de situatie tijdens de tuberculose-uitbraak door middel van een documentanalyse. Bij een documentanalyse wordt de inhoud van bestaande informatie geanalyseerd.⁶⁶

Vervolgens is de reactie van de katholieke kerk op een pandemie en de functie van de katholieke kerk tijdens een crisis zichtbaar gemaakt. Allereerst is zijn de handelingen van de katholieke kerk geanalyseerd tijdens de coronacrisis door middel van een kritische discoursanalyse van de informatie die beschikbaar is op verschillende websites van de katholieke kerk. Deze informatie is gecontroleerd door middel van drie interviews met bestuurders van de katholieke kerk op lokaal en regionaal niveau volgens de onderzoeksmethode mondelinge geschiedenis. Hierdoor is zichtbaar geworden hoe de katholieke kerk omging met de coronacrisis en hoe zij betrokken bleven bij hun leden. Er is gekozen om de reactie van de katholieke kerk op drie niveaus in kaart te brengen: nationaal (katholieke kerk Nederland), regionaal niveau (Bisdom Breda) en lokaal niveau (Lievevrouweparochie). Dit onderzoek richt zich op lokaal niveau op de gemeente Bergen op Zoom. Hiervoor is gekozen, omdat in de jaren 40 in de Gemeente Halsteren landelijk

⁶⁵ Informatie wordt verkregen vanuit noodverordeningen, officiële bekendmakingen en persconferenties van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch> en https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen Tevens wordt er veel informatie gehaald uit het boek van Ernest Hueting en Agnes Dessing, “Tuberculose, negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland.”

⁶⁶ John W. Creswell & Cheryl N. Poth, “Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches,” in Sage publications, 2016, 160-161.

procentueel gezien de meeste TBC-patiënten waren. Op dit moment valt Halsteren onder de gemeente Bergen op Zoom, waardoor de focus van dit onderzoek op lokaal niveau op Bergen op Zoom ligt.⁶⁷ Daarnaast is door middel van coronadossiers die beschikbaar zijn op de websites van de Katholieke Kerk Nederland en de Lievevrouweparochie een tijdlijn gemaakt welke maatregelen en initiatieven de katholieke kerk trof tijdens de eerste en tweede golf.

De data over de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak is verzameld door middel van een documentanalyse van documenten afkomstig van het Katholiek Documentatie Centrum. Hierdoor is gekeken naar de functie die de katholieke kerk had tijdens de tuberculose-uitbraak en hoe de katholieke kerk reageerde op de tuberculose-uitbraak. Daarnaast is een oud-pastoor van de katholieke kerk in Bergen op Zoom geïnterviewd om de informatie uit de documenten te bevestigen of te verwerpen.

Tot slot is data verzameld om de positie van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak te vergelijken met de COVID-19-pandemie in het publieke debat. Doordat de positie van de katholieke kerk is bestudeerd vanuit een historische vergelijking, is de data vanuit krantenartikelen verzameld en geanalyseerd door een kritische discoursanalyse. Een voordeel van het gebruik van krantenartikelen is dat dit onderzoeksmateriaal non-reactief is en dat de krantenartikelen gepubliceerd zijn vanuit eigen belang en niet geproduceerd worden vanuit het belang van het onderzoek. Het gebruik van krantenartikelen heeft echter ook nadelen. Als onderzoeker krijg je informatie uit de tweede hand en zo kan de informatie verkeerd worden geïnterpreteerd.

Het onderzoeksmateriaal is erg divers en breed, omdat het onderzoek een historische vergelijking heeft. Om die reden is het een uitdaging om de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te behouden. Er moet rekening gehouden worden met de maatschappelijke en sociale verschillen in de samenleving tijdens de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie. De context wordt geschetst in een apart hoofdstuk. Om dit beter in kaart te brengen zijn er ook twee interviews, volgens de onderzoeksmethode mondelinge geschiedenis, gehouden met mensen die de tuberculose-uitbraak hebben meegemaakt. Het voordeel van het diverse onderzoeksmateriaal is dat er een gevarieerd beeld gegeven kan worden van de positie van de katholieke kerk tijdens een crisis.

⁶⁷ Kees Huijbregts, "Tuberculose TBC in Lepelstraat," verkregen op 25-01-2021 van, www.lepelstraat.com/geschiedenis/tuberculose.htm

3.1.1. Mondelinge geschiedenis

In totaal zijn vijf interviews gehouden volgens de historische onderzoeksmethode mondelinge geschiedenis. Bij mondelinge geschiedenis worden historische bronnen gecreëerd door middel van een interview. Het interview focust zich op het verhaal van de respondent en is er speciale aandacht voor de herinnering en de emoties. De respondent praat over historische gebeurtenissen die hij of zij heeft meegemaakt. Dit toont niet alleen aan wat er in het verleden is gebeurd, maar ook hoe de respondent deze herinnering heeft opgeslagen. Op die manier kan het interview op verschillende niveaus gelezen en geïnterpreteerd worden.⁶⁸ Daarnaast is het ook belangrijk dat tijdens het interview een vertrouwde ruimte gecreëerd is, zodat de verteller zijn of haar verhaal durft en wil doen. Tijdens het interview is het van belang dat de interviewer over luistervaardigheid beschikt en indringende en effectieve vragen stelt, zodat de respondent haar verhaal kan doen.⁶⁹ Het verhaal dat iemand vertelt over zichzelf kan veel zeggen over de identiteit van een persoon. Daarnaast zijn verhalen een constructie van interactie, ook wel een “narrative-in-interaction” genoemd. De gesprekken die plaatsvinden zijn een gevolg van de omgeving waarin het gesprek plaatsvindt. Dit bepaalt wat iemand wel of niet vertelt. Hier heeft de interviewer ook een rol, omdat diegene het gesprek interpreteert.⁷⁰ Om die reden was het van belang om de omgeving waar het interview plaats heeft gevonden mee te nemen in de discours-analyse, omdat dit invloed kan hebben op welke dominante discours er heersen in het gesprek.

Het voordeel van mondelinge geschiedenis is dat de focus ligt bij de “living memories”. Hierdoor is er meer aandacht voor de belevenis van een persoon aan een historische gebeurtenis en kunnen ook vooroordelen over een deelnemer aan de gebeurtenis worden ontkracht. Ook kan er door middel van inleving, nieuwe feiten worden verkregen.⁷¹ Mondelinge geschiedenis heeft echter ook een aantal nadelen. De voornaamste kritiek op de onderzoeksmethode is dat de respondent een subjectieve bron is, waarbij het menselijk geheugen onbetrouwbaar is. De leeftijd van een respondent heeft invloed op de nauwkeurigheid van de herinnering. Deze kritiek kan tegengesproken worden, omdat mondelinge geschiedenis niet alleen gaat om feiten. Mondelinge geschiedenis gaat ook om de

⁶⁸ Alessandro Portelli, ‘Living voices. The oral history interview as dialogue and experience’, *The Oral History Review* 45:2, 2018, 239-248.

⁶⁹ Gerald Zahavi, “Notes from the field. Digital history and oral history,” in Douglas Boyd & Mary Larson (eds.), *Oral history and digital humanities. Voice, access and engagement*, New York, 2014, 131.

⁷⁰ Karin Willemse, “Landscapes of Memories: Visual and Spatial Dimensions of Hajja's Narrative of Self,” *Narrative Matters*, 2(1), 2012, 129-149.

⁷¹ Alistair Thomson, ‘Moving stories. Oral history and migration studies.’ In *Oral History* (1999), 24-37.

ervaring en de herinnering die de respondent heeft aan het verleden. Deze gegevens kunnen ook waardevolle inzichten bieden.⁷² Een ander nadeel van mondelinge geschiedenis is volgens critici dat de interviewer en respondent beiden een eigen agenda hebben, waardoor interviewer en geïnterviewde elkaar niet zien en horen. De respondent kan het interview gebruiken om een eigen verhaal kwijt te kunnen, terwijl de interviewer zich focust op het verkrijgen van kennis over een bepaald onderwerp.⁷³ Om die reden is er ook kritiek op de subjectiviteit van de interviewer, omdat diegene het interview kan beïnvloeden door bepaalde onderwerpen aan te kaarten en andere onderwerpen te vermijden.⁷⁴ Het artikel van Portelli stelt dat het probleem naar aanleiding van verschillende agenda's overbrugt kan worden door flexibel het interview in te gaan en bewust te zijn van de eigen positie, maar ook open te staan voor het verhaal van de respondent.⁷⁵

Het interview is een semigestructureerd interview. Bij een semigestructureerd interview worden vooraf open vragen geformuleerd als leidraad, maar hier kan wel vanaf geweken worden. De focus van het interview ligt bij het verhaal en de herinnering van de respondent. Het nadeel van een diepte-interview is dat de interviewer meegenomen kan worden in het verhaal van de respondent en het doel of de focus van het onderzoek vergeet. Aan de andere kant is hierdoor meer ruimte voor details en kan er diverse kennis worden verkregen. Een ander nadeel van een diepte-interview om het verhaal en de herinnering van een respondent vast te leggen, is dat de herinnering van de respondent niet overeenkomt met historische feiten. Daarentegen is de perceptie en de beleving van de respondent ook een belangrijke bron in een historisch onderzoek. De herinnering en het verhaal van de respondent kan worden vergeleken met de informatie uit de documenten van het Katholiek Documentatie Centrum. Potentiële deelnemers worden benaderd via de kennissenkring, maar ook telefonisch en via e-mail.

3.2 Data-analyse

Het onderzoeksmateriaal is geanalyseerd door middel van een kritische discours analyse. Een discoursanalyse is een gedetailleerde studie naar taal en taalgebruik als gevolg van standaarden die de samenleving aanneemt. Hierbij is het van belang om niet alleen te kijken

⁷² Alistair Thompson, "Four Paradigm Transformations in Oral History", *The Oral History Review*, Vol 34. No. 1. (Winter-Spring 2007): 53.

⁷³ Portelli, 'Living voices. The oral history interview as dialogue and experience', 239-248.

⁷⁴ Thompson, "Four Paradigm Transformations in Oral History", 61-62.

⁷⁵ Portelli, 239-248.

naar wat er wordt gezegd, maar ook hoe iets wordt gezegd.⁷⁶ Met een kritische discoursanalyse wordt gekeken naar het publieke discours in krantenartikelen en wordt dit discours blootgelegd. Hierbij worden de uitspraken, woordkeuze en stijl geanalyseerd en kan de dominante discours binnen de krantenartikelen worden weergegeven. Er wordt ook gekeken naar de achtergrond en standpunt van de verschillende krantenartikelen om het discours te verklaren. Deze scriptie volgt het artikel van Sara Mills en gebruikt de drie definities van discours van Foucault: “*Sometimes as the general domain of all statements, sometimes as an individualizable group of statements, sometimes as a regulated practice that accounts for a number of statements*”⁷⁷ De eerste definitie heeft betrekking op alle uitingen of tekst die een bepaald effect hebben in de samenleving. Vervolgens gaat Foucault in op een discours die wordt gevormd en geuit door een sociaal-culturele groep. Elk discours heeft een eigen taalgebruik, houding, waarden en non-verbale communicatie. Een individu kan lid zijn van meerdere sociaal-culturele groepen en kan zich aanpassen aan het discours dat aanwezig is binnen de dialoog. Met de derde definitie van discours gaat Foucault in op het individuele niveau en wordt het discours gevormd door normen, waarden en handelingen van een individu.⁷⁸ Er is gekozen voor een kritische discoursanalyse, omdat het hierbij mogelijk is om verschillende machtsstructuren binnen de media zichtbaar te maken. Bij deze methode wordt het discours in de krantenartikelen over de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie niet als vanzelfsprekend ervaren, maar wordt kennis verkregen over de sociale constructies binnen het publieke debat.⁷⁹

Het proces van de data-analyse is gedaan aan de hand van het computerprogramma ATLAS.ti. Na het afnemen van de interviews zijn de interviews getranscribeerd. Vervolgens zijn de transcripten gecodeerd door middel van ATLAS.ti. Hierbij zijn alle topics gecategoriseerd en gerangschikt in verschillende codes volgens de methode “open coderen”. Bij open coderen worden labels toegekend aan stukjes tekst. Bij het toekennen van de codes wordt een korte toelichting bijgevoegd waarom is gekozen voor de specifieke code. Hier wordt onder andere uitgelegd hoe de passage wordt geïnterpreteerd en waarom de code hierbij past. Na het open coderen zijn de codes vergeleken en zijn vergelijkbare codes samengevoegd. Op deze manier kunnen verschillende groepen of concepten worden gevormd. Aan het eind van deze analyse is het mogelijk om met de gevonden concepten of

⁷⁶ Stephanie Taylor, “Theories and common concerns,” in *What is discours analysis?*. Bloomsbury Publishing, 2013, 7.

⁷⁷ Sara Mills, “Introduction,” in *Discours*. United Kingdom: Taylor & Francis, 2004, 6.

⁷⁸ Mills, “Introduction,” 6-7.

⁷⁹ Sara Mills, *Discours*, London and New York: Routledge, 1997, 130-141.

groeperingen een theorie uit te werken. Ook kunnen er relaties gelegd worden naar aanleiding van de frequentie waarin sommige concepten terugkomen in de data. Dit proces wordt visueel gepresenteerd door middel van een codeboom. De codeboom geeft een visueel overzicht van de data, maar biedt ook inzicht in het proces dat doorlopen is om van ruwe data naar meer abstracte thema's te komen.⁸⁰

De kritische discoursanalyse is ook uitgevoerd door middel van ATLAS.ti. Dit is gedaan volgens de methodologie van Norman Fairclough.⁸¹ Bij de kritische discoursanalyse is door middel van de data-analyse coderen eerst gekeken naar de informatie en de inhoud van de krantenartikelen. Vervolgens is gekeken naar de representatie en is het perspectief van het krantenartikel in kaart gebracht. Ook is gekeken naar de sociale interactie die uit een tekst voortvloeit. Fairclough beschouwt een sociale interactie als vormen van tekstuele acties zoals informeren, adviseren en waarschuwen. Het is daarbij van belang om de betrokkenen in de tekst te analyseren door te kijken naar hoe zij zichzelf identificeren en hoe zij anderen identificeren. Hierdoor is het mogelijk om te kijken hoe het discours in het krantenartikel zich verhoudt tot andere krantenartikelen. Tot slot is getracht de relatie tussen het discours en de sociale praktijk te verklaren. Tijdens deze fase zijn machtsstructuren worden gesignaleerd die zich bevinden binnen het discours. Naar aanleiding hiervan is gekeken naar de werking van deze machtsstructuren binnen het dominante discours op de geldende kennis, opvattingen, waarden en sociale relaties in de maatschappij.⁸² Het computerprogramma ATLAS.ti zorgt binnen dit proces voor transparantie, doordat zichtbaar is waar de codes zijn toegekend en hoe vaak en hoe de verschillende relaties zijn geïdentificeerd. Op deze manier is het toch mogelijk om de betrouwbaarheid te waarborgen.⁸³ Het nadeel bij een kritische discoursanalyse is dat een discours sociaal is geconstrueerd, waardoor het betekenis geven aan een discours alleen een aanname is. Het gevolg hiervan is dat de grenzen van een discours niet duidelijk te trekken zijn. Om die reden is het belangrijk om als onderzoeker zelfkritisch en transparant te zijn over de keuzes die gemaakt zijn in het proces van betekenisgeving.⁸⁴

Vervolgens wordt de reactie van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak en de COVID-19-pandemie in een tabel gepresenteerd volgens het onderzoek van Loïc Bawidamann, Laura Peter en Rafaël Walthert. Hierbij worden de reacties visueel

⁸⁰ Creswell & Poth, "*Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*," 185-198.

⁸¹ Sara Mills, *Discours*, 130-141.

⁸² Sara Mills, *Discours*, 130-141.

⁸³ Creswell & Poth, "*Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*," 208-209.

⁸⁴ Sara Mills, *Discours*, 141.

gepresenteerd door middel van een tijdlijn.⁸⁵ Net als bij het onderzoek van Bawidamann et al. is de reactie van de katholieke kerk op de beperkingsmaatregelen van de overheid onderverdeeld in drie vormen: verandering, verschuiving en annulering.⁸⁶ Door deze data te presenteren in een tijdlijn wordt duidelijk wanneer de katholieke kerk welke beslissing maakte en kon de deelvraag gemakkelijk worden beantwoord. Tot slot is gekeken hoe de beslissingen gelegitimeerd werden door de katholieke kerk. In onderstaand operationaliseringstabel is zichtbaar hoe de theorie uit het onderzoek van Bawidamann et al. gebruikt wordt.

Operationaliseringstabel

<i>Reactie katholieke kerk</i>	Verandering	Verschuiving	Annulering
Medisch argument	Kader gezondheid		
Autoriteit staat	Volgen maatregelen overheid		
Theologisch argument	Vanuit kernpunten geloof		

De reactie van de katholieke kerk op de beperkingsmaatregelen van de overheid kan gelegitimeerd worden door drie argumenten. Wanneer de katholieke kerk haar maatregelen voor religieuze bijeenkomsten legitimeert in het kader van de volksgezondheid, kan er gesproken worden van het medisch argument. Als de katholieke kerk verklaart de overheid te volgen in haar maatregelen, wordt er gesproken van het argument van de autoriteit van de staat. Tot slot kan de katholieke kerk ook het theologisch argument gebruiken om haar reactie te legitimeren. Bij het theologisch argument worden er verklaringen gegeven in het kader van het geloof door middel van Bijbelverhalen of door de kernpunten van het geloof te benoemen zoals naastenliefde.

⁸⁵ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 4-8.

⁸⁶ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 4-8.

4. Historische en sociale context

Voordat de resultaten geanalyseerd kunnen worden, is het belangrijk om zowel de coronacrisis als de tuberculose-uitbraak in historische context te plaatsen om de twee periodes op een juiste manier met elkaar te kunnen vergelijken. Om te beginnen zijn rampen, ziekten en pestpandemieën al vanaf de oudheid een terugkerend verschijnsel.⁸⁷ Jean-Pierre Devroey stelt dat deze ziektegolven worden verklaard door stapeleffecten. In tijden van oorlog vallen vaak gezonde eet- en leefpatronen weg en is er minder toezicht op de uitbraak en de verspreiding van de ziekte. Daarnaast is handel ook een belangrijke oorzaak van een pandemie. De pest in de veertiende eeuw is immers via handelsroutes vanuit Azië en China naar Europa gekomen. Vanaf de negentiende eeuw namen de onderlinge contacten, verkeer en handel nog sterker toe, waardoor de verspreiding van infectieziektes werd bevorderd.⁸⁸ Tevens is in de negentiende eeuw de basis gelegd voor het huidige systeem van pandemiebestrijding. In deze eeuw heeft een verschuiving plaatsgevonden waarin bijgeloof en onkunde plaats heeft gemaakt voor de wetenschap. Voor de negentiende eeuw stonden de meeste middelen ter voorkoming of genezing van de ziekte in het teken van religieuze tradities. Zo leidde de pest in de vroegmoderne tijd tot het vollopen van de kerken, stijging van de boetedoening en stijging van het persoonlijk gebed. Waar de Europeaan tijdens de Zwarte Dood maar twee keuzes zag: “overgave aan de dood of overgave aan God”, lag de nadruk in de negentiende eeuw op het voorkomen van de infectieziekte.⁸⁹ Deze verandering heeft kunnen plaatsvinden doordat in de negentiende eeuw journalisten en wetenschappers zich gingen verdiepen in de kennis over pandemieën. Naar aanleiding hiervan ontdekte de Engelsman Edwin Chadwick dat pandemieën het gevolg waren van oorlog en handel en ongelijkheid en armoede dit versterkte. Hierdoor werd de nadruk van voorkoming en bestrijding van een volksziekte gelegd op de verbetering van hygiëne, leefomstandigheden en gedrag. Om het gedrag van het volk aan te passen, werden isolatie en quarantaine belangrijke middelen.⁹⁰

Dit is ook zichtbaar in de strategie tegen het bestrijden van de tuberculose-uitbraak in de twintigste eeuw. In deze scriptie wordt de positie van de katholieke kerk tijdens de

⁸⁷ Beatrice de Graaf, “Een pandemie is te temmen,” in *Historisch Nieuwsblad* (2020), van <https://www.historischnieuwsblad.nl/een-pandemie-is-te-temmen/>

⁸⁸ Jean-Pierre Devroey, *La nature et le roi. Environnement, pouvoir et société à l'âge de Charlemagne*, Paris 2019, 740-820.

⁸⁹ De Graaf, “Een pandemie is te temmen”, <https://www.historischnieuwsblad.nl/een-pandemie-is-te-temmen/>

⁹⁰ De Graaf, “Een pandemie is te temmen”, <https://www.historischnieuwsblad.nl/een-pandemie-is-te-temmen/>

tuberculose-uitbraak geanalyseerd in de periode 1944-1954. Tuberculose is één van de oudste infectieziekten. Resten van de ziekte werden door wetenschappers al gevonden in de lichamen van Egyptische mummies van rond 3000 v.C. Tevens beschreef de Griekse arts Hippocrates de ziekte in de vierde en derde eeuw voor Christus als “phthisis”, wat wegteren betekend. Na de val van het Romeinse Rijk leek tuberculose verdwenen, maar vanaf de middeleeuwen brak de ziekte weer uit. In deze periode werd tuberculose de “witte pest” genoemd. Vanaf de zeventiende tot de negentiende eeuw werd tuberculose een van de belangrijkste doodsoorzaken in Westelijk Europa. In de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw zorgde tuberculose al voor vijftigduizend doden in Nederland. Het aantal sterftegevallen aan tuberculose wordt in Nederland bijgehouden vanaf 1901.⁹¹ Aan het begin van de twintigste eeuw overleden er achttien personen per 10.000 inwoners aan deze ziekte.⁹² Zelfs tot de dag van vandaag is tuberculose nog niet uitgebannen. Wereldwijd is tuberculose de meest dodelijke infectieziekte en overlijden er jaarlijks 1,5 miljoen mensen aan tuberculose.⁹³ Tuberculose wordt overgebracht door tuberkelbacteriën. Deze bacteriën worden verspreid als iemand lijdt aan de open vorm van tuberculose, waarbij er een ontstekingsproces is in de longen en er holtevorming ontstaat. De besmetting van mens op mens vindt plaats door hoesten. De uitgeoeste druppeltjes blijven een lange tijd door de lucht zweven en bevatten de bacteriën.⁹⁴ Klachten van tuberculose zijn onder andere hoesten en bloed ophoesten, koorts, moeheid, vermagering en nachtzweeten.⁹⁵

4.1 Verschillen en overeenkomsten

COVID-19, officieel het SARS-CoV-2, is in tegenstelling tot tuberculose een virus. Bij tuberculose is sprake van een bacterie. Net als tuberculose wordt bij COVID-19 het virus overgedragen van mens op mens door druppeltjes in de lucht die worden verspreid door bijvoorbeeld niezen en hoesten. Volgens wetenschappers is het aannemelijk dat het coronavirus is ontstaan in China in december 2019 op één plek en van dieren is overgebracht op mensen. Het virus gaat de hele wereld over en muteert zich continu. Op dit moment zijn er

⁹¹ Ernest Hueting & Agnes Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” Walburg Pers, 1993, p. 7-8

⁹² “De geschiedenis van tuberculose”, IsGeschiedenis, geraadpleegd op 26-4-2021, van <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-tuberculose>

⁹³ RIVM, “Tuberculose,” van <https://www.rivm.nl/tuberculose>

⁹⁴ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 7-8.

⁹⁵ RIVM, “Tuberculose,” van <https://www.rivm.nl/tuberculose>

duizenden varianten van het virus.⁹⁶ De ziekte kan luchtwegklachten en koorts veroorzaken en in ernstige gevallen ademhalingsproblemen. Daarbij komt het ook vaak voor dat mensen plotseling reuk en/of smaakverlies krijgen. Terwijl tuberculose besmettelijk is als patiënten lijden aan de open tuberculose, ligt de incubatietijd van het coronavirus bij iedereen die het coronavirus heeft tussen de 2-12 dagen. Er is nog niet veel bekend over het herstel van mensen met het coronavirus. Waarbij sommigen geen klachten ervaren of binnen een aantal dagen hersteld zijn, zijn anderen langdurig ziek of moeten opgenomen worden in het ziekenhuis.⁹⁷

Een groot verschil tussen de tuberculose-uitbraak en het coronavirus is de tijd waarin we leven en in welke omstandigheden we leven. Anders dan corona is tuberculose een sociale ziekte. De kans op besmetting wordt beïnvloed door sociaaleconomische omstandigheden en een slechte hygiëne.⁹⁸ In de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog daalde het sterftecijfer voortdurend. In de tabel 1 is zichtbaar dat al vanaf het eerste jaar na de Duitse bezetting de cijfers sterk stegen. Ook het besmettingscijfer nam sterk toe met als gevolg dat nieuwe tuberculosepatiënten noodgedwongen thuis moesten blijven, omdat de capaciteit in de sanatoria bereikt was. De oorzaak van het stijgende aantal tuberculosepatiënten werd eerst toegeschreven aan de distributiemaatregelen in 1940, waardoor er kwalitatief en kwantitatief minder voedsel beschikbaar was. Dit was echter niet toereikend, omdat er ook een toename van patiënten aanwezig was op het platteland waar wel genoeg voedsel was.⁹⁹ Daarnaast was het een medisch raadsel waarom sommige patiënten die besmet waren, wel ziek werden en anderen niet. Inmiddels is uit verschillende onderzoeken gebleken dat psychische factoren invloed hebben op de weerstand tegen de bacterie.¹⁰⁰ Stresssituaties zoals armoede, tegenslag, ellende en verdriet zorgen ervoor dat bepaalde eiwitten in het immuunsysteem uit balans zijn en hierdoor niet tijdig reageren op antigenen. Tijdens de oorlog bevonden mensen zich in meerdere stresssituaties, zoals de angst om opgepakt te worden, de benauwde uren in schuilkelders en de haat tegenover de bezetter. Dit kan verklaren waarom het aantal besmettingen in deze tijd ging stijgen. Uit onderzoek is zelfs gebleken dat na het bombardement vlakbij het sanatorium in Hoog-Laren heeft gezorgd voor een verergering van

⁹⁶ RIVM, "Het virus (SARS-CoV-2), van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/virus#:~:text=Virussen%20veranderen%20voortdurend.,duizenden%20varianten%20van%20het%20virus>.

⁹⁷ RIVM, "De ziekte COVID-19," van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/ziekte>

⁹⁸ Hueting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 7-8.

⁹⁹ Hueting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 87-88.

¹⁰⁰ Ruud Meulenberg, "De invloed van stress op het immuunsysteem," in lichamelijke klachten stress. Geraadpleegd op 27-4-2021, van <https://ruudmeulenberg.nl/lichamelijke-stress-burnout-klachten/immuunsysteem/>

de ziekte voor twintig procent van de patiënten. Naast de psychologische factoren, heeft in de laatste anderhalf jaar van de oorlog hongersnood, uitputting en slechte hygiëne invloed gehad op de statistische gegevens.¹⁰¹ In 1944 was de situatie rondom de tuberculose het ergst. In de sanatoria die niet verwoest of gesloten waren, was een tekort aan medicijnen, weinig voedsel en konden patiënten niet naar huis vanwege het stilstaan van het openbaar vervoer en te weinig brandstof. Dit laatste was ook lastig voor wijkverpleegsters en huisbezoeksters om hun patiënten die thuis kuurden te bereiken. Een tekort aan water en elektriciteit zorgde er onder andere voor dat röntgenonderzoek en sputumonderzoek stil kwam te liggen.¹⁰² Bij een sputumonderzoek wordt het opgehoest slijm onderzocht op bacteriën, schimmels en gisten, waardoor een luchtweginfectie zoals tuberculose kan worden geconstateerd of uitgesloten.¹⁰³ Tijdens de coronacrisis is er geen sprake van voedseltekort, uitputting of slechte hygiëne. Er is ook geen angst voor oorlog. Wel is er sprake van een stresssituatie rondom de beperkingsmaatregelen vanuit de overheid met betrekking tot sociale afstand en financiële zorgen. Ook waren er aan het begin van de coronacrisis veel mensen bang dat de winkelbevoorrading in gevaar zou komen. Veel mensen gingen hamsteren, met lege schappen in supermarkten tot gevolg. Het hamsteren kan verklaard worden door het feit dat mensen niet wisten wat er ging gebeuren. Op 12 maart riep minister-president Mark Rutte tijdens de persconferentie op om thuis te blijven en werden er begrippen genoemd als pandemie en quarantaine.¹⁰⁴ Hierdoor vielen mensen terug op het overlevingsinstinct en gingen massaal houdbare producten inslaan, zoals wc-papier, blikvoedsel en pasta.¹⁰⁵ Gevolgen van beperkingsmaatregelen tijdens de coronacrisis zijn depressies, gevaarlijke thuissituaties en slaaptekort. In hoofdstuk 6 wordt dieper ingegaan op de beperkingsmaatregelen.

¹⁰¹ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 88-91.

¹⁰² Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 91.

¹⁰³ Vereniging Nederland-Davos, “Sputumonderzoek,” Vereniging Nederland-Davos, geraadpleegd op 27-4-2021, van <https://nederland-davos.nl/kennis/onderzoek/sputumonderzoek/>

¹⁰⁴ Op 15 januari heeft het kabinet naar aanleiding van de toeslagenaffaire haar ontslag ingediend. Om die reden wordt er op sommige momenten (voor 15 januari) in deze masterscriptie gesproken van het kabinet en op sommige momenten van het demissionair kabinet.

¹⁰⁵ Victor Schildkamp, “Gekkehamsterziekte: vechten om een wc-rol en op de vuist voor pasta,” in Algemeen Dagblad, geraadpleegd op 31-5-2021, van <https://www.ad.nl/koken-en-eten/gekkehamsterziekte-vechten-om-een-wc-rol-en-op-de-vuist-voor-pasta~ac7f9f98/>

Tabel 1: Tuberculosesterfte 1939-1945 per 100.000 inwoners ¹⁰⁶

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Alle vormen van TBC	41,0	43,7	59,2	61,2	70,0	74,3	85,9

Tijdens zowel de tuberculose-uitbraak als de COVID-19-pandemie is er in de maatschappij angst voor de ziekte. In beide periodes is aanvankelijk nog geen medicijn beschikbaar om de ziekte te bestrijden. In december 2020 werden de eerste vaccins tegen SARS-CoV-2 goedgekeurd en werd het eerste vaccin gezet op 6 januari 2021 in Nederland.¹⁰⁷ Het is echter op het moment van schrijven niet bekend hoe lang de vaccins werkzaam zijn. Tijdens de eerste golf van de coronacrisis was de angst voor de ziekte duidelijk voelbaar in de maatschappij. Er heerste een sociale druk om niet te niezen of te hoesten en indien dit wel gebeurde, werd dit gevolgd door gevoel van schaamte en verantwoording. Tevens waren mensen met een Chinese migratieachtergrond de zondebok tijdens het uitbreken van het coronavirus in Nederland. Zij waren het mikpunt voor beledigen, alsof mensen met een chinees uiterlijk het coronavirus hadden meegebracht of bij zich droegen.¹⁰⁸ De angst voor tuberculosepatiënten was ook aanwezig tijdens de tuberculose-uitbraak. Kinderen mochten niet spelen met andere kinderen die tuberculose gehad hadden of gingen niet winkelen bij winkeliers waarvan de zoon in het sanatorium zat. Daarnaast was er ook angst om de ziekte zelf te krijgen met als gevolg dat je omgeving je niet meer wilde zien. Als gevolg gingen ondernemers niet naar de doorlichting, omdat zij bang waren dat als zij, of iemand in het gezin, de ziekte hadden, zij failliet gingen.¹⁰⁹ Doorlichten is een methode waarbij de longen onderzocht konden worden door middel van röntgenstraling. In het boek “tegen de tuberculose” van Ernest Hueting en Agnes Dessing vertelt Riet Koppel-Visser het volgende over haar ervaring als oud-tuberculosepatiënt:

¹⁰⁶ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 87.

¹⁰⁷ “Aanpak coronavaccinaties in Nederland,” Rijksoverheid, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-vaccinatie/aanpak-coronavaccinatie>

¹⁰⁸ Hui-Hui Pan, “Een virus maakt geen onderscheid in afkomst, waarom wij wel?” in Het Parool, geraadpleegd op 29-4-2021, van <https://www.parool.nl/nieuws/een-virus-maakt-geen-onderscheid-in-afkomst-waarom-wij-wel~bc006a4c/>

¹⁰⁹ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 96 en 110.

“Ik herinner me menig traantje als je je vriendinnen zag weggaan en ze jou niet mochten bezoeken van hun ouders, die bang waren voor besmetting. In die tijd keken mensen je toch wel raar aan als je vertelde dat je tb had gehad. Toen ik mijn man leerde kennen, voelde ik het als een plicht hem het te vertellen. Nu, hij had er geen problemen mee, maar zei wel:

“Zeg niet bij mij thuis dat je tb hebt gehad. Ik denk dat zij bezwaren maken.”¹¹⁰

Tot slot is het van belang om bewust te zijn van het feit dat de positie van de katholieke kerk in de maatschappij is veranderd sinds de verzuiling. De geschiedenis van de maatschappelijke rol van religie in Nederland wordt meestal begrepen door het proces van verzuiling en ontzuiling. Religie had een prominente plaats in het vormen van de samenleving in de verzuilde orde, maar verloor deze rol toen in de jaren zeventig het proces van ontzuiling plaatsvond.¹¹¹ De verzuiling ontwikkelde zich sinds de jaren vijftig door twee veranderingen. Allereerst verschoof het denkbeeld van individuele zuilen naar het beeld van zuilen die samen een dak droegen die de overheid representeerde. De gedeelde ervaringen van militaire nederlagen, bezetting en gevallen waarin onderlinge solidariteit te kort schoot van de Tweede Wereldoorlog versterkten het streven naar een nationale eenheid binnen en buiten de kerk. Hierdoor werd het beeld van de zuilen uitgebreid tot de gehele maatschappij en werden ook bevolkingsgroepen die niet tot een zuil behoorde betrokken. Daarentegen ontstond er in deze tijd ook een radicaler perspectief op de naoorlogse samenleving waar geen plaats zou zijn voor zuilen. Ten tweede werd het metafoor van de zuilen niet meer gezien als een ideaalbeeld of karikatuur maar werd het beeld steeds vaker gebruikt als een feitelijke weergave van maatschappelijke verhoudingen.¹¹²

In de jaren zestig ontstond het idee dat secularisatie in de moderne tijd onvermijdelijk werd. Dit had grote invloed op de plaats van religie in Nederland. Secularisatie vond in Nederland plaats door drie processen: de verwereldlijking van de maatschappij, waardoor kerken en religie een minder centrale positie kregen, de relatie tussen individueel gedrag en de normen van religieuze instituties en de verwereldlijking van de religieuze groepen zelf.¹¹³ Tegelijkertijd zorgde de uitbreiding van de verzorgingsstaat tot de autonomie van individuele gelovigen ten opzichte van hun gemeenschappen. Solidariteit en naastenliefde werd ondergebracht in de verzorgingsstaat. Confessionele organisaties werden geprofessionaliseerd, waardoor het idee van totale zorg, met bijvoorbeeld gezamenlijke

¹¹⁰ Huetting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 96.

¹¹¹ Van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” 2.

¹¹² Van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” 8.

¹¹³ Van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” 10-13.

kerkgang van bewoners en personeel, werd vervangen door een zakelijke benadering. Dit leidde tot een minder hechte relatie tussen kerken, gelovigen en christelijke organisaties.¹¹⁴ Tevens kregen katholieke kerken, pastorieën en gemeenschapshuizen, die ontstonden vanuit kerkelijk en particulier perspectief, vanaf de jaren vijftig en zestig financiering vanuit publieke middelen. Hierdoor kregen zij een steeds groter publiek karakter.¹¹⁵

Verder had de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak een centralere plaats in de maatschappij dan nu tijdens de COVID-19-pandemie. De katholieke kerk positioneerde zich met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 zich letterlijk en figuurlijk in het midden van de samenleving. De kerkelijke organisatie in katholieke zin is hiërarchisch. Het hoogste gezag binnen de kerk is de paus, als herder van alle katholieken. De gelovigen van alle landen vormen de wereldkerk en deze wereldkerk is geografisch ingedeeld in bisdommen. In Nederland zijn er zeven bisdommen die één kerkprovincie vormen met als voorzitter de aartsbisschop van het aartsbisdom Utrecht. Ieder bisdom wordt bestuurd door een bisschop. Op plaatselijk niveau zijn er binnen het bisdom parochies. Hier geeft een priester, ook wel pastoor genoemd, namens de bisschop leiding aan de plaatselijke geloofsgemeenschap. De paus, bisschoppen en pastoors vormen de hoofdlijn van de kerkelijke hiërarchie. Binnen de kerk zijn er andere functies en structuren die ten dienste werken van deze hoofdlijn.¹¹⁶ De kerk, Gods huis, moest een centraal punt vormen die de relatie tussen de katholieke kerk en gelovigen zal organiseren. De stedenbouwkundige context van het dorp of de stad moest ook voldoen aan de katholieke hiërarchie tussen het geestelijke en het stoffelijke. Het kerkgebouw als centrum en daaromheen scholen, parochiehuizen, kloosters en consultatiebureaus.¹¹⁷

Vanaf begin jaren zestig zorgde demografische veranderingen voor een leegloop van de binnensteden en verhuisde de stadsbevolking naar moderne stadsuitbreidingen als gevolg van de toegenomen welvaart en mobiliteit. Samen met het proces van ontkerkelijkking, wat leidde tot kleine kerkelijke groeperingen die de kostbare onderhoud niet konden dragen, werden in Brabant vroeg-twintigste-eeuwse kerkgebouwen gesloten. Daarnaast verschoof de katholieke kerkelijke bouwkunst naar nieuwbouw en moderniteit naar aanleiding van de

¹¹⁴ Van Dam, "Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis," 11.

¹¹⁵ W. B. H. J. van de Donk en J. Janssen, "De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein," in *Bestemming gewijzigd: moderniteit en stedelijke transformaties*, 2013, 47.

¹¹⁶ Rooms-Katholieke Kerk in Nederland, "Kerk, de gemeenschap van het volk van God," *RRKERK.NL: officiële website van de Rooms-Katholieke Kerk Nederland*, van <https://www.rkkerk.nl/kerk/>

¹¹⁷ W. B. H. J. van de Donk en J. Janssen, "De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein," 44-49.

democratisering en individualisering van de kerkelijke gemeenschap.¹¹⁸ Vanaf de jaren zeventig nam ook de vraag naar kerkelijke nieuwbouw af. De opkomst van automobilititeit en grootschalige winkelcentra zorgde ervoor dat de functie van het kerkgebouw als centrum van de stad sterk afnam. Door de ontkerkelijking verdween ook de religieuze functie van het gebouw.¹¹⁹ Daarnaast is naar de kerk gaan op zondag niet meer vanzelfsprekend en wordt de zondag voor veel mensen niet meer gezien als een rustdag. Deze verandering in het dominante discours is mede het gevolg van de komst van de werkweek en het weekend. Hierdoor verloor de zondag zijn bijzondere karakter als rustdag.¹²⁰ Tegelijkertijd kreeg de katholieke kerk in de jaren 70 vanuit Rome van paus Paulus de drieëntwintigste de opdracht om mee te gaan met deze verandering. Tijdens een interview zegt de kanselier van Bisdom Breda/ pastoor-plebaan parochie van Breda-Centrum het volgende:

“Maar na de tweede Vaticaanse Concilie, dacht Nederland, heel veel Nederlandse priesters: het gaat anders worden. (...) Ho, we moeten als priesters niet meer bij de elite gaan horen en geloof gaan aansturen en met het boze vingertje en met de handen boven de dekens slapen en weet ik het allemaal niet en allemaal tien kinderen krijgen, nee je moet naast de mensen staan. Alle poespas uit de kerk. De pastoor draagt gewoon wollen sokken en sandalen.”

Deze quote toont aan dat de katholieke kerk ook mee ging met de verandering die plaatsvond in de maatschappij met betrekking tot religie en de plaats van de kerk in de samenleving. Uit het onderzoek van CBS uit 2017 bleek dat de meerderheid van de mensen aangaven niet te behoren tot een religieuze groepering. In de Rooms-Katholieke Kerk vond de grootste leegloop plaats. In 1968 bezochten 2,7 miljoen katholieken wekelijks de kerk, tegenover 173.000 in 2016.¹²¹ Verder wordt er in het hedendaags dominant discours rondom religie ook gesproken over kerkdorpen als *outgroup*. De naam alleen al geeft aan hoe het proces van

¹¹⁸ W. B. H. J. van de Donk en J. Janssen, “De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein,” 49.

¹¹⁹ W. B. H. J. van de Donk en J. Janssen, “De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein,” 49.

¹²⁰ Andries van den Broek, Wim Knulst en Koen Breedveld, “Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland,” in *Sociale en Culturele Studies* (29), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 1999, 193-195.

¹²¹ CBS, “Meer dan de helft Nederlanders niet religieus,” Centraal Bureau Statistiek, geraadpleegd op 28-04-2021, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/43/meer-dan-de-helft-nederlanders-niet-religieus>

ontkerkelijking doorspeelt in het religieuze discours in de maatschappij van de eenentwintigste-eeuw.¹²²

¹²² W. B. H. J. van de Donk en J. Janssen, “De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein,” 42.

5. Bestrijding van volksziektes in Nederland

In dit hoofdstuk worden de maatregelen rondom het bestrijden van de tuberculose en COVID-19 besproken vanuit de overheid, maar ook vanuit particuliere instellingen. In bijlage 1 staan alle maatregelen visueel weergegeven door middel van een tijdlijn voor de tuberculose-uitbraak en een tijdlijn voor de coronacrisis. Tevens komen gebeurtenissen aan de orde die invloed hebben gehad op de behandeling van de ziekte of waarbij de focus lag op het veranderen van het gedrag van mensen. Vervolgens wordt ingegaan op de voorrangsprioriteit van religieuze bijeenkomsten tijdens de coronacrisis. Dit wordt verklaard door dieper in te gaan op artikel 6 van de grondwet. Tot slot wordt de bestrijdingsstrategie van de tuberculose vergeleken met de bestrijdingsstrategie van COVID-19 en wordt er een deelconclusie gevormd.

5.1 Tuberculosebestrijding

Tot de twintigste eeuw lag de bestrijding van tuberculose volledig bij particuliere instellingen. In 1882 ontdekte de Duitse bacterioloog Robert Koch de tuberkelbacterie dat tuberculose veroorzaakt. Tot die tijd werd tuberculose beschouwd als een ongeneeslijke ziekte maar nu werd duidelijk dat tuberculose een besmettelijke ziekte was en kon worden teruggedrongen. Vanaf 1890 werd een openluchtkuur, goede voeding en bedrust van groot belang in het genezingsproces van tuberculose. Het eerste particuliere sanatorium in Nederland werd geopend in 1898 in Heiloo. Aan een kuur in een sanatorium zaten hoge kosten vast. Om die reden werd het sinds 1900 noodzakelijk om centrale bureaus op te richten en verenigingspunten van waaruit centraal de ziekte bestreden kon worden. Vergeleken met de kostbare sanatoria, konden met weinig financiële middelen consultatiebureaus opgericht worden die adviezen verstrekten op sociaal-hygiënisch en sociaal-geneeskundig gebied. Dit leidde tot het de Nederlandsche Centrale Vereeniging (NCV) in 1907. De subsidie vanuit de overheid voor dit initiatief bedroeg echter 25.000 gulden in vergelijking met 200.000 gulden subsidie voor het bestrijden van tuberculose voor de veestapel.¹²³ Na de Eerste Wereldoorlog steeg het tuberculosesterftecijfer naar aanleiding van de sociale-economische gevolgen van de oorlog. De NCV kreeg naar aanleiding van het stijgende tuberculosesterftecijfer veel kritiek op haar tuberculosebestrijdingsplan en in de

¹²³ Huetting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 11-36.

jaren '20 was het daarom onvermijdelijk dat de overheid mee moest helpen in de bestrijding van tuberculose. Als gevolg kwam er meer geld vrij voor sanatoriumverpleging en werd er een staatscommissie ingesteld die aanbevelingen gaf aan de overheid voor directe en indirecte bestrijding van tuberculose. Een centrale rol in de bestrijding kregen de consultatiebureaus, die besloten of patiënten naar sanatorium moesten en de huisbezoeksters, die besloten of de woning hygiënisch was en of de patiënt geïsoleerd kon worden. Daarnaast werd preventie ook belangrijk. Er kwam meer voorlichting aan de bevolking over hygiëne, voeding en huisvesting.¹²⁴ De overheid liet nog steeds een deel over aan het particulier initiatief en verhoogde de subsidie naar 1.100.000 gulden.¹²⁵ De NCV richtte zich vanaf 1921 meer op volksvoorlichting met het tijdschrift “Tegen de Tuberculose”, brochures en wandplaten. Tevens werden er door het NCV in de jaren '30 drie films uitgebracht.¹²⁶ De NCV boekte ook veel succes met de brochure “Gezondheid is de grootste schat”. Dit bestond uit aantrekkelijke tekeningen die lezers informeerde over het belang van reinheid, vroegtijdig medisch onderzoek en waarschuwde tegen spuwen. Zo werd ook geadviseerd om een kind niet op de mond te zoenen, goed handen te wassen en genoeg te bewegen. Een voorbeeld van een tekening uit de brochure is te zien in afbeelding 1 hieronder.

¹²⁴ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 45-47.

¹²⁵ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 61-69.

¹²⁶ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 68-69.

Afbeelding 1: Brochure “Gezondheid is de grootste schat”¹²⁷

Op de afbeelding is ook een kruis te zien met twee dwarsbalken, ook wel het Lotharinger Kruis genoemd. Dit kruis is van oorsprong het wapen van de hertog van Neder-Lotharingen, Godfried van Bouillon. Hij was leider van de eerste kruistocht en gekozen bestuurder van Jeruzalem. Internationaal werd dit teken aangenomen als symbool voor de tuberculosebestrijding tijdens de internationale samenkomst tegen tuberculose in Berlijn in 1902. De tuberculose was toentertijd de meest voorkomende doodsoorzaak. Het symbool werd gekozen omdat de bestrijding van tuberculose werd gezien als een kruistocht tegen deze ziekte en het kruis verwijst naar de eerste kruistocht die geleid werd door Godfried van

¹²⁷ Bureau der Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, “Gezondheid is de grootste schat,” brochure uitgegeven in 1947, te 's Gravenhage, Van Beverningkstraat 142.

Bouillon. Het Lotharinger Kruis was zichtbaar in ieder sanatorium, instelling en voorlichtingsmiddel.¹²⁸

Artsen hadden aan het begin van twintigste eeuw maar weinig te bieden. Er was geen medicijn beschikbaar. Patiënten moesten geloven in de bekwaamheid van de arts en de juistheid van hun handelen. De enige beschikbare middelen waren de percussiehamer, stethoscoop, weegschaal en het sputumonderzoek.¹²⁹ Jarenlang bestond een verblijf in het sanatorium uit een strak regime van kuren en dieetmaatregelen. Geleidelijk ontwikkelde de wetenschappelijke kennis rondom tuberculose zich verder en werden er nieuwe behandelmethodes ontdekt. In de jaren '30 verbeterde het röntgenonderzoek, waardoor het stadium van de ziekte vastgesteld kon worden. Hierdoor verbeterde de positie van het sanatorium, omdat de resultaten verbeterde.¹³⁰ Pas in 1944 kwam het eerste effectieve geneesmiddel streptomycine beschikbaar.¹³¹ De respondent die op achtjarige leeftijd in het sanatorium Klokkenberg zat in 1947, zegt hierover het volgende:

“Ja, en veel medicijnen. Hier hebben ze geopereerd [wijst plek aan long]. Je kreeg PAS, dat is ook ergens van afgeleid. Dat was vies! [Zegt het zachtjes] (...) Ja, PAS, dat was een drankje of tabletten, dat was dan ook weer een kuur. Dan kreeg je weer goudspuiten, dan werd me arm zo dik [wijst aan met handen]. Ja, dat was ook allemaal voor te genezen. Ze proberen, ik denk toch ook wel dat ik een proefkonijn was.”

Buiten de middelen om de tuberculose te bestrijden bleef de openluchtkuur en dieetmaatregelen van groot belang. Vanaf 1941 zorgde het ziekenhuisfondsbesluit dat er voor elke patiënt sanatoriumverpleging beschikbaar was. Bijna driekwart van de bevolking was begin jaren '50 aangesloten bij de Nederlandse Sanatorium Verzekering (NSV), waardoor de financiering van een sanatoriumkuur geen probleem vormde.¹³² In de jaren die volgde bleven de besmettingen dalen en leek het alsof tuberculose als volksziekte aan zijn eind kwam. Tijdens de oorlogsjaren en de periode na de oorlog bleek dat tuberculose nog niet bestreden

¹²⁸ “Croix de Lorraine”, Zeepreventorium, geraadpleegd op 19-6-2021, van <http://zeepreventorium.org/home/lorraine.htm>

¹²⁹ Een van de eerste methodes om tuberculose op te sporen was het gebruik van de percussiehamer. De longen werden gecontroleerd door de percussiemethode. Hierbij tikte de arts op de borst met een percussiehamer om te horen of er tuberkels in de longen zaten. Dit werkte alleen bij het bovenste gedeelte van de longen omdat de tuberculose in dit gedeelte in een vergevorderd stadium voorkwam, in Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 18.

¹³⁰ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 74.

¹³¹ Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 9.

¹³² Hueting & Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” p. 98.

was. De sanatoria lagen overvol en het aantal thuiskuurders bleef stijgen. De tijd van de wederopbouw is dan ook een periode waar de tuberculosebestrijding een grote inhaalmanoeuvre moest maken. In 1945 waren zo'n 7000 bedden beschikbaar tegenover 25.000 tuberculosepatiënten in Nederland. Er werd op verschillende manieren geprobeerd om meer sanatoriumplaatsen te creëren. Ten eerste werden er vanuit plaatselijke initiatieven noodsanatoria opgericht, bijvoorbeeld het Klokkenberg in Breda in 1946. Daarnaast werden er driehonderd houten hospitaalbarakken geschonken door de Zweedse regering aan Nederland. Tot slot werden tuberculosepatiënten uitgezonden naar het buitenland. Tijdens en net na de oorlog was dit niet mogelijk door de slechte verbinding met het buitenland. Door de Zwitserse hulporganisatie "Don suisse pour des victimes de la guerre" werd geld beschikbaar gesteld om 681 Nederlandse patiënten in Zwitserland te behandelen.¹³³ Om het groeiend aantal thuiskuurders op de juiste manier in te lichten, ging de NCV meer propagandamiddelen inzetten om aan te tonen hoe belangrijk het was om als tuberculosepatiënt zich te houden aan de kuurregels.¹³⁴ Zo organiseerde NCV vijf radiolezingen op de zender "herrijzend Nederland" op vijf zaterdagen, beginnend op 24 december 1945. Tijdens de radiolezing spraken verschillende artsen over het belang van het bestrijden van tuberculose, het belang van sanatorium verpleging en het tegengaan van besmetting. Tijdens de radio-voordracht op 8 december zegt dr. D. Klinkert, lid van het dagelijks bestuur NCV, het volgende:

"Niet hoesten zonder zakdoek voor den mond of nog liever zonder papieren servetje dat verbrand kan worden. Zich onthouden van zoenen van kinderen. Geen kinderen in zijn bed laten spelen of slapen. Geen kinderen van zijn bord laten eten. Nu het aantal lijders aan open tuberculose zoo groot is geworden, dat sanatorium verpleging helaas voor velen niet meer mogelijk is, en deze lijders dus veelal thuis verpleegd moeten worden, is het in acht nemen van deze eenvoudige maatregelen niet overbodig"¹³⁵

De bestrijding van tuberculose werd in 1944 gemakkelijker toen de Amerikaan S.A. Waksman streptomycine ontdekte. Vanaf 1947 kwam dit middel in een kleine hoeveelheid beschikbaar in Nederland. Streptomycine hielp vooral bij hersenvliestuberculose en darm- en nier-tuberculose. In 1948 werd in Zweden het middel PAS (para-amino-salicylzuur)

¹³³ Hueting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 95-97.

¹³⁴ Hueting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 90.

¹³⁵ Tegen de tuberculose, "Radiolezingen over tuberculosebestrijding," jaargang XLI, no 6, nov-dec, 1945.

uitgevonden. In 1952 volgde de uitvinding van het middel INH (iso-nicotinezuur-hydrazide). Door een combinatie van deze drie tuberculostatica, kon bijna iedere vorm van tuberculose genezen worden. Het is was echter nog geen vervanging voor de rustkuur en diverse operatieve ingrepen, maar werd gezien als aanvulling.¹³⁶ Tegelijkertijd verbeterde de opsporing van tuberculose door onderzoek naar tuberculine-reacties, periodiek röntgen- en bloedonderzoek en gewichtscontrole en de introductie van de röntgencamera-fotografie. Hierdoor werd massa-bevolkingsonderzoek gemakkelijker dan bij doorlichten, omdat patiënten zich niet hoefden uit te kleden en er per apparaat 800 mensen per dag gefotografeerd konden worden. De NCV richtte in 1948 het Bureau voor het Bevolkingsonderzoek op en ook een aantal regionale organisaties begonnen met bevolkingsonderzoek. De consultatiebureaus en huisbezoeksters werden ook gratis beschikbaar gesteld, omdat het van belang was dat tuberculose in een vroeg stadium geconstateerd werd, met name bij kinderen. Bij kinderen werd vaak gebruik gemaakt van het krastestje. Hierbij werd een aftreksel van dode tuberkelbacillen gebracht in de huid. Iemand die gezond is heeft geen reactie rondom de huid. Bij iemand die wel positief is voor tuberculose ontwikkelt er een rood omschreven zwelling rondom de plek en krijgt lichte koorts.¹³⁷ Consultatiebureaus konden de huisartsen ontlasten, maar hadden wel een nauwe samenwerking.¹³⁸ De pers hielp ook mee om deelname aan het bevolkingsonderzoek te stimuleren. Een voorbeeld hiervan is een artikel uit 1948 in het dagblad Trouw. Dit artikel toonde dat bij een onderzoek onder basisschoolkinderen uit Boerkeel veertig procent positief testte op tuberculose en bevolkingsonderzoek om die reden erg nuttig was.¹³⁹

De bovenstaande ontwikkelingen leidden tot een daling van het aantal tuberculosepatiënten. In 1952 was er voor het eerst een onderbezetting van het aantal bedden en konden sanatoria zich ook op andere doelgroepen richten. Ook kwam in de jaren '50 het besef dat medicijnen doeltreffend genoeg konden zijn om een tuberculosepatiënt te genezen en kwam in 1954 de eerste berichten dat bedrust niet helpt bij de genezing. In de jaren zestig legt de tuberculosebestrijding de nadruk op bronopsporing, contactonderzoek, registratie en behandeling. Vrijwel alle tuberculosepatiënten konden met beschikbare medicatie, zonder operatie, worden behandeld. Ziekenhuisopname was niet meer nodig. Vanaf dit moment is

¹³⁶ Huetting & Dessing, "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland," p. 102.

¹³⁷ Tegen de tuberculose, jaargang XLII, no 2, maart april, 1946, 15.

¹³⁸ Theo Bakker en Gerri Horseling, "Honderd jaar Sonnevand," stadsmuseum Harderwijk, Stichting Buitenzorg, 2005, 70-71.

¹³⁹ Trouw, "Een heel dorp op t.b.c. onderzocht", 10 april 1948, zesde jaargang, no. 962, blz. 2, geraadpleegd op 26-6-2021, van www.delphner.nl

tuberculose te behandelen met een combinatie van verschillende antibiotica en duurt ongeveer zes maanden. Als de tuberkelbacterie resistent is tegen de twee sterkste antibiotica, dan is er sprake van multiresistente tuberculose. Om dit te genezen is ongeveer 20 maanden nodig.¹⁴⁰ De afgelopen jaren komt er in Nederland bij ongeveer 800 mensen tuberculose voor, waarbij ongeveer 80 patiënten een resistentie vorm hebben van tuberculose. In 2016 is het Nationaal Plan Tuberculosebestrijding 2016-2020 opgezet om tuberculosebestrijding in Nederland te verbeteren. De belangrijkste ontwikkeling hierbij is het testen van immigranten en asielzoekers op een latente tuberculose-infectie, en indien geïnfecteerd wordt er een behandelingsplan opgesteld. Dit plan is opgezet naar aanleiding van de doelstelling van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) om het aantal tuberculosepatiënten terug te brengen met 90 procent in 2035.¹⁴¹ In tegenstelling tot landen waar veel tuberculose voorkomt, vaccineert Nederland zich niet meer standaard tegen deze ziekte. Alleen kinderen, jonger dan twaalf jaar, van wie minimaal één ouder uit een land komt waar veel tuberculose voorkomt, krijgen een vaccinatie. Ook krijgen volwassenen die langer dan twaalf maanden reizen in landen waar veel tuberculose voorkomt, een vaccinatie-advies.¹⁴²

5.2. Bestrijding coronavirus

Officieel werd op 11 maart 2020 de infectieziekte COVID-19 bestempeld als pandemie in Nederland. Vanaf dat moment richt het kabinet zich op de aanpak van het coronavirus, waarbij de focus ligt op het voorkomen van verdere verspreiding van het virus, het vermijden van overbezette ziekenhuizen en het beschermen van kwetsbaren in de samenleving.¹⁴³ In de tijdlijn in bijlage 1 staan alle maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus. Om te beginnen kwamen in maart 2020 de eerste algemene maatregelen, die op het moment van schrijven nog steeds gelden, zoals handen wassen, in de elleboog niezen en geen handen meer schudden. De eerste golf duurde van maart 2020 tot en met juni 2021. In deze periode stond het maatregelenpakket tegen het coronavirus in het teken van sociale afstand en het

¹⁴⁰ RIVM, "Tuberculose," Rijksinstituut voor Volksgezondheid, geraadpleegd op 11-4-2020 van <https://www.rivm.nl/tuberculose>

¹⁴¹ RIVM, "Nationaal Plan Tuberculosebestrijding 2016-2020: Op weg naar eliminatie," Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 22-6-2021, van <https://www.rivm.nl/publicaties/nationaal-plan-tuberculosebestrijding-2016-2020-op-weg-naar-eliminatie>

¹⁴² RIVM, "Tuberculose" Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 22-6-2021, van <https://www.rivm.nl/tuberculose>

¹⁴³ Rijksoverheid, "Overzicht algemene regels," in Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 3-5-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/uitgelicht-corona/coronamaatregelen>

voorkomen van groepsvorming. Dit werd ook wel de intelligente lockdown genoemd, waarbij de verantwoordelijkheid voor het zich houden aan de regels grotendeels bij de burgers ligt. Het doel hiervan is om het verspreidingscijfer te laten dalen en groepsimmunititeit te creëren, waardoor de maximale ic-capaciteit niet overschreden wordt. Het idee van groepsimmunititeit is dat mensen, ongeveer 60 procent, besmet raken met het virus en antistoffen aanmaken. Op het moment dat die groep weerbaar is voor het virus heeft het virus minder kans om de overige 40 procent van de samenleving te besmetten. In deze periode worden bijeenkomsten afgelast, roept het kabinet burgers op om zoveel mogelijk thuis te blijven, komen er sociale distantie-voorschriften voor winkels en het openbaar vervoer en worden contactberoepen verboden. Daarbij is groepsvorming niet toegestaan en mogen er maximaal drie mensen op bezoek komen. Buiten is het toegestaan om met één huishouden of één huishouden plus twee personen buiten te zijn. Wel waren er uitzonderingen voor religieuze bijeenkomsten, huwelijken en begrafenissen. Verder werden scholen op 16 maart gesloten en moest de horeca zijn deuren sluiten op 15 maart. Vanaf de eerste coronagolf gelden er ook quarantaine- en isolatie-voorschriften, waarbij huisgenoten thuis moeten blijven wanneer hun huisgenoot positief getest is op corona en mensen thuis moeten blijven bij symptomen van het virus.¹⁴⁴

In maart waren coronatesten alleen beschikbaar voor patiënten die in het ziekenhuis terecht kwamen en verdacht werden besmet te zijn met het coronavirus. Begin juni werden testen beschikbaar gesteld voor iedereen met klachten. Op het moment dat iemand positief getest werd, moest diegene 14 dagen in quarantaine. Ondanks de stijging van het testen, viel het aantal positief geteste mensen mee. Om die reden kon de eerste periode van versoepelingen beginnen, waaronder het openen van het terras op 1 juli 2020, het openen van basis- en middelbare scholen en toestaan van contactberoepen. In de zomerperiode konden mensen op vakantie en verslapt de aandacht voor de coronamaatregelen met name onder de jongeren. Eind augustus begint een stijging van het aantal besmettingen en in september 2020 begint de tweede golf van het coronavirus. Naar aanleiding hiervan is Nederland op 14 oktober 2020 in gedeeltelijke lockdown gegaan. Er waren strengere maatregelen nodig om het aantal besmettingen terug te dringen. Reisbewegingen en contactmomenten werden beperkt door het sluiten van horeca, het bezoekersaantal in publieke ruimtes terug te dringen naar dertig personen, het verbieden van de verkoop van alcohol na 20:00 uur en maximaal

¹⁴⁴ Rijksoverheid, “Lockdown om contacten tot een minimum te beperken,” in Actueel Nieuws Rijksoverheid, geraadpleegd op 8-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/12/14/lockdown-om-contacten-tot-een-minimum-te-beperken>

drie bezoekers te ontvangen. Wederom bestond er een uitzonderingsregel voor het bezoekersaantal voor religieuze bijeenkomsten. Daarnaast werd reizen afgeraden en moesten winkels in de na 20:00 uur dicht. Tevens werd in deze periode duidelijk dat groepsimmunititeit op korte termijn niet waarschijnlijk was, omdat in oktober nog maar 6 à 7 procent van de bevolking was besmet. Het was ook niet duidelijk of iedereen die het virus gehad heeft antistoffen aanmaakt. Daarnaast werd duidelijk dat iemand ook meerdere keren besmet kon worden met het virus.¹⁴⁵

Anders dan in de eerste golf kon iedereen zich laten testen in de tweede golf. Om die reden kon de verspreiding van het virus beter in de gaten gehouden worden en was het mogelijk om meer focus te leggen op het bron- en contactonderzoek. Ook waren de behandelmethodes verbeterd in de tweede golf, waardoor de sterftেকans na ic-opname van 30 procent afnam naar 20 procent. Ondanks deze verbeteringen bleven de aantallen stijgen en ontwikkelde de gedeeltelijke lockdown zich in een harde lockdown (zie figuur 1). In deze periode liepen besmettingen op tot gemiddeld 9000 per dag. Op 15 december 2020 zat Nederland in de strengste lockdown die Nederland op dat moment kende sinds het begin van de coronacrisis. Het doel van deze lockdown was om de contacten tussen mensen zoveel mogelijk te beperken. De harde lockdown betekende dat onder andere musea, theaters, pretparken, dierentuinen, sauna's, binnensporten, horeca en horecavoorzieningen van hotels dicht moesten. Ook winkels zoals kleding-, schoenen-, sieraden- en hobbywinkels moesten hun deuren sluiten. Daarnaast mochten contactberoepen zoals kappers, nagelstylisten en tatoeëerders hun beroep niet uitvoeren. Verder moesten scholen in het basis- en voortgezet onderwijs hun deuren sluiten en werd ook op het mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs op afstand lesgegeven. Thuis ging het aantal gasten die je mocht uitnodigen terug naar twee personen, met uitzondering voor de kerstdagen waar je drie gasten mocht ontvangen. Op 23 januari ging de lockdown nog een stap verder en werd er een avondklok ingezet van 21:00 tot 4:30 uur. Tussen die tijden mocht niemand zich buiten op straat bevinden, tenzij iemand een werkgeversverklaring had of even zijn of haar hond aan het uitlaten was.¹⁴⁶

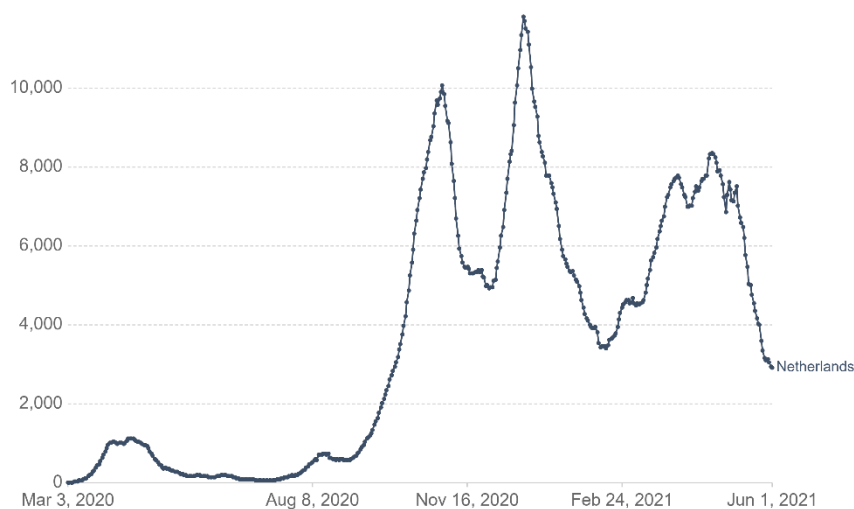
¹⁴⁵ Rijksoverheid. "Coronavirus tijdlijn", geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn>

¹⁴⁶ Rijksoverheid, "Lockdown om contacten tot een minimum te beperken," in Actueel Nieuws Rijksoverheid, geraadpleegd op 8-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/12/14/lockdown-om-contacten-tot-een-minimum-beperken>

Figuur 1: bevestigde COVID-19-gevallen in Nederland¹⁴⁷

Daily new confirmed COVID-19 cases

Shown is the rolling 7-day average. The number of confirmed cases is lower than the number of actual cases; the main reason for that is limited testing.

Source: Johns Hopkins University CSSE COVID-19 Data

CC BY

Naar aanleiding van deze maatregelen ging het aantal besmettingen sterk dalen. De coronacrisis was echter nog niet op zijn retour, want een derde golf zat eraan te komen. In maart gingen de besmettingscijfers weer stijgen, maar er werden minder mensen ernstig ziek en de maximale bezetting op de ic werd niet bereikt. Dit kan mede te maken hebben met de distributie van de vaccinaties. Op 21 december 2020 werd het eerste vaccin tegen COVID-19, onder voorwaarden, goedgekeurd door het Europese geneesmiddelenbeoordelingscomité van het EMA. Hier ging het om het mRNA-vaccin van Pfizer/BioNTech, genaamd Comirnaty. Dit vaccin is 95 procent werkzaam tegen het coronavirus.¹⁴⁸ De eerste vaccinatie in Nederland vond plaats op 6 januari, 2021. Op 1 juni 2021 zijn er in totaal 8,84 miljoen doses toegediend, waarvan 2,67 miljoen mensen volledig zijn gevaccineerd. Dit is 15,4 procent ten opzichte van de gehele bevolking van Nederland. In vergelijking met andere landen in Europa loopt Nederland wel achter met het vaccineren. Engeland had bijvoorbeeld op 1 juni 2021 al 38,3 procent van de bevolking gevaccineerd en Italië al 20 procent.¹⁴⁹ Het vaccineren van de bevolking in Nederland kan ook een verklaring zijn dat het aantal ernstig zieken van het coronavirus terugloopt. Vanaf half mei is de piek van de derde golf duidelijk voorbij. Het

¹⁴⁷ "Netherlands: What is the daily number of confirmed cases?" in Our World in Data. *Statistics and Research*. Geraadpleegd op 2-6-2021, van <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/netherlands>

¹⁴⁸ CBG, "Eerste coronavaccin goedgekeurd voor Nederland en Europa," *College ter Beoordeling van Geneesmiddelen*, geraadpleegd op 4-6-2021, van [https://www.cbg-meb.nl/actueel/nieuws/2020/12/21/eerste-coronavaccin-goedgekeurd-voor-nederland-en-europa#:~:text=Het%20eerste%20vaccin%20tegen%20COVID,vandaag%20een%20positief%20advies%20gegeven](https://www.cbg-meb.nl/actueel/nieuws/2020/12/21/eerste-coronavaccin-goedgekeurd-voor-nederland-en-europa#:~:text=Het%20eerste%20vaccin%20tegen%20COVID,vandaag%20een%20positief%20advies%20gegeven.).

¹⁴⁹ Our World in Data, "Coronavirus (COVID-19) Vaccinations," in *Statistics & Research*, geraadpleegd op 8-6-2021, van https://ourworldindata.org/COVID-vaccinations?country=OWID_WRL

aantal besmettingen daalt, het aantal patiënten in het ziekenhuis neemt af en zelfs het ic-capaciteit kan weer terug naar 1350 bedden. Deze ontwikkelingen betekende ook dat het kabinet de maatregelen in Nederland weer kon gaan versoepelen in drie stappen. De eerste stap in het openingsplan begon op 28 april met het beëindigen van de avondklok, het openen van buitenterassen en openen van winkels zonder winkelafspraak. Op 19 mei gingen de versoepelingen verder met stap twee van het openingsplan, waardoor onder anderen de sportscholen weer open konden, contactberoepen weer open mochten en de attractie-, natuur- en dierenparken hun deuren weer konden openen. Op 5 juni heeft het kabinet de derde stap gezet in het openingsplan en zijn er weer versoepelingen doorgevoerd. Dit betekende dat de horeca ook weer binnen gasten mocht ontvangen, groepslessen weer binnen mogen plaatsvinden en thuis weer vier bezoekers ontvangen mogen worden.¹⁵⁰ Op 26 juni heeft het kabinet de vierde stap gezet in het openingsplan, waarbij er bijvoorbeeld een einde kwam aan de mondkapjesplicht, uitgezonderd van het openbaar vervoer, geen maximaal aantal voor groepsgroottes gehanteerd worden en evenementen worden toegestaan. De basisregels zoals de 1,5-meterregel, handen wassen en thuisblijven bij klachten blijven van kracht. Wanneer deze regels vervallen, is nog niet duidelijk.¹⁵¹

5.2.1. Aanpak Nederlandse overheid

De maatregelen die de verspreiding van het coronavirus beperken in Nederland, worden gevormd en geïmplementeerd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het ministerie van Justitie en Veiligheid. Zij worden geadviseerd door onafhankelijke wetenschappers van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en milieu (RIVM) en het Outbreak Management Team (OMT), wat bij elkaar geroepen is door het RIVM. Op het moment dat er een landelijke uitbraak van een infectieziekte is heeft het Centrum Infectieziektebestrijding (CIb) van het RIVM een coördinerende rol bij het bestrijden ervan. De voornaamste taak hierbij is het signaleren en het adviseren over het bestrijden van de uitbraak en de dreiging van de ziekte. Het RIVM werkt hierbij samen met de Gemeentelijke Gezondheidsdiensten (GGD). Als iemand besmet is, voert de GGD bron- en contactonderzoek uit. De GGD neemt contact op met mensen uit het bron- en

¹⁵⁰ Rijksoverheid, “Openingsplan,” in Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 8-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/openingsplan>

¹⁵¹ Rijksoverheid, “Opening samenleving stap voor stap,” in Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 26-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/openingsplan/opening-samenleving-stap-voor-stap>

contactonderzoek naar voren komen en daarmee wordt afgesproken dat zij thuis moeten blijven, omdat zij mogelijk ook besmet zijn. Na vijf dagen kan deze groep zich ook laten testen. In het begin van de coronacrisis kon je je alleen testen bij klachten en hoefde je je ook niet te laten testen als je nauw contact had gehad met iemand die een positieve testuitslag had gehad. Tijdens de tweede golf is het testbeleid uitgebreid en kan je je ook laten testen als je geen klachten hebt, maar wel in nauw contact was geweest met iemand met corona. Dit komt mede omdat niet iedereen klachten krijgt van het virus maar wel besmettelijk kan zijn. Daarnaast brengt het RIVM ook adviezen uit over de bestrijdingsmaatregelen, brengt de epidemiologische ontwikkelingen in kaart en draagt bij aan de ontwikkeling van nieuwe laboratoriumdiagnostiek.¹⁵² Het RIVM heeft ook het OMT bij elkaar geroepen tijdens de coronacrisis, die bestaat uit wetenschappers met expertise op het gebied van infectiebestrijding of -behandeling. Andere expertise ontbreekt in dit team, maar het OMT kan wel andere wetenschappers uitnodigen.¹⁵³ Het OMT bespreekt op basis van actuele informatie hun vakkennis en beschikbare wetenschappelijke literatuur hoe het virus bestreden kan worden en welke risico's en onzekerheden hieraan vastzitten. Het OMT geeft vervolgens een advies aan het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport via het Bestuurlijke Afstemmingsoverleg (BAO). Het BAO toetst dit advies op bestuurlijke haalbaarheid en uitvoerbaarheid en stelt het beleid vast. De leden van het OMT opereren onafhankelijk en bevestigen dit met een belangenverklaring.¹⁵⁴

Om de samenleving te informeren over deze beperkingsmaatregelen en om solidariteit op te roepen om deze maatregelen te volgen, is Rijksoverheid op 25 maart 2020 een publiekscampagne gestart met de slogan "Alleen samen krijgen we corona onder controle". Om deze boodschap over te brengen werkt Rijksoverheid samen met het reclamebureau Roorda. Het doel van de campagne is om mensen meer helderheid te geven over de maatregelen en meer handelingsperspectieven te bieden om het aantal besmettingen te kunnen beperken. Ook heeft de publiekscampagne het doel om maatschappelijke onrust te beperken rondom de coronacrisis.¹⁵⁵ De publiekscampagne bestaat onder andere uit televisiespots, animaties en radiospots. Verder zijn er sociale media berichten en posters

¹⁵² RIVM, "Outbreak Management Team (OMT)," Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/omt>

¹⁵³ Henk de Vries, "Samen en Soeverein Tegen Corona," *Sophie* 11, no. 1 (February 26, 2021): 8-13. <http://hdl.handle.net/1765/135229>

¹⁵⁴ RIVM, "Outbreak Management Team (OMT)," Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/omt>

¹⁵⁵ "Roorda werkt alleen samen tegen corona," Roorda Reclamebureau, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.roorda.nl/roorda-werkt-alleen-samen-tegen-corona/>

beschikbaar op de website van Rijksoverheid die gebruikt worden om anderen te informeren over de maatregelen tegen de verspreiding van het virus. Tijdens de coronacrisis is de welbekende slogan niet weg te denken uit de Nederlandse maatschappij en wordt er zelfs op informatieborden langs de snelweg aandacht gevraagd door Rijkswaterstaat voor de coronacrisis. Tijdens de zomer van 2020 werd op de informatieborden langs de snelweg vooral gewezen op het vermijden van drukke plekken en het belang van samen strijden tegen corona. Vanaf de tweede golf is vooral de slogan van de campagne te zien langs de snelweg: “samen krijgen we corona onder controle”.

Om de maatregelen direct te communiceren naar de samenleving hebben premier Mark Rutte en minister Hugo de Jonge in 2020 ruim dertig persconferenties gegeven.¹⁵⁶ Het doel van deze persconferenties was met name om de Nederlandse samenleving in één richting te krijgen en het belang van solidariteit op te wekken voor de kwetsbare groepen uit de samenleving. In de zomer van 2020 werd het duidelijk dat vooral jongeren aangesproken moesten worden op hun gedrag. Zij vormden de grootste risicogroep in Nederland bij het verspreiden van het coronavirus. Het kabinet heeft ook gepoogd deze bevolkingsgroep te bereiken door middel van sociale media. In april werden YouTubers en influencers ingeschakeld om video's te plaatsen die jongeren zouden activeren en motiveren om zich te houden aan de beperkingsmaatregelen. Ook sprak demissionair-premier Rutte de jongeren persoonlijk aan tijdens de persconferenties.¹⁵⁷

5.3. Religieuze bijeenkomsten

Anders dan tijdens de tuberculose-uitbraak zijn er tijdens de coronacrisis beperkende maatregelen die verspreiding van het virus voorkomen. Onder deze maatregelen vallen ook maatregelen die ervoor zorgen dat sociale activiteiten verminderen en groepsvorming wordt voorkomen, zoals het sluiten van musea en concertzalen. Bij bijeenkomsten mogen er maximaal dertig mensen aanwezig zijn, mits de 1,5 meter-regel gehandhaafd kan worden.¹⁵⁸ Deze regel geldt echter niet voor bijeenkomsten waarbij mensen samenkomen voor hun

¹⁵⁶ Niels Markus, “Zo veranderde de toon van de coronapersconferenties in een jaar tijd. Een terugblik in zes citaten,” In Trouw, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.trouw.nl/opinie/zo-veranderde-de-toon-van-de-corona-persconferenties-in-een-jaar-tijd-een-terugblik-in-zes-citaten~b8679ca1/>

¹⁵⁷ Paul Strijp, “Opinie: kom nu eens met een goede campagne voor jongeren over corona,” in de Volkskrant, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-kom-nu-eens-met-een-goede-campagne-voor-jongeren-over-corona~b847fd24/>

¹⁵⁸ Rijksoverheid, “Overzicht algemene regels,” in Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 3-5-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/uitgelicht-corona/coronamaatregelen>

geloof of levensovertuiging. Dit betekent dat er geen regels zijn voor het maximaal aantal personen in een kerk, moskee, synagoge of ander gebedshuis.¹⁵⁹ Er is wel regelmatig overleg tussen minister Ferdinand Grapperhaus en verschillende koepels van geloofsgemeenschappen in Nederland, of ook wel het Gezamenlijk Communiqué van Centraal Joods Overleg, het Contactorgaan Moslim en Overheid, de Hindoeraad, de Boeddhistische Unie en het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken over de religieuze en levensbeschouwelijke bijeenkomsten. Zij maken afspraken over maatregelen in religieuze gebouwen om de verspreiding van het coronavirus te voorkomen. Op 26 maart 2020 hebben zij gezamenlijk afgesproken om de eredienst te matigen in verband met het coronavirus. Deze vrijwillige afspraken staan in het communiqué “Behoedzaam vieren van geloof”. De adviezen zijn onder andere het aantal personen bij religieuze bijeenkomsten beperken tot maximaal 30 personen, digitaal diensten organiseren, geen samenzang en het dragen van een mondkapje.¹⁶⁰

Deze maatregelen mogen niet getroffen worden door de overheid omdat er in Nederland sprake is van een scheiding tussen kerk en staat. Vanwege de scheiding tussen kerk en staat zijn kerken vrij om hun eigen diensten te organiseren en mag de overheid de religieuze bijeenkomst niet zomaar stopzetten of het gebouw binnenkomen. Advocaat Teunis van Kooten verwijst in een interview naar België, waar de Raad van State het verbod op kerkdiensten heeft verbroken, omdat het een “disproportionele beperking van de vrijheid van eredienst” was. Ook werd in Frankrijk een verbod op kerkdiensten ongrondwettelijk verklaard door de Hoge Raad.¹⁶¹ De scheiding tussen kerk en staat vindt zijn oorsprong in de zestiende en zeventiende eeuw, waar gewelddadige geloofsconflicten werden beëindigd door het toekennen van een private sfeer aan de burger, waar diegene zijn of haar geloof kon belijden. De scheiding tussen kerk en staat is niet expliciet genoemd in de Grondwet maar ligt vast in het stelsel van de Grondwet. Het gelijkheidsbeginsel en vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zijn hiervoor belangrijke aspecten, met name artikel 1,3, 6 en 23 Grondwet.¹⁶² De scheiding van kerk en staat ligt vooral in het wederzijds accepteren van de

¹⁵⁹ Rijksoverheid, “Naar de kerk, moskee, synagoge of ander gebedshuis,” in Corona en cultuur, uitgaan en sport, geraadpleegd op 3-5-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/cultuur-uitgaan-en-sport/religieuze-en-levensbeschouwelijke-bijeenkomsten>

¹⁶⁰ Rijksoverheid, “Behoedzaam vieren van het geloof,” in Coronavirus COVID-19 nieuws, geraadpleegd op 3-5-2020, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/nieuws/2020/10/05/behoeftzaam-vieren-van-geloof>

¹⁶¹ Teunis van Kooten, “Ingrijpen bij kerken kan wel degelijk, maar is het nodig?” in Trouw 16 december 2020, geraadpleegd op 3-5-2020, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/ingrijpen-bij-kerken-kan-wel-degelijk-maar-is-het-nodig~b9bfa852/>

¹⁶² De scheiding tussen kerk en staat in Nederland wordt gevormd door een aantal artikelen: Artikel XIII van de Unie van

autonomie. Dit houdt in dat de overheid de organisatievrijheid van de (kerk)genootschappen in acht neemt en deze genootschappen geen rol hebben in het publieke besluitvormingsproces. Tevens moet de overheid in haar benoemingenbeleid neutraal zijn, zodat de rechtspraak, het leger en de politie in Nederland neutraliteit uitstraalt.¹⁶³

De praktijk leert ons echter dat deze scheiding in de praktijk genuanceerder ligt. Zo werd er door minister Hugo de Jonge van Volksgezondheid op 23 april 2020 gemeld dat burgemeesters de bevoegdheid krijgen tijdens de coronacrisis om kerken, moskeeën en andere levensbeschouwelijke gebouwen tien dagen te sluiten als daar veel coronabesmettingen voordoen.¹⁶⁴ Anderzijds zitten er op nationaal en lokaal niveau ook verschillen partijen in het politiek landschap met een religieuze achtergrond, zoals ChristenUnie, Staatkundig Gereformeerde Partij en Christen- Democratisch-Appel (CDA). Officieel zijn dit geen kerkgenootschappen die een rol spelen in het publieke besluitvormingsproces, maar in de praktijk worden de standpunten van deze partijen wel beïnvloed door hun religieuze achtergrond, wat vervolgens weer invloed heeft op het besluitvormingsproces. Tijdens de coronacrisis is de deprivatisering van religie zichtbaar doordat religieuze groepen hun stem laten horen in het publiek debat.¹⁶⁵ Dit is bijvoorbeeld zichtbaar door interviews en debatten die gevoerd worden rondom de uitzonderingspositie van religieuze bijeenkomsten door leden van verschillende kerkgenootschappen en niet-leden van de kerk. Hierdoor kunnen zij alsnog invloed uitoefenen op de publieke sfeer. Voorbeeld hiervan is het debat tussen Tim Hofman en SGP-raadslid Tom de Nooijer op het YouTube-account van de Telegraaf.¹⁶⁶ Verder heeft NPO Radio 1 een podcast opgericht, genaamd “De Ongelooflijke Podcast”, om te praten en discussiëren over de relevantie van het geloof in Nederland. Hierbij is er ook een aantal afleveringen geweid aan het geloof met betrekking tot de coronacrisis.

Utrecht in 1579 kan gezien worden als een eerste grondrechtelijke erkenning van de vrijheid van godsdienst; 1796 in Bataafse Republiek scheiding kerk en staat verkondigd; Grondwet 1813 bestaande godsdiensten gelijke bescherming diende te hebben in Nederland ; vanaf nu grondwet dat staat niet mag ingrijpen bij het formuleren van de religieuze leer, het vaststellen van kerkrechtelijke regels, benoeming en ontslag van kerkelijke leiders; 1983 vorming huidige artikel 6 ; 1983 beëindigen financiële verhouding tussen Staat en Kerk en garantie vrijheid niet-godsdienstige levensovertuiging.

¹⁶³ Van Bijsterveld en Vermeulen, “Wetenschappelijk commentaar op artikel 6 Grondwet,” hoofdstuk 11.2, van <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/module/nlrs/script/viewer.asp?soort=commentaar&artikel=6>

¹⁶⁴ Binnenlands Bestuur, “Gemeente mag kerken sluiten bij coronabrandhaard,” geraadpleegd op 31-5-2020, van <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/gemeente-mag-kerk-sluiten-bij-coronabrandhaard.16781046.lynkx>

¹⁶⁵ Voor de theorie achter de deprivatisering van religie verwijs ik u graag naar hoofdstuk 2, waar de theorie van Casanova behandeld wordt: Casanova, *Public religions in the modern world*, 5.

¹⁶⁶ “Tim Hofman in felle discussie over kerkprobleem,” De Telegraaf, 16 december 2020, van <https://www.telegraaf.nl/video/307308624/tim-hofman-in-felle-discussie-over-kerkenprobleem>

Tijdens de coronacrisis schuren de huidige en toekomstige maatregelen ter bestrijding van het coronavirus met het vereiste van een formele wet in artikel 6, eerste lid, Grondwet, met betrekking tot het stellen van grenzen inzake de godsdienstige belijdenis binnen gebouwen en besloten plaatsen. Artikel 6 waarborgt eenieders recht om zijn godsdienst of levensovertuiging vrij te belijden. Tijdens de COVID-19-pandemie maken de voorzitters van de veiligheidsregio's op basis van artikel 39 van de Wet veiligheidsregio's jo. artikel 176 Gemeentewet noodverordeningen. Een voorbeeld hiervan is het stellen van de 1,5 meter-regel en de hygiënemaatregelen, die ook gelden bij godsdienstige bijeenkomsten binnen gebouwen.¹⁶⁷ Een belangrijke basisregel van de rechtsstaat is dat de rechten en vrijheden van burger en instellingen alleen ingeperkt mogen worden op basis van de wet. Uit uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EVRM) wordt duidelijk dat de overheid de vrijheid van godsdienst mag beperken als het voldoet aan drie voorwaarden: de beperking moet vastgelegd worden in de wet, moet een legitiem doel dienen en moet noodzakelijk zijn. De coronacrisis voldoet aan de eerste twee voorwaarden met betrekking tot het inperken van de vrijheid van godsdienst omdat de beperking vastgelegd kan worden in de wet en het een legitiem doel dient namelijk het beschermen van de volksgezondheid. Er wordt echter niet voldaan aan de derde voorwaarde: de beperking moet noodzakelijk zijn. Een beperking van de vrijheid van godsdienst is in Nederland tijdens de coronacrisis niet noodzakelijk, omdat er regelmatig overleg is tussen de overheid en het Gezamenlijk Communiqué van Centraal Joods Overleg, het Contactorgaan Moslim en Overheid, de Hindoeraad, de Boeddhistische Unie en het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken. Tijdens de coronacrisis hebben overleggen tussen deze twee partijen ertoe geleid dat het Gezamenlijk Communiqué vrijwillige afspraken heeft gemaakt rondom maatregelen met betrekking tot het bestrijden van het coronavirus. Om die reden is er geen noodzaak om de vrijheid van godsdienst in te beperken.¹⁶⁸

5.4. Deelconclusie

Naar aanleiding van deze analyse kan een vergelijking worden gemaakt tussen de bestrijdingsstrategie tegen de tuberculose-uitbraak en de strategie om de besmetting met het

¹⁶⁷ Van Bijsterveld en Vermeulen, "Wetenschappelijk commentaar op artikel 6 Grondwet," hoofdstuk 7.4, van <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/module/nlrs/script/viewer.asp?soort=commentaar&artikel=6>

¹⁶⁸ Teunis van Kooten, "Ingrijpen bij kerken kan wel degelijk, maar is het nodig?" van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/ingrijpen-bij-kerken-kan-wel-degelijk-maar-is-het-nodig~b9bfa852/>

coronavirus tegen te gaan. De bestrijding van tuberculose lag tot het begin van de twintigste eeuw volledig in handen van particuliere instellingen. Genezing moest plaatsvinden door een openluchtkuur, goede voeding en bedrust. Daarentegen ligt de bestrijding van het coronavirus bij de overheid en worden patiënten behandeld door de gezondheidszorg. Wel zijn in beide periodes isolatie en quarantaine belangrijke maatregelen om de verspreiding van het virus tegen te gaan. Tijdens de coronacrisis ligt de verantwoordelijkheid tegen besmetting om zelf thuis in quarantaine te gaan. Tijdens de tuberculose-uitbraak worden zieken opgenomen in een sanatorium of kuren zij thuis in een tuinhuisje of een afgesloten ruimte met hulp van wijkverpleegsters of familieleden. Een ander verschil in de bestrijdingsstrategie tussen beide periodes is dat tijdens de tuberculose-uitbraak geen maatregelen zijn om groepsvorming te voorkomen of sociale afstand te vergroten. Dit is wel het geval tijdens de coronacrisis. In deze periode zijn er beperkingsmaatregelen om de sociale afstand te bevorderen en moet de maatschappij zich aanpassen om kwetsbaren in samenleving te beschermen en verdere verspreiding van het virus te voorkomen. Wel is er tijdens beide periodes dezelfde instelling met betrekking tot de bestrijding: “voorkomen is beter dan genezen”. Zowel tijdens de tuberculose-uitbraak als tijdens de coronacrisis wordt reclame gemaakt om de bevolking het belang te laten inzien van hygiëne. Ook wordt testen tijdens de coronacrisis en doorlichten tijdens de tuberculose-uitbraak gestimuleerd. Als we kijken naar religieuze bijeenkomsten worden zij tijdens de tuberculose-uitbraak niet geraakt, omdat er geen maatregelen zijn die leiden tot beperkingen tijdens deze bijeenkomsten. Tijdens de coronacrisis worden er geen regels opgelegd aan religieuze bijeenkomsten, maar verschillende koepels van geloofsgemeenschappen in Nederland volgen wel het advies op van de overheid om het maximaal aantal bezoekers te beperken en religieuze bijeenkomsten aan te passen.

6. De katholieke kerk tijdens een pandemie

In dit hoofdstuk wordt de rol van de katholieke kerk geschetst tijdens de tuberculose-uitbraak en de coronacrisis. Om te beginnen wordt gekeken naar de functie van de katholieke kerk tijdens een volksziekte in de geschiedenis en wordt dit aangetoond met voorbeelden uit de tuberculose-uitbraak. Vervolgens wordt gekeken naar de positie die de katholieke kerk inneemt tijdens de coronacrisis. Hierbij wordt de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk Nederland op de overheidsmaatregelen en de initiatieven van de Lievevrouweparochie in Bergen op Zoom naar aanleiding van de beperkingen in kaart gebracht en geanalyseerd aan de hand van de methode van het onderzoek van Bawidamann et al. Tot slot wordt de reactie van de katholieke kerk tijdens de coronacrisis vergeleken met de rol van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak en wordt er een deelconclusie gevormd.

6.1. Katholieke ziekenzorg

Meer dan honderd jaar waren katholieke kloosterzusters belangrijk in de Nederlandse ziekenzorg. Anders dan nu, werden vroeger zieken verpleegd door familieleden, buren of door mensen vanuit de kerk. Mensen die dit deden vanuit religieuze motieven waren bijvoorbeeld diaconessen die in dienst waren van de protestantse kerk of nonnen die namens de katholieke kerk zieken verpleegden.¹⁶⁹ Zij deden dit werk vanuit godsdienstige motieven en met een enorme inzet. Vaak was er felle concurrentie tussen protestanten, neutralen en katholieken, die allen hun eigen particuliere initiatieven opzetten en ziekenhuizen oprichtten. Door de verzuiling waren tegenstellingen tussen deze groeperingen duidelijk merkbaar in de samenleving. Iedere zuil had zijn eigen ziekenhuis, tijdschrift, radiozender en vakbond. Dit vergrootte de tegenstellingen en versterkte de bekeringsdrift bij katholieke zusters.¹⁷⁰

Vanaf de twintigste eeuw werkten ongeveer duizend kloosterzusters in de verpleging. Uit de geschiedenis blijkt dat de kerk zich altijd al heeft bekommerd om de kwetsbare groepen in de maatschappij, zoals zieken, armen, wezen en bejaarden. Vanaf de negentiende eeuw hebben katholieke instituties zich ontwikkeld naar aanleiding van de katholieke emancipatie. De katholieken kregen snel de behoefte om eigen instellingen op te richten om

¹⁶⁹ Mijn Gelderland, “Sanatorium Sonnevank,” in MijnGelderland, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/harderwijk/sanatorium-sonnevank>

¹⁷⁰ Florence Nightingale Instituut (FNI), “Katholieke gezondheidszorg,” in archief van FNI, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.fni.nl/katholieke-ziekenzorg>

hun eigen mensen te verzorgen. In 1819 werd het eerste katholieke gasthuis opgericht in Breda genaamd het St. Elisabeth Gasthuis. Het initiatief voor deze katholieke gasthuizen lag vaak bij katholieke mensen met status die hun eigen instelling wilden in hun eigen dorp of stad. De verpleging en de verzorging van zieken en bejaarden in katholieke gasthuizen lag bij de kloosterzusters. In de jaren 30 was bijna de helft van de ziekenhuizen katholiek en die allemaal een beroep deden op de kloosterzusters. Deze zusters kregen geen salaris, maar kregen alleen kost en inwoning. Vanaf 1941 werd het Nederlands Ziekenfonds opgericht. Hierdoor werden de kosten van een ziekenhuisopname vergoed, waardoor meer patiënten zich aanmeldden. Door het groeiende aantal patiënten werden direct na de tweede wereldoorlog meer ziekenhuizen gebouwd. Ook hier was de verzuiling sterk aanwezig in de samenleving. Iedere zuil wilde een eigen nieuw ziekenhuis en elke zuil hield ook nauw in de gaten of andere partijen niet bevoordeeld werden hierin. In 1933 werd door de katholieke artsen de Vereniging van Katholieke Ziekenhuizen opgericht. Het doel van deze vereniging was om de belangen van katholieken te behartigen en bezinning te stimuleren in de gezondheidszorg. Na 1950 nam het aantal kloosterzusters snel af en tegenwoordig zijn er nog amper kloosterzusters werkzaam.¹⁷¹

6.2. Katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak

Tijdens de tuberculose-uitbraak lag de focus van de katholieke kerk op het verzorgen van patiënten. Zoals besproken in hoofdstuk 5 lag het verzorgen van tuberculosepatiënten lange tijd bij particuliere initiatieven. De financiën die nodig waren voor sanatoria werden meestal bij elkaar gebracht door verenigingen met een christelijke signatuur of door een vakbond. De meeste sanatoria werden gebouwd in opdracht van de kerk, zoals bijvoorbeeld het katholieke sanatorium de Klokkenberg. Het katholieke karakter is duidelijk zichtbaar in katholieke sanatoria door de aanwezigheid van een kapel, centraal gelegen op het terrein. De sanatoria ontstonden in de tijd van de verzuiling in Nederland. Dit kon betekenen dat een tuberculosepatiënt ver van huis moest om vanwege het geloof naar een bepaald sanatorium te gaan. In het sanatorium Klokkenberg waren de verpleegsters katholiek en was er gelegenheid voor kerkbezoek. Tevens was de zondag een rustdag, waardoor patiënten op deze dag geen bezoek mochten ontvangen. Ook werden patiënten, die niet katholiek waren opgevoed,

¹⁷¹ Florence Nightingale Instituut (FNI), “Katholieke gezondheidszorg,” in archief van FNI, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.fni.nl/katholieke-ziekenzorg>

meestal bekeerd bij aankomst op het sanatorium. Dit had ook positieve gevolgen voor het herstel van de zieken. Het leven in het sanatorium was mentaal erg zwaar. Patiënten waren angstig voor operaties en behandelingen en waren bij elk symptoom bevreesd voor een opleving van de ziekte. Verschillende respondenten verklaarden dat de religieuze invloeden in het sanatoria zorgde voor een gevoel van thuis zijn. Het horen van dezelfde boodschap en het hanteren van de dezelfde levensstijl zoals thuis, hief de heimwee op.¹⁷² Zo zegt Jef van Kuijeren, die als kind in het sanatorium Berg en Bosch zat, het volgende in het boek van Ernest Hueting en Agnes Dessing:

“Er was daar zoveel aandacht voor kinderen. Dat kreeg je thuis niet. (...) Een van mijn mooiste herinneringen betreft het kerstfeest. Ik was toen al in bed 2 of 3. (...) eerst kwam dan zo misdienaar met zo’n kaarsje en belletje, zodat men wist dat de communie eraan kwam en wij zongen dan onze liederen. Overal hadden ze kaarslicht, de sfeer was geweldig.”¹⁷³

Daarnaast luisterde je in het sanatorium ook naar het radiobestel dat toebehoorde aan de zuil waar het sanatorium onder viel. Op een protestants sanatorium mocht je alleen naar het Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging (NRCV) luisteren, terwijl dit in een katholiek sanatorium verboden was.¹⁷⁴

Mensen die thuis een kuur volgden tegen tuberculose werden verzorgd door wijkverpleegsters. In 1916 werd het katholieke Wit-Gele Kruis opgericht in Noord-Brabant met als voornaamste doel om de katholieke tuberculosepatiënten thuis te verzorgen. De plaatselijke kruisvereniging sloot een contract af met de congregatie die tegen een vergoeding gediplomeerde kloosterzusters leverden om de thuiskuurlers te helpen.¹⁷⁵ Het initiatief voor het katholieke Wit-Gele Kruis kwam vanuit huisarts J.P. Gribling, de vereniging “Onderlinge Bijstand” van Pastoor Van de Noort en de Boerenbond. Op het Brabantse platteland was de hygiëne erg slecht. Er was sprake van een hoog kindersterfte en een hoog sterftcijfer aan tuberculose. Naast het initiatief dat voortkwam uit barmhartigheid en zorg om de volksgezondheid, wilde de organisatie ook meer katholieke invloed hebben in de regio met betrekking tot de gezondheidszorg. In Noord-Brabant bestonden namelijk al twaalf Groene

¹⁷² Ernest Hueting & Agnes Dessing, “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” Zutphen: Walburg pers, 1993, 86, 111.

¹⁷³ “Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland,” 111.

¹⁷⁴ Theo Bakker en Gerri Horseling, “Honderd jaar Sonnevanc,” in stadsmuseum Harderwijk, Stichting Buitenzorg, 2005, 160-161.

¹⁷⁵ Florence Nightingale Instituut (FNI), “Katholieke gezondheidszorg,” in archief van FNI, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.fni.nl/katholieke-zieken zorg>

Kruis afdelingen, die patiënten van alle gezindten verzorgden, maar niet met een katholieke grondslag. Tijdens het verzorgen van de patiënten nam de wijkzuster ook de rol aan van zielzorger en bemoeide zich met de levenswijze van het gezin.¹⁷⁶ Daarnaast organiseerde het Wit-Gele Kruis vaak bijeenkomsten om de katholieke wijkverpleegsters aan te moedigen. Kloosterzusters bezochten deze toogdagen massaal.¹⁷⁷ In 1923 werd de Nationale Federatie het Wit-Gele Kruis opgericht en werden de activiteiten op nationaal niveau uitgevoerd. Vooral in de zuidelijke provincies was de wijkverpleging een bekend begrip in de jaren dertig tot jaren vijftig.¹⁷⁸

Aan het begin van de twintigste eeuw was tuberculose een groot probleem onder arbeidersgezinnen, omdat het inkomen wegviel en hierdoor weinig hoop was op genezing. Om die reden werd in 1913 de vereniging “Herwonnen Levenskracht” opgericht door de Katholieke Vakbeweging. De vereniging “Herwonnen Levenskracht” is toen opgericht om de gezinnen die getroffen werden door de ziekte te ondersteunen en tuberculose onder arbeiders te bestrijden.¹⁷⁹ Tijdens de tweede wereldoorlog werd de vereniging op non-actief gezet, maar na de bevrijding werd de tuberculosebestrijding weer opgepakt. Na de oorlog, van mei 1945 tot mei 1946, werd door de leden van de Katholieke Vakbeweging een bedrag opgehaald van 380.315,80 gulden voor de vereniging “Herwonnen Levenskracht”. Daarnaast stortte de vereniging zelf nog een vaste jaarbijdrage van 75.000 gulden.¹⁸⁰ Plaatselijke comités werden opgericht om geld op te halen en om plaatselijk zieken te verzorgen. Verder had de vereniging “Herwonnen Levenskracht” in 1932 een eigen sanatorium gebouwd, genaamd Berg en Bosch.¹⁸¹ Het sanatorium werd medegefinancierd door de overheid. De verpleegkosten werden echter nog niet vergoed. Om die reden besloot de bestuursvergadering van de Katholieke Vakbonden in 1920 dat ieder lid per week één cent moest overdragen aan

¹⁷⁶ “Het Wit-Gele Kruis, Katholiek Documentatie Centrum, archiefnummer 942, geraadpleegd op 19-6-2021, van https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/zieken-gezondheidszorg/archieven_van/archieven_i/wit-gele-kruis/

¹⁷⁷ Florence Nightingale Instituut (FNI), “Katholieke gezondheidszorg,” in archief van FNI, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.fni.nl/katholieke-ziekenzorg>

¹⁷⁸ “Het Wit-Gele Kruis, Katholiek Documentatie Centrum, archiefnummer 942, geraadpleegd op 19-6-2021, van https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/zieken-gezondheidszorg/archieven_van/archieven_i/wit-gele-kruis/

¹⁷⁹ “Geschiedenis” Herwonnen Levenskracht, geraadpleegd op 19-6-2021, van <http://www.herwonnenlevenskracht.nl/geschiedenis/>

¹⁸⁰ “Witte Pest” een naoorlogs gevaar’, De Volkskrant: Katholiek Dagblad voor Nederland, 8 juli 1946, 24e jaargang no. 6571.

¹⁸¹ Archief Katholieke Vereniging tot Bevordering van de Volksgezondheid en tot Bestrijding van Volksziekten, “Herwonnen Levenskracht”, in Katholiek Documentatie Centrum, archiefnummer 50, geraadpleegd op 19-6-2021, van https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/zieken-gezondheidszorg/archieven_van/archieven_i/katholieke/

de vereniging “Herwonnen Levenskracht”.¹⁸² De vereniging organiseerde ook filmavonden als propagandamiddel voor de Rooms-Katholieke tuberculosebestrijding. Een voorbeeld hiervan is de filmavond in het Oranje Hotel. Hier werd in 1954 een populaire wetenschappelijk film getoond van Kees Strooband genaamd “de strijd tegen tuberculose”. Aan bezoekers werd inzicht getoond hoe belangrijk de bestrijding van tuberculose was.¹⁸³

Ondertussen werd er ook gezocht naar een geneesmiddel tegen tuberculose. In 1928 werd penicilline ontdekt, wat leidde tot de ontwikkeling van streptomycine in 1944, Para-Amino Salicylzuur (PAS) in 1946 en in 1952 tot Isonicotinezuur (INH). In deze periode waren deze middelen tegen tuberculose nog slecht voorradig en kostbaar. Ook bleef, naast gebruik van medicijnen, het langdurig rustkuren belangrijk, waardoor de sanatoria nog tot eind jaren '50 in gebruik bleven. In 1954 kwamen vanuit de Verenigde Staten al berichten dat tuberculose behandeld kon worden met medicijnen, zonder gebruik te maken van een sanatoriumopname. Nederland durfde niet gelijk dit advies op te volgen uit angst voor resistentiegevaar. Van 1952 tot 1957 daalde het tuberculosesterftecijfer met 60 procent, waardoor de sanatoria te maken kregen met onderbezetting. In 1957 stonden in totaal ongeveer 1300 bedden leeg in Nederland, die opgevuld werden met ziekenhuispatiënten met andere ziektes. Het katholieke sanatorium Berg en Bosch werd in de jaren 60 een algemeen ziekenhuis.¹⁸⁴

6.3. Katholieke kerk tijdens de coronacrisis

Een groot verschil tussen de situatie tijdens de coronacrisis en de tuberculose-uitbraak is dat iedereen die ziek is verzorgd wordt in Nederland door de gezondheidszorg. Ieder jaar worden hier miljarden euro's aan uitgegeven.¹⁸⁵ Tijdens de coronacrisis is vanuit de overheid een groot aantal maatregelen ingezet om het aantal besmettingen te verminderen en de verspreiding tegen te gaan. Zoals besproken in het vorige hoofdstuk hadden religieuze bijeenkomsten, vanwege primair grondwettelijke redenen, een uitzonderingsregel op deze maatregelen. Wel heeft het Gezamenlijk Communiqué van Centraal Joods Overleg, het

¹⁸² Lisa Haan-Beerends, “de strijd tegen volksziekte nummer 1,” in de Biltse Grift, september 1993, 2-4. Geraadpleegd op 18-6-2021, van <https://historischekringdebilt.nl/wp-content/uploads/DBG-De-strijd-tegen-volksziekte-no.-1.pdf>

¹⁸³ “Herwonnen Levenskracht,” in Overijsels Dagblad: Katholiek Dagblad voor Overijssel, op 6 december 1954, 50^e jaargang, nummer 13256.

¹⁸⁴ Documentaire “De tering overwonnen”, in Andere Tijden. Aflevering 233, duur: 26 minuten. Geraadpleegd op 24-6-2021, van <https://anderetijden.nl/aflevering/233/De-tering-overwonnen>

¹⁸⁵ “Sanatorium Sonnevand”, in Mijn Gelderland. Geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/harderwijk/sanatorium-sonnevand>

Contactorgaan Moslim en Overheid, de Hindoeraad, de Boeddhistische Unie en het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken overleg over de religieuze en levensbeschouwelijke bijeenkomsten tijdens de coronacrisis. Zij maken afspraken over de te nemen maatregelen in religieuze gebouwen om verspreiding van het coronavirus te voorkomen.¹⁸⁶

In bijlage 2 zijn twee tijdlijnen zichtbaar die de reactie van de katholieke kerk op deze maatregelen tonen. De maatregelen die de Rooms-Katholieke Kerk Nederland heeft genomen zijn te zien in de eerste tijdlijn in bijlage 2. De Nederlandse Bisschoppenconferentie maakt het beleid rondom de coronamaatregelen voor alle katholieke kerken in Nederland. De maatregelen die de Rooms-Katholieke Kerk Nederland heeft genomen met betrekking tot de coronacrisis gelden automatisch voor alle bisdommen en worden vanuit daar doorgevoerd in alle parochies. De Rooms-Katholieke Kerk Nederland heeft ervoor gekozen om vanaf het begin van de coronacrisis de maatregelen te volgen die de overheid neemt om het virus tegen te gaan. De bisschoppen deelden de bezorgdheid van de overheid over het oplopende aantal besmettingen en de risico's van de volksgezondheid. Om die reden hebben zij naar eigen zeggen hun verantwoordelijkheid genomen en de coronamaatregelen vertaalt naar een eigen protocol.¹⁸⁷ Zo werden tijdens de eerste golf op 23 maart de publieke vieringen afgelast en was vanaf 1 juli 2020, het protocol “Kerkelijk leven op 1,5 meter” van kracht in alle katholieke kerken. Dit protocol werd verspreid door de parochies door middel van posters, nieuwsbrieven en afbeeldingen op sociale media. Op afbeelding 2 is de poster van de Lievevrouweparochie met betrekking tot het protocol te zien.

¹⁸⁶ Rijksoverheid, “Behoedzaam vieren van het geloof,” in Coronavirus COVID-19 nieuws, geraadpleegd op 3-5-2020, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/nieuws/2020/10/05/behoeftzaam-vieren-van-geloof>

¹⁸⁷ Rooms-Katholieke Kerk Nederland, “Bericht naar aanleiding van het gesprek van minister Grapperhaus met Kerkelijke Koepels”, officiële website van de Rooms-Katholieke Kerk Nederland, oktober 2020, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.rkkerk.nl/bericht-naar-aanleiding-van-het-gesprek-van-minister-grapperhaus-met-kerkelijke-koepels/>

Afbeelding 2: Kerkelijk Leven op 1,5 meter ¹⁸⁸

De initiatieven die de katholieke kerk op lokaal niveau heeft genomen zijn zichtbaar in een aparte tijdlijn voor de Lievevrouweparochie in Bergen op Zoom. Naast de maatregelen om besmettingen tegen te gaan is ook een aantal initiatieven genomen op zowel nationaal als lokaal niveau om als katholieke kerk zichtbaar te blijven en mensen een hart onder de riem te steken, zoals bloemenacties, videoberichten, online kerkdiensten en ziekenhuisbezoeken. Zo werd er door de Lievevrouweparochie gedurende de coronacrisis bloemenacties opgezet voor onder andere ouderen en leraren en werden er naar horeca-aken Hubkes gebracht op Hubkesdag. Ook heeft de Lievevrouweparochie tijdens de feestdagen in december 2020 kerstattenties gebracht naar de thuiszorgmedewerkers in Bergen op Zoom (zie bijlage 2).

Volgens het onderzoek van Loïc Bawidamann, Laura Peter en Rafaël Walthert blijkt dat de reactie van religieuze gemeenschappen op de beperkingsmaatregelen gecategoriseerd kan worden door drie labels: annulering, aanpassing en verschuiving. De keuzes worden gelegitimeerd door het medisch argument, de autoriteit van de staat en/of het theologisch argument. ¹⁸⁹ Naar aanleiding van de gemaakte tijdlijnen zijn de maatregelen van de Lievevrouweparochie in Bergen op Zoom gecategoriseerd in tabel 2. De cijfers in de tabel zijn gebaseerd op maatregelen die genomen zijn door de Rooms-Katholieke Kerk Nederland, die automatisch golden voor de Lievevrouweparochie. Daarnaast heeft de

¹⁸⁸ Lievevrouweparochie, “Aanpassingen omtrent corona,” poster “Veilig naar de kerk”, van <https://www.lievevrouweparochie.nl/over-de-parochie/corona/>

¹⁸⁹ Bawidamann et al., Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 4-8.

Lievevrouweparochie zelf acties uitgevoerd tijdens de eerste en tweede golf van de coronacrisis. Om die reden is in de tabel een vierde categorie toegevoegd, namelijk initiatieven van de Lievevrouweparochie. Uit het interview met de pastoor van de Lievevrouweparochie bleek dat het nemen van initiatieven een belangrijk onderdeel was in het doorzetten van de kernwaarden van het katholiek geloof tijdens de coronacrisis. In de tabel is zichtbaar dat in de Lievevrouweparochie voornamelijk sprake was van veranderingen, zoals de communie niet direct op de hand geven, geen samenzang en afstand houden in de kerk. Verder zijn er ook annuleringen geweest. Zo zijn er tijdens de kerstdagen 2020 geen kerkdiensten gehouden. Wel konden leden van de kerk kerkdiensten volgen via livestreams of uitzendingen op ZuidWestTV. Om die reden is een aantal annuleringen omgezet in verschuivingen van offline naar online. Dit is voornamelijk tijdens de tweede golf gebeurd, omdat toen de kerken iets beter voorbereid waren op deze omschakeling. Uit de interviews blijkt ook dat bisdom Breda en de Lievevrouweparochie tijdens de eerste golf ervaring en kennis moesten opdoen om deze verschuiving te kunnen laten plaatsvinden.

Tabel 2: maatregelen Lievevrouweparochie

<i>Maatregelen Lievevrouweparochie</i>	
Soort	Voorbeeld
Annulering (0,18)	Schrappen publieke vieringen (23 maart, 2020) en geen heilige communie (26 maart, 2020)
Verandering (0,43)	Protocol kerkelijk leven op 1,5 meter (1 juni, 2020) en reserveren voor bijwonen kerkdiensten (vanaf 1 juli, 2020)
Verschuiving (0,21)	Dagelijkse livestream eucharistieviering op KRO/NCRV (vanaf 18 maart, 2020) en paasviering op ZuidWestTV (3 april, 2020)
Initiatief (0,18)	Hubkes aan de horeca (3 oktober, 2020) en kerstattenties voor thuiszorgmedewerkers (16 december, 2020)

Bron: eigen berekeningen

Naar aanleiding van het coderingsproces van de interviews is de argumentatie voor deze maatregelen in kaart gebracht voor de Lievevrouweparochie. In bijlage 3 zijn de codes zichtbaar en onderverdeeld in thema's. Hoe dit coderingsproces heeft plaatsgevonden is terug te lezen in de methodologische verantwoording in hoofdstuk 4. De argumenten, die zijn

genoemd tijdens de interviews en in de publicaties in het coronadossier van de website van de Lievevrouweparochie, zijn ondergebracht in de drie argumentatiestructuren (tabel 3). Om te beginnen werden de keuzes van de katholieke kerk voornamelijk gelegitimeerd door het medisch argument, waarbij werd ingegaan op de veiligheid van de leden van de kerk. Hierbij zei de pastoor van de Lievevrouweparochie het volgende:

“In de eerste maanden kwam er lockdown op de vieringen, moesten de kerken ook dicht. (...) In het kader van de veiligheid mocht dat de eerste maanden niet”

In deze quote is er een mix tussen het coronadiscours en het moreel discours. Om te beginnen is het duidelijk dat de respondent ervan uitgaat dat de interviewer bekend is met het coronavirus en worden er ook begrippen gebruikt die dominant zijn tijdens deze crisis. Daarnaast wordt de annulering van vieringen gelegitimeerd door het medisch argument. Hierbij wordt gezegd dat deze beslissingen “in het kader van de veiligheid” zijn genomen. In het fragment wordt echter ook verwezen naar de maatregelen die zijn ingevoerd vanuit de overheid. De respondent stelt dat de kerken dicht moesten en dat dit dichtgaan de eerste maanden niet mocht. Deze uitspraak richt zich op de maatregelen vanuit de overheid en de beslissing van de kerk om deze maatregelen te volgen. Tijdens het coderingsproces kwam ook naar voren dat vaak gebruik werd gemaakt van het theologisch argument. Hierbij werd verwezen naar de kerntaken van de katholieke kerk, zoals nabij zijn en contact hebben met mensen, maar ook bijbelse teksten aangehaald of werd de woestijnervaring van Jezus aangehaald. Een voorbeeld van het theologisch argument is een quote uit het interview met de kanselier van Bisdom Breda:

“Ik krijg misschien niet direct allerlei mensen in het huis van God meer binnen maar als we wel weer meer open kunnen zijn kan het de betekenis en de kracht van geloven toch weer versterken.”

In deze quote is het religieus discours sterk zichtbaar door de woorden “huis van God” en “kracht van geloven”. Daarnaast noemt hij de verschuiving van offline kerkdiensten naar online kerkdiensten. Het legitimeren van deze beslissing doet hij door het theologisch argument. Hiermee zegt hij dat hij leden niet kan toelaten in de kerk, maar deze periode de kracht van geloven wel kan versterken. Ook de pastoor van de Lievevrouweparochie

legitimeert meerdere keren de initiatieven van de parochie met het theologisch argument.

Hierover zegt hij het volgende:

“Dus we hebben allerlei acties gedaan, bloemetjes brengen naar alle verpleeghuizen, het onderwijspersoneel bloemetjes gaan brengen uhm dus we hebben allerlei acties ondernomen om te laten zien we zijn er. En we willen nabij zijn”

In dit fragment stelt de pastoor dat zij deze acties hebben ondernomen vanwege religieuze motieven. Ook hier komt het religieuze discours naar boven, maar ook het coronadiscours, omdat zij tijdens de coronacrisis nabij willen blijven. Het nabij zijn en het contact hebben met mensen komt voort uit religieuze kernwaarden.

Tabel 3: Argumentatie Lievevrouweparochie

<i>Reactie Lievevrouweparochie</i>	
Argumentatie	Codes
Medisch argument (0,45)	Moreel discours, veiligheid
Autoriteit staat (0,19)	Volgen maatregelen overheid, reactie kerk verstandig, invloed gemeente kerk
Theologisch argument (0,36)	Naastenliefde, contact voelen, we zijn er nog, functie en rol kerk

Bron: eigen berekeningen

Naast de argumentatiestructuur die uit het coderingsproces van de Lievevrouweparochie tijdens de coronacrisis naar voren is gekomen, zijn er ook duidelijke dominante discourses en subdiscourses zichtbaar. Dominante discourses zijn discourses die overheersend zijn en worden gevormd en geaccepteerd door de meerderheid van de samenleving. Een subdiscours is een redevorming die zich bevindt binnen het dominante

discours.¹⁹⁰ De dominante discoursen en subdiscoursen die uit de interviews naar voren zijn gekomen zijn zichtbaar in figuur 2. De katholieke kerk heeft tijdens de COVID-19-pandemie dan misschien geen directe rol in het verzorgen van patiënten, zoals bij de tuberculose-uitbraak, maar er is wel een indirecte rol weggelegd voor de katholieke kerk. Uit de interviews blijkt dat de katholieke kerk tijdens de coronacrisis voornamelijk een rol heeft in de geestelijke gezondheidszorg van de leden van de katholieke kerk. Hierbij kwam sterk het religieuze discours, het coronadiscours en het historisch discours naar voren. Met name op het moment dat de huidige crisis vergeleken werd met eerdere pandemieën en op het moment dat er gesproken werd over de kerntaken van de kerk tijdens een pandemie. Binnen het religieuze en coronadiscours was het morele subdiscours zichtbaar. Het morele subdiscours verwijst binnen het coronadiscours naar het dilemma dat religieuze gemeenschappen hebben om enerzijds de veiligheid te waarborgen en anderzijds nabij te zijn en contact te hebben met hun gemeenschap. Het morele subdiscours binnen het religieuze discours focust zich op de kernwaarden van het katholieke geloof. De verteller gebruikt deze kernwaarden in het verhaal om zijn of haar keuzes als moreel te bestempelen. De initiatieven die de katholieke kerk tijdens de coronacrisis had genomen kwamen voort uit hun kernopdracht: “nabij zijn” Deze initiatieven werden telkens gelegitimeerd door te benadrukken dat er rekening gehouden werd met de veiligheid. De positie die de katholieke kerk hier voornamelijk inneemt is nabij zijn, troost bieden tijdens de pandemie en toch de veiligheid te waarborgen. Verder werd de huidige coronacrisis vergeleken met eerdere pandemieën door verschillende respondenten. Hierover zegt de kanselier van Bisdom Breda het volgende:

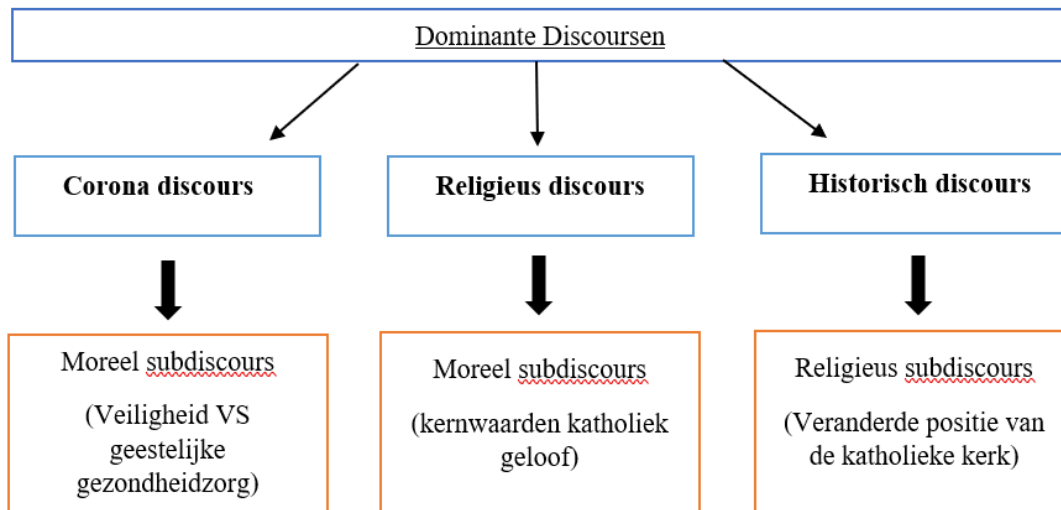
“Het is nog nooit in de geschiedenis voorgekomen, dat eigenlijk alle godshuizen van welk gezindte dan ook wereldwijd, op slot moesten en voor een stuk nog op slot zijn. Normaal was het dan zo, bij uitstek gingen mensen naar een kerk of een tempel of een moskee en dat mag nu niet.”

In het bovenstaande fragment is duidelijk het historisch discours en het coronadiscours zichtbaar. De respondent gaat ervan uit dat de luisteraar bekend is met de huidige crisis in Nederland en vergelijkt dit met eerdere pandemieën in de geschiedenis. Binnen dit historisch

¹⁹⁰ In deze masterscriptie wordt de definitie van discours van Foucault gehanteerd: “*Sometimes as the general domain of all statements, sometimes as an individualizable group of statements, sometimes as a regulated practice that accounts for a number of statements*” in Sara Mills, “Introduction,” in *Discourse*. United Kingdom: Taylor & Francis, 2004, 6.

discours is het religieus subdiscours aantoonbaar, omdat er gesproken wordt over “godshuizen”, “gezindten” en het bezoeken van religieuze bijeenkomsten tijdens een volksziekte in de geschiedenis.

Figuur 2: dominante en subdiscoursen

Bron: eigen berekeningen

Tijdens de verschillende interviews waren ook stiltes die opvielen. Zo werd er tijdens het interview met de pastoor van de Lievevrouweparochie een vraag vermeden. Het onderstaand fragment begint met een vraag aan de pastoor over wat hij vindt van kerken die geen maximaal aantal bezoekers bepalen tijdens religieuze bijeenkomsten. De respondent vermijdt deze vraag, wat veel zegt over het dominante culturele narratief. De stilte over dit onderwerp kan worden verklaard, doordat het individu het sociaal contact met de omgeving wil en zijn eigen mening hierover stilhoudt vanwege zijn positie als pastoor.¹⁹¹ In het onderstaand fragment is het deel zichtbaar van het interview met de pastoor van de Lievevrouweparochie waar het antwoord op de vraag vermeden wordt.

“I: Ja. Want bij bijvoorbeeld sommige hervormde kerken, die hebben dan de keuze gemaakt om bijvoorbeeld het aantal bezoekers niet te beperken. Hoe voelt, hoe denkt u daarover?”

¹⁹¹ Het artikel van Robyn Fivush toont aan dat hetgeen wat in een gesprek niet wordt gezegd, niet gezegd kan worden of wordt vermeden een gevolg is van macht, kennis, identiteit en waarheid, in Robyn Fivush. *Speaking Silences: the Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives*. *Memory*, 18 (2), 88-98. <https://doi.org/10.1080/09658210903029404>

N: Ik denk van. Ik denk dat je de veiligheid moet garanderen. De veiligheid gaat boven alles. Dat er nu vragen gesteld worden rondom de veiligheid, vind ik ook een, vind ik wel een hele goede zaak. Dat je zegt van uhm, dus nu bijna voor 95 procent zeker dat de kappers weer open mogen, dat ik denk ik snap niet waarom die die maanden dicht moesten. Want als ik gewoon naar me eigen kapper kijk, hoe zorgvuldig dat die dat deed. Dat zie ik niet.”

Het is van belang om dit fragment te begrijpen in de context van de coronacrisis. Tijdens de coronacrisis is het lastig om je uit te laten over bepaalde onderwerpen die gevoelig liggen in de media. De pastoor heeft een voorbeeldfunctie binnen de katholieke kerk. Hij begint het beantwoorden van de vraag door de beginnen over de veiligheid. Het morele discours binnen het dominante coronadiscours is hier duidelijk zichtbaar: “veiligheid boven alles”.

Vervolgens begint hij over het veilig open kunnen gaan van kapperszaken. Op die manier onderhandelt hij met aanwezige discourses en verlegt hij de vraag van veiligheid van religieuze bijeenkomsten naar veiligheid op een ander vakgebied. Hij spreekt zichzelf hier wel over uit, niet vanuit de preekstoel, maar vanuit zijn eigen ervaring met zijn eigen kapper. Op die manier geeft hij aan dat als iets veilig kan, het mogelijk moet zijn zonder dat hij direct zijn mening geeft over religieuze bijeenkomsten. Het narratief wordt beïnvloed door het dominante religieuze discours. Dit beïnvloedt zijn identiteit, maar ook de kennis die hij verkrijgt en ziet als waarheid. Dit beperkt en bepaalt het gedrag wat getoond hoort te worden.¹⁹²

Verder is het ook van belang om te kijken naar het identificatieproces van de respondenten, om te begrijpen waarom zij bepaalde posities innemen en beargumenteren. Het identificatieproces wordt zichtbaar aan de hand van de positie van de pastoor van de Lievevrouweparochie binnen het narratief.¹⁹³ Hierbij identificeert of distantieert de pastoor zichzelf met of van anderen door middel van persoonlijke voornaamwoorden en bezittelijke voornaamwoorden. In het volgende deelfragment identificeert de hij zichzelf door zich te identificeren met de religieuze gemeenschap. Dit wordt aangeduid met de woorden “we”, “eigen”, “onze”.

“Ja, dan zien we tenminste onze eigen kerk in beeld, dat is toch fijner dan die hele mooie kerk in Ameland of die Sint-Jan in Den Bosch. Hoe mooi die zijn, maar dit is onze kerk, dit zijn

¹⁹² Mills, Sara. “Introduction.” In *Discours*. United Kingdom: Taylor & Francis, 2004, 6-7.

¹⁹³ Mieke Ball, “The Narrator.” In *Narratology: Introduction to the Theory of Narratology*, 1985, 19-31.

onze mensen. Dus we hebben allerlei acties gedaan, bloemetjes brengen naar alle verpleeghuizen, het onderwijspersoneel bloemetjes gaan brengen uhm dus we hebben allerlei acties ondernomen om te laten zien we zijn er.”

De pastoor van de Lievevrouweparochie identificeert zichzelf met zijn eigen kerk en zijn eigen mensen en zet daar tegenover de kerk in Ameland of de Sint-Jan in Den Bosch. Ook zegt hij: “Hoe mooi die ook zijn, dit is onze kerk.” Uit het literatuuronderzoek bleek dat een crisis de ingroup en outgroup in een samenleving versterken en ervoor kon zorgen dat het onderscheid tussen de wij-groep en alle anderen groter wordt.¹⁹⁴ In de quote van de pastoor van de Lievevrouweparochie is duidelijk dat hij zich sterker identificeert met zijn eigen leden van de katholieke kerk uit de Lievevrouwparochie tijdens de coronacrisis. Ook in het interview met een oud-pastoor was het wij-zij gevoel duidelijk voelbaar. Hij distantieert zichzelf en de katholieke kerk in het interview sterk van de strenge, orthodoxe gemeenschappen tijdens de coronacrisis. Hij zegt hierover het volgende:

“Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar ze doen het niet goed. Om met zo’n kerkdienst weer 500 mensen bij elkaar te halen. Naar mijn idee is dat niet verantwoord en daarom is goed dat wij, dat zie ik ook zondagochtend bij die kerkdienstuitzendingen, dat er dertig of vijftig mensen in kerk zitten.”

In deze quote verwijst hij naar de Hersteld Hervormde Kerk in Staphorst die aan het begin van de tweede golf van de coronacrisis honderden mensen toeliet tijdens een kerkdienst. In dit fragment verklaart de respondent dat hij het deze groepering niet kwalijk neemt dat zij slecht handelen. Hij legt dit later verder uit door te benoemen dat zij vastzitten in een verkeerde denkwijze. Vervolgens benoemt hij het goede handelen van de katholieke kerk.

Naar aanleiding van deze analyse is te concluderen dat de katholieke kerk in Nederland vanaf het begin van de coronacrisis de maatregelen volgt van de overheid om de verspreiding van het virus tegen te gaan. Dit is in strijd met het onderzoek van Williams et al. die stelt dat religiositeit de naleving van de algemene beperkingsrichtlijnen tijdens de coronacrisis belemmert, zoals besproken in het literatuuronderzoek.¹⁹⁵ De handelingen van

¹⁹⁴ M. O’Flynn, L.F. Monaghan & M.J. Power, “Scapegoating during a time of crisis: A critique of post-Celtic Tiger Ireland,” in *Sociology* (2014), 48(5), 921-937.

¹⁹⁵ D. R. Williams., D. B., Larson, R. E. Buckler., R. C. Heckmann., & C.M. Pyle. Religion and psychological distress in a community sample. 1991. *Social Science & Medicine*, 32, 1257–1262.
[http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90040-J](http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(91)90040-J)

de katholieke kerk tijdens de coronacrisis zijn deels wel in lijn met het onderzoek van DeFranza et al. die verklaart dat religiositeit de algemene bereidheid om de regels van autoriteiten te volgen vergroot. Dit onderzoek stelt echter wel deze reactie van religieuze groeperingen voortkomt uit de bereidheid om zich te houden aan regels en zelfbeheersing.¹⁹⁶ Uit de analyse van deze masterthesis kan dit nog niet worden geconcludeerd. De keuze voor deze reactie op de maatregelen legitimeert de katholieke kerk voornamelijk door het medisch en theologisch argument. Hierbij wordt gesproken over de verantwoordelijkheid nemen voor de volksgezondheid en het belang van naastenliefde.

6.4. Deelconclusie

Naar aanleiding van bovenstaande analyse kan worden geconcludeerd dat de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak van 1944-1954 een andere rol had dan tijdens de COVID-19-pandemie. Tijdens de tuberculose-uitbraak lag de focus van de katholieke kerk op het verzorgen van patiënten. Dit was in de tijd van de verzuiling, waardoor patiënten van de katholieke kerk werden verzorgd in een katholiek sanatorium door katholieke zusters. Ook waren er katholieke verenigingen, zoals “herwonnen levenskracht”, die geld ophaalden om plaatselijke zieken te verzorgen en gezinnen die getroffen werden door deze ziekte, te ondersteunen. Daarentegen worden zieken tijdens de coronacrisis verzorgd door de gezondheidszorg in Nederland. Wel zijn er tijdens de coronacrisis maatregelen getroffen om de verspreiding van het virus tegen te gaan, die invloed hebben op de mentale gezondheid van mensen. Om die reden ligt de rol van de katholieke kerk voornamelijk op de geestelijke gezondheidszorg. Hierbij ligt de nadruk op het nabij zijn, contact houden met mensen en hoop bieden in een onzekere tijd. Overeenkomend in beide periodes zijn de religieuze motieven waaruit de katholieke kerk handelt tijdens een volksziekte, zoals naastenliefde en zorgen voor kwetsbare groepen in de samenleving. Tijdens de coronacrisis heeft de Rooms-Katholieke Kerk Nederland ervoor gekozen om de maatregelen vanuit de overheid te volgen en te vertalen naar een eigen protocol. De maatregelen die de katholieke kerk heeft doorgevoerd bestonden voornamelijk uit veranderingen tijdens religieuze bijeenkomsten en verschuivingen naar digitale bijeenkomsten. Deze reactie op de maatregelen werd door de kerk voornamelijk gelegitimeerd door het medisch en theologisch argument. Op lokaal

¹⁹⁶ David DeFranza, Mike Lindow, Kevin Harrison, Arul Mishra & Himanshu Mishra. Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines, <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>, 2.

niveau zijn initiatieven genomen door de katholieke kerk om mensen een hart onder de riem steken en te laten zien dat er steun is vanuit de katholieke kerk. Tijdens de tuberculose-uitbraak waren er geen maatregelen die religieuze bijeenkomsten beïnvloedden.

7. Positie van de katholieke kerk in de samenleving

In dit hoofdstuk wordt de positie van de katholieke kerk in kaart gebracht tijdens een pandemie. Om te beginnen wordt gekeken naar de positie van de katholieke kerk in de samenleving tijdens de tuberculose-uitbraak. Vervolgens wordt gekeken naar de positie van de katholieke kerk in de samenleving tijdens de coronacrisis. Het publiek debat wordt geanalyseerd en er wordt een verklaring gegeven voor de verschillen tussen de positie van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak met de coronacrisis. Tot slot wordt een deelconclusie gevormd met de resultaten uit dit hoofdstuk.

7.1. Positie katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak

Tijdens de tuberculose-uitbraak had de katholieke kerk een bijzondere positie in de maatschappij in het verzuilde Nederland. De kerk had tijdens de tuberculose-uitbraak een centrale positie in de samenleving, zowel letterlijk, met de kerk gesitueerd in het centrum van het dorp, als figuurlijk. In 1955 was in Nederland 39,9 procent katholiek. Tot halverwege de jaren '60 was de groei van de katholieke kerk sterker dan de landelijke bevolkingsgroei waardoor het percentage katholieken toenam. Vanaf de jaren '70 nam het ledenaantal nog wel toe, maar was dit niet groter dan de landelijke bevolkingsgroei waardoor het percentage katholieken in Nederland afnam.¹⁹⁷ In deze jaren heerste onder de Nederlandse katholieken een sterke groepsgeest en een effectieve sociale controle. Het dagelijks leven werd door de katholieken gestuurd door sociale, culturele en recreatieve organisaties. Daarnaast bestuurde de kerkelijke overheid ook het katholiek onderwijs. Na de Tweede Wereldoorlog werd het katholieke verenigings- en organisatieleven verder uitgebouwd, mede om de seculariserende gevolgen van de modernisering van de Nederlandse samenleving tegen te houden. Dit kan een succes genoemd worden, omdat de verzuilingsgraad in Nederland verder steeg tot ver in de jaren '50.¹⁹⁸

Tijdens de verzuiling las je de krant uit je eigen zuil, luisterde je naar je eigen radiozender en zat je bij de vakbond en verenigingen van je eigen zuil. Vandaag de dag is het

¹⁹⁷ Theo Schepens, Leo Spruit en Joris Kregting, "Rooms-Katholieke Kerk in Nederland," in een Statistisch Trendrapport, opdracht van Theologische Faculteit Tilburg, KASKI, 2002, 9-10.

¹⁹⁸ Katholiek Documentatie Centrum, "Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme," door Katholiek Documentatie Centrum (KDC), geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.ru.nl/kdc/weten/geschiedenis-nederlands-katholicisme/>

mogelijk om oneindig veel informatie te krijgen door de komst van het internet en sociale media. Toentertijd kreeg je de informatie door het frame van je eigen zuil. Een voorbeeld hiervan is een artikel uit de Volkskrant, die de prestaties van de katholieke vereniging “Herwonnen Levenskracht” huldigt. Dit is aanneembaar aangezien de Volkskrant een katholiek nieuwsblad was en dus de prestaties van de katholieke tuberculosebestrijding aan het licht wilt brengen.¹⁹⁹ Dit is ook zichtbaar op lokaal niveau. Zo publiceert de Nieuwe Tilburgse Courant in 1952 over het belang van geestelijke gezondheidszorg tijdens het bestrijden van de tuberculose. Hierover zegt de voorzitter van de Katholieke Centrale Vereniging voor de Geestelijke Volksgezondheid dat volksziektes ons hebben geleerd dat het van belang is om het virus te willen bestrijden. Dit is alleen mogelijk door een geestelijke gezondheid waardoor er oprechte liefde is voor het volk en maatregelen worden uitgevoerd zonder vooroordelen. Ook deze krant heeft banden met katholieke vakbonden.²⁰⁰ Vanuit de Waarheid, een Nederlandse krant met een communistische signatuur, is een ander geluid te horen met betrekking tot het bestrijden van de tuberculose. Door een anonieme verslaggever wordt betoogd dat de maatschappelijke inrichting in Nederland het verdwijnen van tuberculose tegenhoudt. De kosten van de bestrijding van tuberculose, waaronder verpleegkosten in het sanatorium, worden gedekt door kerkelijke en particuliere liefdadigheid. Hierdoor is er aan de ene kant geldtekort. Aan de andere kant zouden de honderden verschillende verenigingen, stichtingen en comités door hun wil om macht en zelfzucht niet leiden tot een gestructureerde organisatie van de bestrijding van de bacterie.²⁰¹

Tijdens de tuberculose-uitbraak zijn er geen maatregelen met betrekking tot groepsvorming of die leiden tot veranderingen in religieuze bijeenkomsten. De verschillende zuilen publiceerden voornamelijk over hun eigen verenigingen, comités, vakbonden en gemeenschap. Er is ook geen publiek debat te vinden over handelen van de katholieke kerk tijdens de tuberculose-uitbraak. Wel werd er bijvoorbeeld in verschillende kranten en tijdschriften gepubliceerd over de uitbraken die hadden plaatsgevonden op een basisschool, dorp of in en rondom de kerk. Een voorbeeld hiervan is het artikel in het Nederlands Tijdschrift van de Geneeskunde waarin wordt vermeld dat in Millingen in 1959 tuberculose voorkwam bij 162 personen, waarvan 90 mensen naar het sanatorium gingen. De bron van

¹⁹⁹ “‘Witte Pest’ een naorlogs gevaar”, De Volkskrant: Katholiek Dagblad voor Nederland, 8 juli 1946, 24e jaargang no. 6571.

²⁰⁰ Nieuwe Tilburgse Courant, “Geestelijke gezondheidszorg noodzakelijk,” in de Nieuwe Tilburgse Courant, dagblad voor Centraal-Brabant, 7 juni 1952, 74e jaargang, no. 22401.

²⁰¹ De Waarheid, “Tuberculose ligt op de loer,” in de Waarheid, 27 november 1946, de Waarheid: Volksdagblad voor Nederland, pagina 3.

besmetting was een 23-jarige man en de plaats van besmetting was in en bij de kerk.²⁰² In de nieuwsartikelen waar wordt gesproken over de plaats van besmetting is er geen sprake van een negatief frame. Het is eerder nieuws, dan dat er wordt geoordeeld over de plaats van besmetting.

7.2. Positie katholieke kerk tijdens coronacrisis

Aan het begin van de COVID-19-pandemie werden religieuze bijeenkomsten internationaal beschuldigd van het verspreiden van het virus in kranten en tijdschriften, zoals de ophef over “Shincheonji Church of Jesus” in Zuid-Korea, de “Tablighi Jamaat” in India en de evangelische “Christian Open Door Church” in Frankrijk.²⁰³ Ook in Nederland konden religieuze bijeenkomsten op kritiek rekenen, zodra er niet gehouden werd aan de maatregelen met betrekking tot sociale afstand. Tijdens de eerste golf van de coronacrisis werd er al kritiek geuit op religieuze bijeenkomsten, terwijl er nog geen maatregelen overtreden werden. Dit is in lijn met de theorie van “public religion” van Casanova, die stelt dat religieuze gemeenschappen, ondanks de secularisering, de publieke sfeer betreden.²⁰⁴ In Nederland werden in deze periode religieuze bijeenkomsten gedoogd als er sprake was van afstand houden en een maximale groepsgrootte van 30 deelnemers. De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland koos er in deze periode bijvoorbeeld voor om alle fysieke bijeenkomsten af te lassen in het belang van de volksgezondheid. Andere kerken die behoren tot een christelijke minderheid in Nederland, zoals de orthodox-protestantse kerken op de biblebelt, lieten de religieuze bijeenkomsten met aanpassingen doorgaan.²⁰⁵

Het Algemeen Dagblad publiceerde in april 2020 meerdere artikelen die het debat rondom de “corona-kerkdiensten” bespraken. Het begrip “corona-kerkdiensten” voor fysieke religieuze bijeenkomsten tijdens de coronacrisis zetten de bijeenkomsten al in een negatief

²⁰² J.J. Groenhuis, “Tuberculose-epidemie in Millingen,” in *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1961, 105, pagina 64.

²⁰³ Birgit Meyer, “Studying Religion in Times of Corona,” in Dossier Corona van Religious Matters, Utrecht University, April 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/studying-religion-in-times-of-corona/>

²⁰⁴ Peter van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” in *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*, 2014, 13.

²⁰⁵ Sander van Walsum, “Corona versnelt leegloop uit kerk met bijna tien jaar. De vraag die nu gonst is: ‘zijn we nu niet alles kwijt?’”, de Volkskrant, geraadpleegd op 29-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/corona-versnelt-leegloop-uit-kerk-met-bijna-tien-jaar-de-vraag-die-nu-gonst-is-zijn-we-nu-niet-alles-kwijt~b415de38/>

frame.²⁰⁶ De “corona-kerkdiensten” gingen over fysiek religieuze bijeenkomsten van streng christelijke minderheden in Nederland. Het publiek debat richtte zich echter op een groter vraagstuk rondom de uitzonderingsregel voor religieuze gemeenschappen tijdens de coronacrisis, wat ook de katholieke kerk in Nederland raakte. Ook de titels van verschillende artikelen nemen al een positie in ten opzichte van het debat rondom de uitzonderingsregel voor religieuze gemeenschappen. Zo publiceert Trouw in oktober 2020 een artikel met de titel “In de kerk mogen nog wél meer dan dertig mensen komen, en dat leidt tot onbegrip”.²⁰⁷ Aan de titel van het artikel is af te lezen welke kant het artikel opgaat en neemt het artikel al een positie in met betrekking tot het publieke debat. Binnen het artikel wordt de kwestie wel vanuit verschillende kanten belicht. Zo bekritiseert de Rotterdamse Burgemeester Ahmed Aboutaleb de uitzonderingsregel voor fysieke religieuze bijeenkomsten in het Algemeen Dagblad. Volgens hem is het argument voor de uitzonderingsregel, dat het om een grondwet gaat, niet gegrond, omdat er tijdens de coronacrisis veel grondrechten zijn weggestreept in het kader van de volksgezondheid. Ook viroloog Bert Niesters sluit zich aan bij Aboutaleb in dit artikel, omdat hij een relatie ziet tussen hechte religieuze gemeenschappen en de uitbraken. Daarentegen beargumenteert dominee Wim Mulder dat het bijwonen van fysieke religieuze bijeenkomsten juist erg belangrijk is tijdens de pandemie, omdat er een sterke behoefte is in de maatschappij om naar de kerk te komen.²⁰⁸

Gedurende de eerste golf van de coronacrisis zijn er voornamelijk fysieke religieuze bijeenkomsten bij streng hervormde kerken in Nederland. De Rooms-Katholieke Kerk had in Nederland bijvoorbeeld alle publieke vieringen in maart 2020 afgelast. De commotie rondom religieuze gemeenschappen die wel fysiek bijeenkomen, leidt echter wel tot een breder debat rondom de uitzonderingsregel voor religieuze gemeenschappen tijdens de coronacrisis. Tijdens de eerste golf van de coronacrisis gaat het publieke debat rondom deze kwestie voornamelijk over wie het recht heeft om zich tijdens een crisis te verenigen en wie niet.

²⁰⁶ Andre Valkeman, “Corona of niet, in deze kerk op Urk komen mensen nog samen: ‘dit is echt een risico’”, in Algemeen Dagblad, 2 april 2020, geraadpleegd op 27 juni 2021, van <https://www.ad.nl/binnenland/corona-of-niet-in-deze-kerk-op-urk-komen-mensen-nog-samen-dit-is-echt-een-risico~aad906bb/> ; Adrienne de Koning, “Zes kerkgangers in ziekenhuis, maar toch nog zondagsdienst met dertig gelovigen”, in Algemeen Dagblad, 2 april 2020, geraadpleegd op 27 juni 2021, van <https://www.ad.nl/rotterdam/zes-kerkgangers-in-ziekenhuis-maar-toch-nog-zondagsdienst-met-dertig-gelovigen~a94f7699/>

²⁰⁷ Nico de Fijter, “In de kerk mogen nog wél meer dan dertig mensen komen, en dat leidt tot onbegrip”, in Trouw, 2 oktober 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-de-kerk-mogen-nog-wel-meer-dan-dertig-mensen-komen-en-dat-leidt-tot-onbegrip~bcc16f26/>

²⁰⁸ Adrienne de Koning, “Zes kerkgangers in ziekenhuis, maar toch nog zondagsdienst met dertig gelovigen”, in Algemeen Dagblad, 2 april 2020, geraadpleegd op 27 juni 2021, van <https://www.ad.nl/rotterdam/zes-kerkgangers-in-ziekenhuis-maar-toch-nog-zondagsdienst-met-dertig-gelovigen~a94f7699/>

Tijdens de COVID-19-pandemie hebben de beperkingsmaatregelen geleid tot een inperking van de vrijheid van vereniging, artikel 8 van de Grondwet.²⁰⁹ Zo werden onder andere concertzalen en sportclubs gesloten.²¹⁰ Naar aanleiding van deze keuze heeft het kabinet een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van vereniging. Ook in de Tweede Kamer leidde deze keuze tot ophef. In april diende PVV-leider Geert Wilders al een motie in om het samenkomstverbod ook te laten gelden voor religieuze bijeenkomsten. Het voorstel werd tegengehouden door de coalitie met steun van Denk, SGP en 50Plus. Ook werd in deze maand een amendement ingediend door het Kamerlid Femke Merel van Kooten-Arissen om de maximale groepsgrootte in de kerk te beperken, maar ook dit werd verworpen.²¹¹

Tijdens de versoepelingen in de zomer is het rustig rondom deze kwestie in de media, maar aan het begin van de tweede golf loopt het publieke debat weer hoog op.²¹² In deze periode werd de maximale groepsgrootte in een binnenruimte weer teruggebracht naar dertig personen, maar waren er net als in de eerste golf van de coronacrisis, uitzonderingen voor religieuze bijeenkomsten. In het weekend van 4 oktober leidde deze uitzonderingspositie tot veel ophef toen de kerkdiensten van de Hersteld Hervormde Kerk in Staphorst door honderden gelovigen werden bezocht.²¹³ Naar aanleiding hiervan was er op sociale media veel onbegrip voor de uitzonderingspositie van kerken. Op 2 oktober 2020 werd daar in een artikel van Trouw het volgende over gezegd: “waarom mogen er bijvoorbeeld in theaters maar dertig mensen samenkomen, ook als de RIVM-richtlijnen er met grotere groepen bezoekers prima zijn op te volgen, terwijl kerken die beperkingen niet krijgen opgelegd?”.²¹⁴ Ook spraken bekende Nederlanders hun onvrede uit over de uitzonderingsregel van religieuze bijeenkomsten tijdens de coronacrisis. Zo gaf Arjen Lubach meerdere keren kritiek in zijn talkshow “Zondag met Lubach” op de uitzonderingsregel. Hij begreep niet dat de

²⁰⁹ Tim Bouwhuis, “Religieuze bijeenkomsten in coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel”, in Dossier Corona van Religious Matters, Utrecht University, mei 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel/>

²¹⁰ Rijksoverheid, “Coronavirus tijdlijn”, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn>

²¹¹ Frank Hendrickx, “Uitzondering mondkapjesplicht voor gebedshuizen blijft waarschijnlijk overeind”, in de Volkskrant, 21 november 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/uitzondering-mondkapjesplicht-voor-gebedshuizen-blijft-waarschijnlijk-overeind~b7366b6a/>

²¹² In het publieke debat hebben bekende Nederlanders, politici, wetenschappers en burgers hun mening laten horen in het publieke debat. In deze masterscriptie worden een aantal voorbeelden besproken ter illustratie.

²¹³ Tim Bouwhuis, “Religieuze bijeenkomsten in coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel (II)”, in Dossier Corona van Religious Matters, Utrecht University, oktober 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel-ii/>

²¹⁴ Nico de Fijter, “In de kerk mogen nog wél meer dan dertig mensen komen, en dat leidt tot onbegrip” in Trouw, 2 oktober 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-de-kerk-mogen-nog-wel-meer-dan-dertig-mensen-komen-en-dat-leidt-tot-onbegrip~bcc16f26/>

uitzonderingsregel in het kader van de volksgezondheid niet teruggetrokken werd.²¹⁵ Ook Tim Hofman spreekt zich in deze periode uit op Instagram en Twitter over de uitzonderingspositie van kerken tijdens de coronacrisis. Hij bespreekt voornamelijk de kwestie of het onderscheid tussen het wel en niet toestaan van verschillende vormen van vereniging gegrond is op basis van artikel 6 van de Grondwet of dat dit leidt tot een discriminerende werking van artikel 6.²¹⁶ Hij zegt hierover op Twitter het volgende:

“Geeneens meer zin om uit te leggen hoe dom het is dat de grondwet dit toelaat, dus met frisse tegenzin: de kerk- of moskeeganger zou niet meer rechten mogen hebben dan een bibliotheek-concert-of symposiumbezoeker, of wie dan ook. Het is een ouderwetse verheffing van ideologie, bah.”²¹⁷

Deze quote toont dat Tim Hofman vindt dat religie niet belangrijker moet zijn dan elk andere manier van zingeving, hobby, passie of levensvisie.

Tim Hofman is ook in verschillende talkshows in debat gegaan met Theoloog Stefan Paas, SGP-raadslid Tom de Nooijer en ChristenUnie-leider Gert-Jan Segers om de discussie te starten over het vraagstuk wanneer iets belangrijk genoeg is om een levensbeschouwing te zijn. SGP-Raadslid de Nooijer stelt in een debat georganiseerd door de Telegraaf, dat godsdienst niet te vergelijken is met voetbal, omdat er geen sprake is van gewetensvorming. ChristenUnie-leider Segers sluit zich hierbij aan en stelt dat godsdienstvrijheid gaat om beschaving en bij voetbal geen sprake is van beschaving. Tevens benadrukt hij dat godsdienstvrijheid iedereen beschermt om te geloven wat een ieder wilt geloven. Hofman stelt echter dat de scheiding van de kerk en staat er op dit moment niet bestaat, omdat de staat beslist wat een religie of geloofsovertuiging is.²¹⁸ Naast het debat in de (sociale) media, werd

²¹⁵ Arjen Lubach, “Zondag met Lubach”, de aflevering op 19 april 2020 en de aflevering van 4 oktober 2020 gaan beide over de uitzonderingspositie van kerken tijdens de coronacrisis, van VPRO. Geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.vpro.nl/zondag-met-lubach.html?gclid=CjwKCAjww-CGBhALEiwAQzWxOrI89tWw9NsI39RE6YSUg2y84ZM9nPofbmraVTp0ShOZzYdCTGxA1BoCdjoQAvD-BwE>

²¹⁶ Bouwhuis, “Religieuze bijeenkomsten in coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel” <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel/>

²¹⁷ Tim Hofman, tweet op 19 november 2020 op het officiële account van Tim Hofman via [www.twitter.com](https://twitter.com)

²¹⁸ “Tim Hofman vindt het raar dat in de coronamaatregelen een uitzondering wordt gemaakt voor religieuze bijeenkomsten,” Op NPO 1, 20 oktober 2020, van <https://op1npo.nl/2020/10/20/tim-hofman-vindt-het-raar-dat-in-de-coronamaatregelen-een-uitzondering-wordt-gemaakt-voor-religieuze-bijeenkomsten/>; “Tim Hofman in felle discussie over kerkprobleem,” De Telegraaf, 16 december 2020, van <https://www.telegraaf.nl/video/307308624/tim-hofman-in-felle-discussie-over-kerkenprobleem>; “Tim Hofman in debat met voormalig theoloog des vaderlands Stefan Paas,” NPO Radio 1, 15 oktober 2020, van

er op 10 mei 2021 ook een debat rondom deze kwestie georganiseerd op de Radboud Universiteit tussen rechtsfilosoof Ronald Tinneveld en theoloog Annemarieke van der Woude. Waarbij Tilleveld betoogde dat er geen reden is om kerken anders te behandelen dan restaurants, musea en bioscopen, beargumenteerde Van der Woude dat gebedshuizen een plek van bezinning en verbeelding zijn en dat daar tijdens een pandemie juist behoefte aan is.²¹⁹

In een artikel van de Parool betoogt hoogleraar praktische theologie Hans Schaeffer dat het publieke debat over de uitzonderingsregel van religieuze bijeenkomsten tijdens een crisis een gevolg is van de secularisering. Hij betoogt dat veel Nederlanders niet begrijpen dat de vrijheid van godsdienst anders is dan een hobby en dat zij daarom niet begrijpen waarom zoveel mensen bijeenkomen tijdens een religieuze bijeenkomst, terwijl de volksgezondheid in gevaar wordt gebracht. Volgens Schaeffer is het geloof juist heel belangrijk, omdat het mensen leert om om te gaan met gevoelens van onmacht, teleurstelling en eenzaamheid. Theoloog Janse hoopt dat Nederlanders beseffen dat de kerken die negatief in het nieuws zijn, een minderheid vormen in christelijk Nederland.²²⁰ De sociaal-maatschappelijke kritiek op de uitzonderingsregel van religieuze bijeenkomsten toont dat het landelijk draagvlak voor (fysieke) religieuze bijeenkomsten beperkt is tijdens de coronacrisis. Een exact gelijke behandeling van seculiere en religieuze groepen blijkt een populair idee in de Nederlandse samenleving als het gaat om maatregelen tegen het coronavirus.²²¹

7.3. Deelconclusie

Naar aanleiding van dit hoofdstuk kan worden geconcludeerd dat in de maatschappij anders gekeken werd naar religieuze bijeenkomsten tijdens de tuberculose-uitbraak dan tijdens de coronacrisis. Dit komt onder andere doordat de tuberculose-uitbraak bestond in een verzuilde samenleving, waar religie een centralere positie had in de maatschappij. Daarnaast waren er tijdens de tuberculose-uitbraak ook geen maatregelen die invloed hadden op de sociale

<https://www.nporadio1.nl/dit-is-de-dag/onderwerpen/66368-2020-10-15-tim-hofman-in-debat-met-voormalig-theoloog-des-vaderlands-stefan-paas>

²¹⁹ Livestream Radboud Universiteit, “Redetwist met Annemarieke van der Woude, Ronald Tinneveld en Sophie van Blijsterveld (debat)” over kerken open in coronatijd. 10 mei, 2021 livestream via de Radboud Universiteit.

²²⁰ David Bremmer, “Er is best iets te doen tegen bomvolle kerken, maar wie durft?” in het Parool op 30 maart 2021, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.parool.nl/nederland/er-is-best-iets-te-doen-tegen-bomvolle-kerken-maar-wie-durft~b53847cd/>

²²¹ Maaike van Houten en Nico de Fijter, “Ingrijpen bij kerken kan wel degelijk, maar is het nodig?”, in Trouw op 16 december 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/ingrijpen-bij-kerken-kan-wel-degelijk-maar-is-het-nodig~b9bfa852/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

afstand of beperking van de vrijheid van vereniging. Er was geen weerstand tegen de religieuze bijeenkomsten in deze periode. Tijdens de coronacrisis is er wel een publiek debat aanwezig rondom de uitzonderingsregel van religieuze bijeenkomsten. Enerzijds is er de uitzonderingsregel op basis van artikel 6 van de Grondwet, maar anderzijds wordt deze uitzonderingspositie verworpen in het kader van de volksgezondheid. Er is ook commotie rondom de reikwijdte van artikel 6 van de Grondwet. Dit is onder andere te verklaren doordat de coronacrisis plaatsvindt in een geseculariseerd Nederland. Hierdoor is een gelijke behandeling van geseculariseerde en religieuze groepen gewenst door de meerderheid van de maatschappij.

8. Conclusie

In dit onderzoek is getracht de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de tuberculose-uitbraak in 1944-1954 en de coronacrisis van februari 2020-juni 2021 in kaart te brengen. Er is gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode, waarbij vijf interviews zijn afgenomen en gecodeerd. Ook zijn er krantenartikelen en overheidsdocumenten gebruikt om een kritische discoursanalyse te maken van de positie van de katholieke kerk in de samenleving en de reactie van de katholieke kerk op de overheidsmaatregelen. Hiermee is gepoogd een antwoord te vinden op de volgende onderzoeksvraag: “Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de tuberculose-uitbraak vergeleken met de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de COVID-19-pandemie?” Voordat er een conclusie volgt op deze hoofdvraag, worden eerst de deelvragen beantwoord.

Allereerst luidde de eerste deelvraag: “In welke mate werd, en wordt, het functioneren van de Rooms-Katholieke Kerk geraakt door het overheidsbeleid met betrekking tot de tuberculose-uitbraak en tijdens de coronacrisis?” Naar aanleiding van de analyse in hoofdstuk 5 kan er een antwoord worden gegeven op deze deelvraag. Tijdens de tuberculose-uitbraak was er een andere bestrijdingsstrategie dan tijdens de coronacrisis. De katholieke kerk had tijdens deze periode een centrale rol in het verzorgen van tuberculosepatiënten. Om die reden heeft het overheidsbeleid in deze periode de katholieke kerk niet geraakt, omdat het bestrijden van de tuberculose-uitbraak voornamelijk lag bij particuliere initiatieven. Tijdens de COVID-19-pandemie werd het functioneren van de katholieke kerk wel geraakt door het overheidsbeleid, omdat zij de maatregelen vanuit de overheid hebben doorgevoerd in het kerkelijk beleid.

De tweede deelvraag is als volgt: “Op welke manier ging, en gaat, de Rooms-Katholieke Kerk om met de beperkingsmaatregelen om de pandemieën te beteugelen?”. Naar aanleiding van een kritische discoursanalyse kan worden geconcludeerd dat de katholieke kerk in beide periodes handelt vanuit dezelfde religieuze motieven. Hierbij ligt de focus op de naastenliefde en het zorgen voor de kwetsbare groepen in de maatschappij, zoals zieken, armen, wezen en bejaarden. Tijdens de coronacrisis werden religieuze bijeenkomsten naar aanleiding van het overheidsbeleid aangepast of werden kerkdiensten digitaal gehouden. Ook is er een aantal bijeenkomsten geannuleerd. Om deze maatregelen te legitimeren, gebruikte de katholieke kerk voornamelijk het medisch en theologisch argument. Voor de katholieke

kerk in Nederland is het van belang om mensen een hart onder de riem te steken en te laten zien dat de katholieke kerk er voor ze is.

Door middel van een discoursanalyse van het publiek debat in beide periodes is de derde deelvraag te beantwoorden: “Wat waren, en zijn, de gevolgen voor de positie van de katholieke kerk in het publieke debat?”. Om te beginnen is de positie van de katholieke kerk niet geraakt door de tuberculose-uitbraak. Het aantal leden van de katholieke kerk is niet veranderd naar aanleiding van de tuberculose-uitbraak. Daarnaast was er tijdens de tuberculose-uitbraak ook geen weerstand tegen religieuze bijeenkomsten, omdat er veel draagvlak was voor religie in Nederland. Daarentegen is er tijdens de coronacrisis wel een publiek debat rondom de uitzonderingsregel van de religieuze bijeenkomsten in het overheidsbeleid. Het publieke debat tijdens de COVID-19-pandemie is voornamelijk een gevolg van fysieke religieuze bijeenkomsten van strengere religieuze gemeenschappen in de samenleving. Om die reden kan er niet worden geconcludeerd dat de positie van de katholieke kerk wordt geraakt door de commotie in de media rondom deze kwestie. Het besef dat het om een christelijke minderheid gaat is niet algemeen in Nederland. Dit geeft wel aan dat de afstand tussen seculier en religieus Nederland groter wordt. Het publieke debat rondom de uitzonderingspositie van religieuze bijeenkomsten tijdens de coronacrisis kan gevolgen hebben voor het draagvlak van artikel 6 van de Grondwet in de samenleving.

Naar aanleiding hiervan kan een antwoord worden gegeven op de centrale onderzoeksvraag: “Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de positie van de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de tuberculose-uitbraak vergeleken met de positie van de katholieke kerk tijdens de COVID-19-pandemie?” Om te beginnen had de Rooms-katholieke kerk een centrale positie in het bestrijden van tuberculose, doordat zij patiënten verzorgden in sanatoria, kloosterzusters inzette om thuiskuurders te behandelen en geld inzamelde om de bestrijding van tuberculose te bevorderen. Tijdens de COVID-19-pandemie is de rol van de kerk anders dan tijdens de tuberculose-uitbraak door de secularisatie en de komst van de gezondheidszorg. De katholieke kerk focust zich tijdens de coronacrisis op de geestelijke gezondheidszorg van de leden van de kerk en probeert verschillende kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis een hart onder de riem te steken door middel van initiatieven. De katholieke kerk handelt in beide periodes wel vanuit dezelfde religieuze motieven. In de samenleving is tijdens de tuberculose-uitbraak meer draagvlak voor religieuze bijeenkomsten dan tijdens de coronacrisis. Tijdens de COVID-19-pandemie is vanuit de Nederlandse samenleving draagvlak voor een gelijke behandeling van seculiere en religieuze groepen als het gaat om maatregelen tegen het coronavirus.

Concluderend uit de literatuur is gebleken dat een crisis de ingroup en outgroup in een samenleving versterken.²²² Naar aanleiding van de analyse in hoofdstuk 6 blijkt dat de leden van de Lievevrouwparochie zich sterker identificeren met hun eigen kerk tijdens de coronacrisis dan met andere religieuze gemeenschappen. Ook is deze masterscriptie in lijn met de theorie van “public religion” van Casanova.²²³ Uit hoofdstuk 7 blijkt dat er door de media groeiende aandacht is voor religieuze organisaties tijdens de coronacrisis. Daarbij stappen leden van religieuze gemeenschappen uit de private sfeer en uiten zij hun belangen in de media. Tot slot blijkt uit de interviews dat de functie van de katholieke kerk tijdens de coronacrisis ligt bij de geestelijke gezondheid, zoals besproken in hoofdstuk 6. Dit is in lijn met de “insecurity theory” van Norris en Inglehart en het onderzoek van Bentzen.²²⁴ Beide onderzoeken stellen dat mensen zich wenden tot religie na een shock, doordat men meer behoefte heeft aan voorspelbare regels om met de situatie om te gaan. Dit onderzoek laat zien dat de Rooms-Katholieke Kerk tijdens de tuberculose-uitbraak een andere positie had, dan tijdens de coronacrisis naar aanleiding van modernisering en secularisering. De kerk handelt echter wel vanuit dezelfde religieuze motieven.

²²² M. O’Flynn, L.F. Monaghan & M.J. Power, “Scapegoating during a time of crisis: A critique of post-Celtic Tiger Ireland,” in *Sociology* (2014), 48(5), 921-937.

²²³ Peter van Dam, “Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis,” in *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*, 2014, 13.

²²⁴ Tim Immerzeel en Frank van Tubergen, Religion as Reassurance? Testing the Insecurity Theory in 26 European Countries, *European Sociological Review*, Volume 29 (2), April 2013. 359–372. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr072>; Jeanet Bentzen, “Acts of God? Religiosity and Natural Disasters Across Subnational World Districts,” *The Economic Journal*, Volume 129, (622), August 2019, Pages 2295–2321, <https://doi.org/10.1093/ej/uez008>

9. Beperkingen en aanbevelingen

Gedurende dit onderzoek was er sprake van enkele beperkingen. Om te beginnen is binnen dit onderzoek gebruik gemaakt van verschillende primaire bronnen en methodes om deze bronnen te analyseren. Dit was noodzakelijk, omdat er niet voor beide periodes dezelfde soort bronnen beschikbaar waren. Tijdens de coronacrisis is er bijvoorbeeld een publiek debat via sociale media, terwijl dit tijdens de tuberculose-uitbraak niet bestond. Daarentegen worden er tijdens de tuberculose-uitbraak brochures en speelfilms gebruikt als propagandamiddel om mensen te informeren over het belang van tuberculosebestrijding, terwijl deze middelen gedateerd zijn tijdens de coronacrisis. Door het gebruik van verschillende soorten primaire bronnen en de verschillende manieren waarop deze bronnen zijn geanalyseerd, zijn de gebruikte documenten en krantenartikelen zorgvuldig geselecteerd. Om de dataverzameling zo representatief mogelijk te krijgen zijn delen van documenten en krantenartikelen geselecteerd die de juiste zoektermen en combinaties van zoektermen bevatten. Tegelijkertijd is dit onderzoek uitgevoerd tijdens de lockdown van de coronacrisis. Tijdens dit onderzoek was het alleen mogelijk om een bezoek te brengen aan het archief van het Tuberculosefonds. Een betere communicatie tussen de onderzoeker en verschillende archieven, documentatiecentra en musea was gewenst geweest om de dataselectie te optimaliseren.

Naar aanleiding van deze masterscriptie zijn er ook enkele aanbevelingen voor een vervolgonderzoek. Om te beginnen heeft dit onderzoek zich door de tijdsdruk gefocust op de katholieke kerk. Vervolgonderzoek zou zich kunnen focussen op een vergelijking van de posities van uiteenlopende religieuze gemeenschappen in de maatschappij tijdens een pandemie. Op die manier kan een uitgebreidere kritische discoursanalyse plaatsvinden van het mediadebat tijdens een volksziekte. Een interessante keuze zou zijn om de beweegredenen van een streng religieuze gemeenschap te bestuderen tijdens een volksziekte. Verder is in dit onderzoek gekozen om de coronacrisis te vergelijken met de tuberculose-uitbraak van tijdens en net na de Tweede Wereldoorlog. In een vervolgonderzoek kan de keuze gemaakt worden om de coronacrisis te vergelijken met de Spaanse griep in 1918. Dit is qua grootte en impact een vergelijkbare crisis met de COVID-19/pandemie. Tot slot dient vervolgonderzoek te worden uitgevoerd om na te gaan wat de verklaring is voor de beweegredenen van verschillende religieuze gemeenschappen om op een bepaalde manier te reageren op de beperkingsmaatregelen van de overheid tijdens een pandemie. Op die manier

kan de mogelijke relatie tussen de religiositeit en de naleving van de maatregelen tijdens een crisis beter worden geduid.

Bibliografie

- Andere Tijden. Documentaire. *De tering overwonnen*. VPRO, 2011.
- Anderson, Benedict. "The origins of National Consciousness." In *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. Ed. Benedict Anderson, 37-46. London/New York: Verso, 1991.
- Baker, Joseph O, Martí, Gerardo, Braunstein, Ruth, Andrew L Whitehead, Andrew L, & Yukich, Grace. Religion in the Age of Social Distancing: How COVID-19 Presents New Directions for Research, *Sociology of Religion*, Volume 81, Issue 4, Winter 2020, Pages 357–370, <https://doi.org/10.1093/socrel/sraa039>
- Bakker, Theo en Horseling, Gerri. "Honderd jaar Sonnevand." stadsmuseum Harderwijk, Stichting Buitenzorg, 2005.
- Bentzen, Jeanet. "Rising religiosity as a global response to COVID-19 fear." VoxEU: Research-based policy analysis and commentary from leading economists. 9 juni 2020. <https://voxeu.org/article/rising-religiosity-global-response-COVID-19-fear>
- Bentzen, Jeanet, "In Crisis We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic." COVID Economics, CEPR Press Issue 20, 20 mei 2020. 52-108.
- Bentzen, Jeanet. "Acts of God? Religiosity and Natural Disasters Across Subnational World Districts." *The Economic Journal*. Volume 129, (622), August 2019, Pages 2295–2321, <https://doi.org/10.1093/ej/uez008>
- Blanning, T.C.W. *The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789*. (Oxford 2002) 5-25.
- Boin, A., 't Hart, P., & McConnell, A. "Crisis exploitation: political and policy impacts of framing contests." *Journal of European Public Policy* 2009, 16(1), 81-106.
- Bouwhuis, Tim. "Religieuze bijeenkomsten in Coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel." *Religious Matters in an Entangled World*, Utrecht University: mei 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel-ii/>
- Bouwhuis, Tim. "Religieuze bijeenkomsten in coronatijd: discours rond een uitzonderingsregel (II)", in Dossier Corona van *Religious Matters in an Entangled World*, Utrecht University, oktober 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/religieuze-bijeenkomsten-in-coronatijd-discours-rond-een-uitzonderingsregel-ii/>

- Brewer, M. B. "Ingroup identification and intergroup conflict." In *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (2001), 3, 17-41.
- Casanova, José. *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press, 1994.
- Chaves, Mark Chaves. "Secularization as declining religious authority." *Social Forces* (1994). 72 (3).
- Creswell, John W., & Poth, Cheryl N. "*Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*." In Sage publications, 2016.
- DeFranza, David., Lindow, Mike., Harrison, Kevin., Mishra, Arul., & Mishra, Himanshu. Religion and reactance to COVID-19 mitigation guidelines. *American Psychologist*, 2020. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000717>
- De Graaf, Beatrice. "Een pandemie is te temmen." In *Historisch Nieuwsblad* (2020), van <https://www.historischnieuwsblad.nl/een-pandemie-is-te-temmen/>
- De Vries, Henk. "Samen en Soeverein Tegen Corona". *Sophie* 11, no. 1 (February, 26, 2021): 8-13. <http://hdl.handle.net/1765/135229>
- Devroey, Jean-Pierre. *La nature et le roi. Environnement, pouvoir et société à l'âge de Charlemagne*. Paris 2019, 740-820.
- Geertz, Clifford. "Religion as a Cultural System." In: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz*, 1973. New York: Basis Books, inc., Publishers.
- Harms, Roeland. *Pamfletten en Publieke Opinie: Massamedia in de Zeventiende Eeuw*. (Amsterdam 2011) 11-28.
- Horn Melton, James van. *The rise of the public in Enlightenment Europe*. (Cambridge 2001) 1-15
- Hueting, Ernest & Dessing, Agnes. "Tuberculose: negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland." Walburg Pers, 1993.
- Koenig, Matthias. "Religion and Public Order in Modern Nation-States: Institutional Varieties and Contemporary Transformations". In Winfried Brugger and Michael Karayanni (eds) *Religion in the Public Sphere: A Comparative Analysis of German, Israeli, American and International Law*, (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, 2007). 3-17.
- Kumar, A.S., & Indra, R. "Role of Religion During COVID-19," *Innovative Journal of Innovative Research and Advanced Studies (IJIRAS)*, 7(8), 2020.
- Kuyvenhoven, J.V., & Broekmans, J.F. "Honderd jaar Koninklijke Centrale Vereniging tot

- bestrijding der Tuberculose (KNCV)”, 2003. <https://www.ntvg.nl/artikelen/honderd-jaar-koninklijke-nederlandse-centrale-vereniging-tot-bestrijding-der-tuberculose/volledig>
- Loïc Bawidamann, Laura Peter & Rafael Walthert. Restricted religion. Compliance, vicariousness, and authority during the Corona pandemic in Switzerland, 2020. *European Societies*, DOI: [10.1080/14616696.2020.1833068](https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833068)
- MacIntyre, A. “Is understanding religion compatible with believing?.” In *Faith and the Philosophers*, 1964 (pp. 115-133). Palgrave Macmillan, London.
- Meyer, Birgit. “Studying Religion in Times of Corona.” In Dossier Corona van Religious Matters, Utrecht University, April 2020, geraadpleegd op 27-6-2020, van <https://religiousmatters.nl/studying-religion-in-times-of-corona/>
- Mills, Sara. *Discours*. London and New York: Routledge, 1997, 130-141.
- Obst, P., & Tham, N. “Helping the soul: the relationship between connectivity and wellbeing within a church community”. In *Journal of Community Psychology*, Vol. 37(No. 3), 2009, pp. 342- 361.
- O’Flynn, M., Monaghan, L. F., & Power, M. J. “Scapegoating during a time of crisis: A critique of post-Celtic Tiger Ireland.” In *Sociology* (2014), 48(5), 921-937.
- Olasky, M. “Democracy and the secularization of the American press.” In Q. J. Schultze (Ed.), *American evangelicals and the mass media*, 1990. (pp. 47–68). Grand Rapids, MI: Academie/Zondervan.’
- Paas, Stefan. De vrijheid om aanstootgevend te leven. *Openbaar bestuur* (2011), 11, 24-28.
- Meulenberg, Ruud. “De invloed van stress op het immuunsysteem.” In *lichamelijke klachten stress*. Geraadpleegd op 27-4-2021, van <https://ruudmeulenberg.nl/lichamelijke-stress-burnout-klachten/immuunsysteem/>
- De Nederlandse Grondwet. “Artikel 6: Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.” In de Nederlandse Grondwet, geraadpleegd op 3-5-2021, van https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/via0istdars1/artikel_6_vrijheid_van_godsdienst_en#:~:text=Ieder%20heeft%20het%20recht%20zijn,ieders%20verantwoordelijkheid%20volgens%20de%20wet.
- Schepens, Theo, Spruit, Leo Spruit & Kregting, Joris. “Rooms-Katholieke Kerk in Nederland.” In een Statistisch Trendrapport. Opdracht van Theologische Faculteit Tilburg, KASKI, 2002, 9-10.
- Schiefloe, P. M. “The Corona crisis: a wicked problem.” In *Scandinavian Journal of Public Health* (2020), 1-4, DOI: 10.1177/1403494820970767.

- Schlueter, E., & Scheepers, P. "The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat-and intergroup contact theory." In *Social Science Research* (2010), 39(2), 285-295.
- Schmeets, Hans. "De religieuze kaart van Nederland, 2010-2015." CBS, 2016.
- Schuursma, Rolf. *Jaren van opgang: Nederland 1900-1930*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2000.
- Schwartz-Shea, P., & Yanow, D. (2012). *Interpretive Research Design: Concepts and Processes*. New York: Routledge.
- Silk, M. *Unsecular media: Making news of religion in America*. Urbana: University of Illinois Press, 1995.
- Stout, Daniël A., & Buddenbaum, Judith, M. Media, Religion, and "Framing", *Journal of Media and Religion* (2003), 2:1, 1-3, DOI: 10.1207/S15328415JMR0201_1
- Sulkowski, L. & Ignatowski, G. "Impact of COVID-19 pandemic on Organization of Religious Behaviour in Different Christian Denominations in Poland. *Religions*, 11(5), 254.
- Van Bijsterveld, Sophie. "Kerkbezoek in Coronatijd: de Paradox van Vrijheid." *Radboud Universiteit*, 21 oktober 2020. <https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/kerkbezoek-coronatijd-paradox-vrijheid-bijsterveld/>
- Van Bijsterveld, Sophie. "Religion and the Secular State in the Netherlands." *Religion and the secular state: Interim national reports*, 2010.
- Van Bijsterveld, Sophie en Vermeulen, Ben. "Wetenschappelijk commentaar op artikel 6 Grondwet." *De Nederlandse Rechtstaat* november 2020, geraadpleegd op 3-5-2020, van <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/module/nlrs/script/viewer.asp?soort=commentaar&artikel=6>
- Van de Donk, W. B. H. J. en Janssen, J. "De Kerk: de veranderende rol van kerkgebouwen in het publieke domein." In *Bestemming gewijzigd: moderniteit en stedelijke transformaties*, 2013. Een bundel samengesteld ter ere van Gerard de Vries, voormalig hoogleraar Wijsbegeerte aan de Universiteit van Maastricht en Wetenschapsfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam, ePublicatie.
- Van Dam, Peter. "Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis." In P. van Dam, J. Kennedy, & F. Wielenga (editors), *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (2014). Amsterdam: AUP.
- Van den Broek, Andries, Knulst, Wim en Breedveld, Koen. "Naar andere tijden?"

Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland.” In *Sociale en Culturele Studies* (29). Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 1999.

Van Thiel, S. “Research methods in public administration and public management: An introduction.” Londen, 2014, VK: Routledge.

Williams, D. R., Larson, D. B., Buckler, R. E., Heckmann, R. C., & Pyle, C. M. Religion and psychological distress in a community sample. 1991. *Social Science & Medicine*, 32, 1257–1262. [http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90040-J](http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(91)90040-J)

Websites, tijdschriften, brochures

Bremmer, David. “Er is best iets te doen tegen bomvolle kerken, maar wie durft?” In het Parool op 30 maart 2021, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.parool.nl/nederland/er-is-best-iets-te-doen-tegen-bomvolle-kerken-maar-wie-durft~b53847cd/>

Binnenlands Bestuur. “Gemeente mag kerken sluiten bij coronabrandhaard.” Geraadpleegd op 31-5-2020, van <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/gemeente-mag-kerk-sluiten-bij-coronabrandhaard.16781046.lynkx>

Bureau der Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der tuberculose. “Gezondheid is de grootste schat.” Brochure uitgegeven in 1947, te 's Gravenhage, Van Beverningkstraat 142.

“Croix de Lorraine” Zeepreventorium, geraadpleegd op 19-6-2021, van <http://zeepreventorium.org/home/lorraine.htm>

De Fijter, Nico. “In de kerk mogen nog wél meer dan dertig mensen komen, en dat leidt tot onbegrip”. In Trouw, 2 oktober 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/in-de-kerk-mogen-nog-wel-meer-dan-dertig-mensen-komen-en-dat-leidt-tot-onbegrip~bcc16f26/>

De Koning, Adrienne. “Zes kerkgangsters in ziekenhuis, maar toch nog zondagsdienst met dertig gelovigen”. In Algemeen Dagblad, 2 april 2020, geraadpleegd op 27 juni 2021, van <https://www.ad.nl/rotterdam/zes-kerkgangers-in-ziekenhuis-maar-toch-nog-zondagsdienst-met-dertig-gelovigen~a94f7699/>

De Telegraaf. “Tim Hofman in felle discussie over kerkprobleem.” 16 december 2020, van <https://www.telegraaf.nl/video/307308624/tim-hofman-in-felle-discussie-over-kerkenprobleem>

De Telegraaf. “Kerkdienst met 600 mensen in Staphorst, mondkapjes niet nodig.”
 Geraadpleegd op 14-4-2020 van
<https://www.telegraaf.nl/nieuws/890693954/kerkdienst-met-600-mensen-in-staphorst-mondkapjes-niet-nodig>

De Waarheid, “Tuberculose ligt op de loer,” in de Waarheid, 27 november 1946, de Waarheid: Volksdagblad voor Nederland, pagina 3.

Florence Nightingale Instituut (FNI). “Katholieke gezondheidszorg.” In archief van FNI, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://www.fni.nl/katholieke-ziekenzorg>

Groenhuis, J.J. “Tuberculose-epidemie in Millingen.” In Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 1961, 105, pagina 64.

Hendrickx, Frank. “Uitzondering mondkapjesplicht voor gebedshuizen blijft waarschijnlijk overeind”. In de Volkskrant, 21 november 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/uitzondering-mondkapjesplicht-voor-gebedshuizen-blijft-waarschijnlijk-overeind~b7366b6a/>

“Herwonnen Levenskracht” In Katholiek Documentatie Centrum, archiefnummer 50, geraadpleegd op 19-6-2021, van https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/zieken-gezondheidszorg/archieven_van/archieven_i/katholieke/

“Herwonnen Levenskracht.” In Overijsels Dagblad: Katholiek Dagblad voor Overijssel. Op 6 december 1954, 50^e jaargang, nummer 13256.

“Het Wit-Gele Kruis” Katholiek Documentatie Centrum, archiefnummer 942, geraadpleegd op 19-6-2021, van https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/zieken-gezondheidszorg/archieven_van/archieven_i/wit-gele-kruis/

Huijbregts, Kees. “Tuberculose TBC in Lepelstraat.” Verkregen op 25-01-2021 van, www.lepelstraat.com/geschiedenis/tuberculose.htm

IsGeschiedenis. De geschiedenis van tuberculose.” IsGeschiedenis, geraadpleegd op 26-4-2021, van <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-tuberculose>

Katholiek Documentatie Centrum. “Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme.” Door Katholiek Documentatie Centrum (KDC), geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.ru.nl/kdc/weten/geschiedenis-nederlands-katholicisme/>

Lisa Haan-Beerends. “De strijd tegen volksziekte nummer 1”. In de Biltse Grift, september 1993, 2-4. Geraadpleegd op 18-6-2021, van <https://historischekringdebilt.nl/wp-content/uploads/DBG-De-strijd-tegen-volksziekte-no.-1.pdf>

Markus, Niels. “Zo veranderde de toon van de coronapersconferenties in een jaar tijd. Een

terugblik in zes citaten.” In Trouw, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.trouw.nl/opinie/zo-veranderde-de-toon-van-de-corona-persconferenties-in-een-jaar-tijd-een-terugblik-in-zes-citaten~b8679ca1/>

Mijn Gelderland. “Sanatorium Sonnevanck.” In MijnGelderland, geraadpleegd op 19-6-2021, van <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/harderwijk/sanatorium-sonnevanck>

Nieuwe Tilburgse Courant, “Geestelijke gezondheidszorg noodzakelijk,” in de Nieuwe Tilburgse Courant, dagblad voor Centraal-Brabant, 7 juni 1952, 74^e jaargang, no. 22401.

NOS. “Onbegrip in de landelijke politiek over 600 gelovigen in kerk Staphorst.” 4 oktober 2020, van <https://nos.nl/artikel/2350949-onbegrip-in-landelijke-politiek-over-600-gelovigen-in-kerk-staphorst.html>

NPO Radio 1. “Tim Hofman in debat met voormalig theoloog des vaderlands Stefan Paas.” 15 oktober 2020, van <https://www.nporadio1.nl/dit-is-de-dag/onderwerpen/66368-2020-10-15-tim-hofman-in-debat-met-voormalig-theoloog-des-vaderlands-stefan-paas>

Op NPO 1. “Tim Hofman vindt het raar dat in de coronamaatregelen een uitzondering wordt gemaakt voor religieuze bijeenkomsten.” 20 oktober 2020, van <https://op1npo.nl/2020/10/20/tim-hofman-vindt-het-raar-dat-in-de-coronamaatregelen-een-uitzondering-wordt-gemaakt-voor-religieuze-bijeenkomsten/>

Our World in Data. “Coronavirus (COVID-19) Vaccinations.” In *Statistics & Research*, geraadpleegd op 8-6-2021, van https://ourworldindata.org/COVID-vaccinations?country=OWID_WRL

Pan, Hui-Hui . “Een virus maakt geen onderscheid in afkomst, waarom wij wel?” In Het Parool, geraadpleegd op 29-4-2021, van <https://www.parool.nl/nieuws/een-virus-maakt-geen-onderscheid-in-afkomst-waarom-wij-wel~bc006a4c/>

Rijksoverheid. “Aanpak coronavaccinaties in Nederland.” Rijksoverheid. Geraadpleegd op 11-4-2020 van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-vaccinatie/aanpak-coronavaccinatie>

Rijksoverheid. “Coronavirus tijdlijn”, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn>

Rijksoverheid. “Overzicht algemene regels.” In Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 3-5-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/uitgelicht-corona/coronamaatregelen>

Rijksoverheid. “Naar de kerk, moskee, synagoge of ander gebedshuis.” In Corona en cultuur,

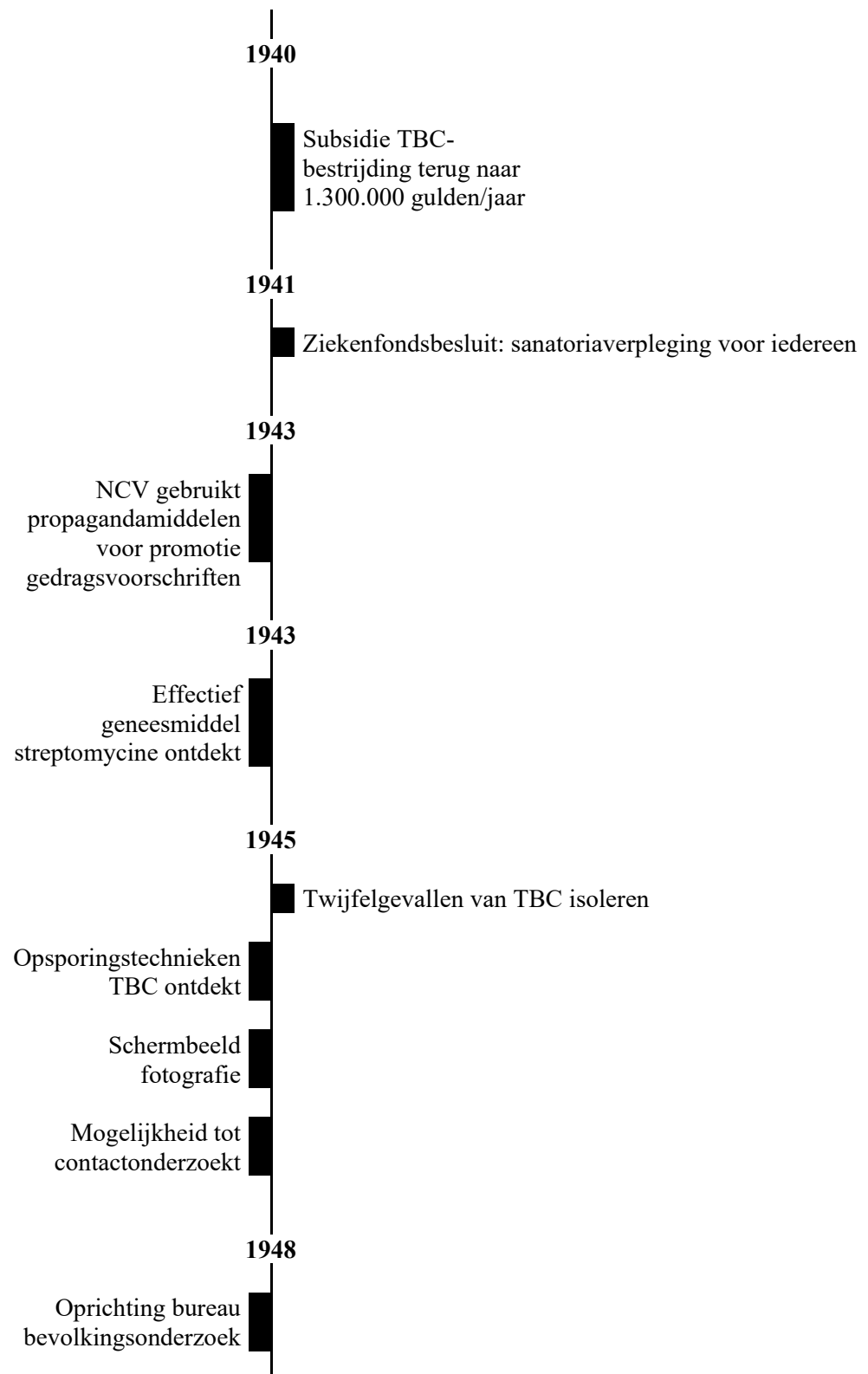
- uitgaan en sport, geraadpleegd op 3-5-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/cultuur-uitgaan-en-sport/religieuze-en-levensbeschouwelijke-bijeenkomsten>
- Rijksoverheid, “Openingsplan,” in Coronavirus COVID-19, geraadpleegd op 8-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-COVID-19/openingsplan>
- Rijksoverheid, “Lockdown om contacten tot een minimum te beperken,” in Actueel Nieuws Rijksoverheid, geraadpleegd op 8-6-2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/12/14/lockdown-om-contacten-tot-een-minimum-te-beperken>
- RIVM. “De ziekte COVID-19.” Rijksinstituut voor Volksgezondheid. Geraadpleegd op 11-4-2020 van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/ziekte>
- RIVM. “Het virus (SARS-CoV-2).” Rijksinstituut voor Volksgezondheid. Geraadpleegd op 11-4-2020 van <https://www.rivm.nl/coronavirusCOVID19/virus#:~:text=Virussen%20veranderen%20voortdurend.,duizenden%20varianten%20van%20het%20virus.>
- RIVM. “Nationaal Plan Tuberculosebestrijding 2016-2020: Op weg naar eliminatie.” Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 22-6-2021, van <https://www.rivm.nl/publicaties/nationaal-plan-tuberculosebestrijding-2016-2020-op-weg-naar-eliminatie>
- RIVM. “Outbreak Management Team (OMT).” Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.rivm.nl/coronavirus-COVID-19/omt>
- RIVM. “Tuberculose.” Rijksinstituut voor Volksgezondheid. Geraadpleegd op 11-4-2020 van <https://www.rivm.nl/tuberculose>
- RTL Nieuws. “Woede om kerkdienst met 600 mensen: ‘niet uit te leggen’.” Geraadpleegd op 14-4-2020 van <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5188005/kerkdienst-staphorst-kerk-woede-corona-besmettingen-bijeenkomst>
- Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. “Kerk, de gemeenschap van het volk van God.” *RRKERK.NL: officiële website van de Rooms-Katholieke Kerk Nederland*, van <https://www.rkkerk.nl/kerk/>
- Schildkamp, Victor. “Gekkehamsterziekte: vechten om een wc-rol en op de vuist voor pasta.” In Algemeen Dagblad, geraadpleegd op 31-5-2021, van <https://www.ad.nl/koken-en-eten/gekkehamsterziekte-vechten-om-een-wc-rol-en-op-de-vuist-voor-pasta~ac7f9f98/>

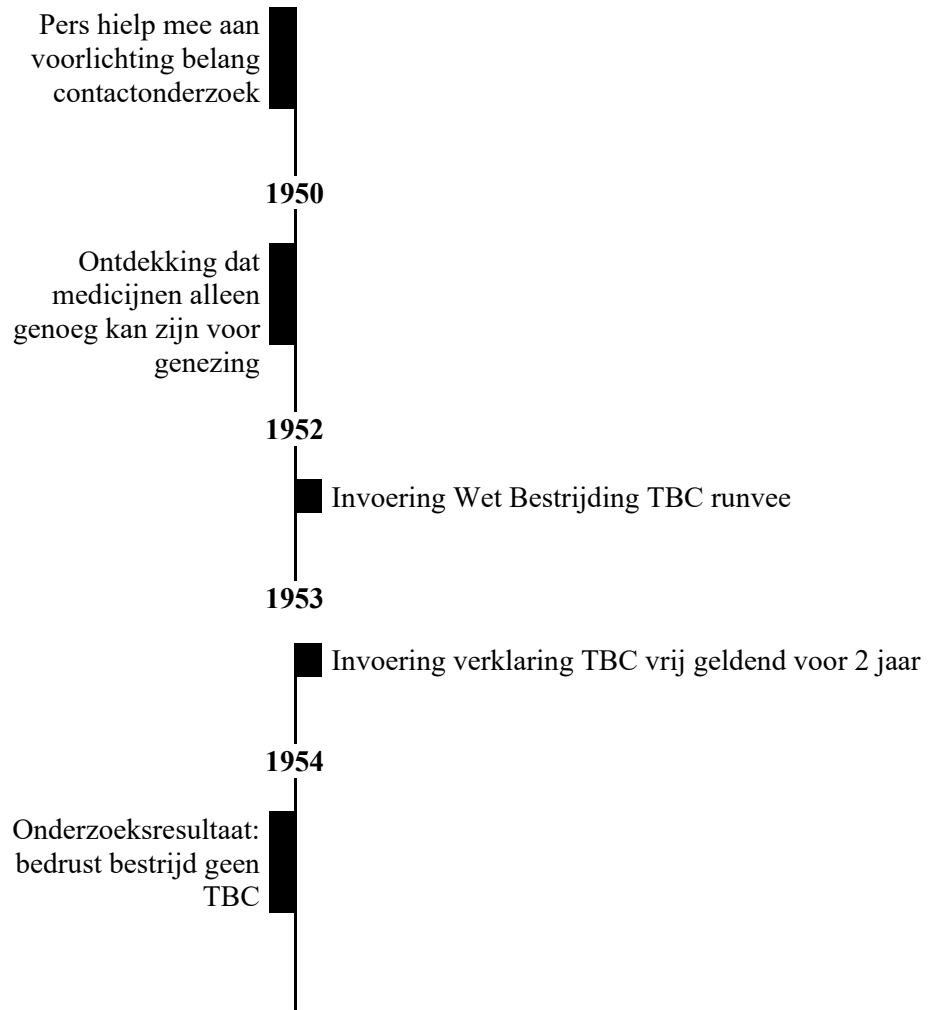
- Strijp, Paul. “Opinie: kom nu eens met een goede campagne voor jongeren over corona.” In de Volkskrant, geraadpleegd op 7-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-kom-nu-eens-met-een-goede-campagne-voor-jongeren-over-corona~b847fd24/>
- Trouw. “Een heel dorp op t.b.c. onderzocht”. 10 april 1948, zesde jaargang, no. 962, blz. 2, geraadpleegd op 26-6-2021, van www.delphner.nl
- Trouw. “Zingen in de kerk moet van god.” 18 oktober 2020, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/zingen-in-de-kerk-moet-van-god~b077f88d/>
- Valkeman, Andre “Corona of niet, in deze kerk op Urk komen mensen nog samen: ‘dit is echt een risico’” In Algemeen Dagblad, 2 april 2020, geraadpleegd op 27 juni 2021, van <https://www.ad.nl/binnenland/corona-of-niet-in-deze-kerk-op-urk-komen-mensen-nog-samen-dit-is-echt-een-risico~aad906bb/>
- Van Houten, Maaïke en de Fijter Nico. “Ingrijpen bij kerken kan wel degelijk, maar is het nodig?” In Trouw op 16 december 2020, geraadpleegd op 27-6-2021, van <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/ingrijpen-bij-kerken-kan-wel-degelijk-maar-is-het-nodig~b9bfa852/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>
- Sander van Walsum. “Corona versnelt leegloop uit kerk met bijna tien jaar. De vraag die nu gonst is: ‘zijn we nu niet alles kwijt?’”. De Volkskrant, geraadpleegd op 29-6-2021, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/corona-versnelt-leegloop-uit-kerk-met-bijna-tien-jaar-de-vraag-die-nu-gonst-is-zijn-we-nu-niet-alles-kwijt~b415de38/>
- Vereniging Nederland-Davos. “Sputumonderzoek.” Vereniging Nederland-Davos. Geraadpleegd op 27-4-2021, van <https://nederlanddavos.nl/kennis/onderzoek/sputumonderzoek/>
- “‘Witte Pest’ een naoorlogs gevaar”, De Volkskrant: Katholiek Dagblad voor Nederland, 8 juli 1946, 24e jaargang no. 6571.

Bijlage

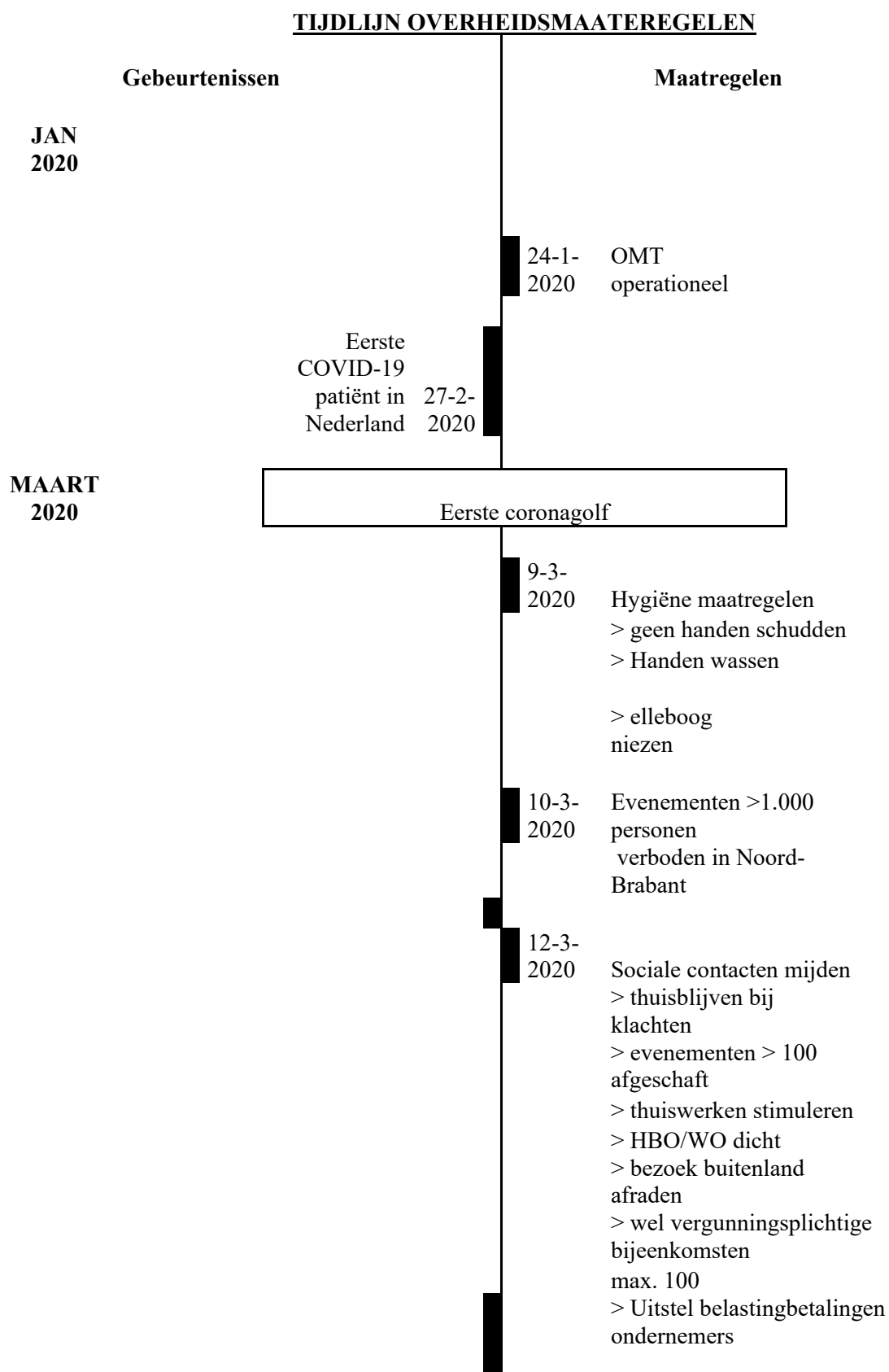
Bijlage 1: Tijdlijn maatregelen coronacrisis & tuberculose

1. Tijdlijn maatregelen tuberculose

2. Tijdlijn maatregelen coronacrisis

**APRIL
2020**

15-3-2020	17:30 uur Horeca dicht
16-3-2020	Primair, voortgezet en wetenschappelijk onderwijs dicht Kinderopvang alleen voor cruciale beroepen 1,5 meter regel
17-3-2020	Invoering NOW; tegemoetkoming o.b.v. omzetverlies
20-3-2020	Ouderenzorg gesloten voor bezoekers
21-3-2020	Landelijk coördinatiecentrum spreiding ziekenhuisopnames
23-3-2020	Intelligente lockdown > groepvorming 2+2 > publieke ruimte verboden > bezoek max. 3 personen > contactberoepen verboden
24-3-2020	Examens voortgezet onderwijs gaan niet door
25-3-2020	Protocol verantwoord winkelen
26-3-2020	tegemoetkoming Togs regeling
2-4-2020	Negatief inreisadvies voor Belgen en Duitsers
6-4-2020	Meer testen patiënten met hoog risico
21-4-2020	Betaald voetbal tot 1-9-20 verboden Evenementen verboden

Periode van versoepelingen

**MEI
2020**

6-5-2020 Week 11 mei kunnen kappers, schoonheidsspecialisten en pedicures op afspraak

11-5-2020 Basisscholen open parttime leerlingen
Opvang voor 0-4 jarigen open
Mondkapjes KLM-passagiers verplicht
Buitensporten toegestaan
Versoepeling bezoek ouderen

**JUNI
2020**

1-6-2021 Mondkapjes OV verplicht
Terrassen open
Middelbaar onderwijs open
Horeca voor max. 30 personen open
Musea en bioscopen open
COVID-klachten? Testen mogelijk, negatieve uitslag betekent 14 dagen in quarantaine

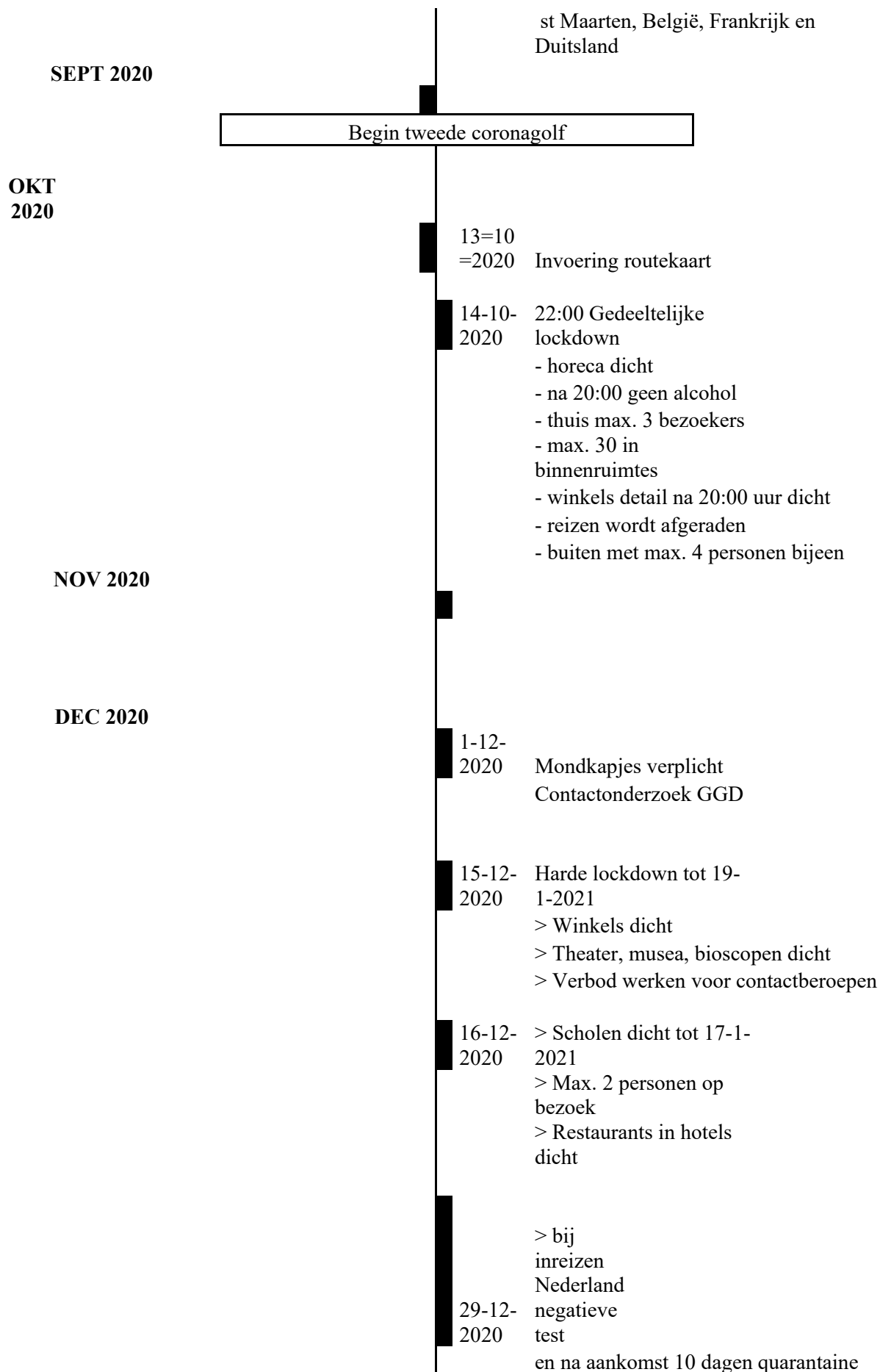
8-6-2020 Basisscholen volledig open

**JULI
2020**

1-7-2020 Campings open voor gasten
Toiletgebouwen campings open
Bioscopen, horeca, theater max. 100 personen mits 1,5 meter distancing
Sportscholen open
Sportwedstrijden toegestaan zonder publiek

**AUG
2020**

6-8-2020 Vliegverbod EU. UK & landen westelijk halfrond
Uitzondering: Aruba, Curacao,

**JAN
2021**

Eerste 6-1-
vaccinaties 2021

12-1-2021 Maatregelen 15-12-20 verlengd tot 9-2-21

23-1-2021 Avondklok 21:00 uur

Bijlage 2: Tijdlijn reactie Rooms-Katholieke Kerk Nederland & Lievevrouweparochie

1. Tijdlijn reactie Rooms-Katholieke Kerk Nederland

JUNI 2020

		1-6-2020	Protocol kerkelijk leven op 1,5 meter
Videoboodschappen van bisschoppen aan leden	1-6-2020		Publieke vieringen reserveren en max. 30 personen
Actie Kerkbalans: bijdrage voor de kerk ter ondersteuning parochies	5-6-2020		

JULI 2020

14-6-2020 Heilige communie uitreiken aanpassing

1-7-2020 Reserveren kerkdiensten, geen max. aantal personen

6-7-2020 Koren mogen weer zingen
Sacramenten weer vieren

AUG 2020

Video: vieren volgens protocol 4-8-2020

SEPT 2020

Landelijke herdenkingsdienst in de Sint-Janskathedraal voor overledenen corona 19-9-2020

Begin tweede coronagolf

OKT 2020

9-10-2020 Terugschalen max.personen naar 30 excl. bedienaren
Dringend advies mondkap
Geen samenzang
Maximaal vier koorzangers
Uitvaart met maximaal 100 personen

NOV 2020**DEC 2020**

Bisschoppenconferentie roept op tot vaccinatie 8-12-2020

JAN 2021

15-12-2020 Geen nacht/kerstavondvieringen

23-1-2020 Geen zang, wel teksten samen zeggen
Pastorale beroepskrachten krijgen werkgeversverklaring
avondklok

25-1-2020 Uitvaarten max. 50 personen

FEB 2021

Gebedskaart om thuis stil te staan op aswoensdag 4-2-2021

Start gebedsestafette door landen van Europese bisschoppenconferentie 17-2-2021

2. Tijdslijn reactie Lievevrouweparochie

<u>TIJDLIJN LOKALE MAATREGELEN LIEVEVROUWEPAROCHIE</u>		
Gebeurtenissen		Maatregelen = Volgen de maatregelen van de Nederlandse Bisschoppenconferentie
JANUARI 2020		
Eerste Covid-19 patiënt in Nederland	27-2-2020	
MAART 2020	Eerste coronagolf	
APRIL 2020		
Paasvieringen op ZuidWest TV	3-4-2020	
Bloemenactie voor bewoners Moermond en woonzorgcentrum Stuyvenburg	11-4-2020	
MEI 2020	Periode van versoepelingen	
Bloemenactie voor bewoners Vissershaven, Bosgaard en Jaqueline flat	15-5-2020	
Bisdom Breda ondersteunt de parochie met aanvraag NOW	28-5-2020	
JUNI 2020		
Bloemenactie en Pinksterprentje voor bewoners Markiezaatshuis en afdelingen PAAZ & GAAZ in het Bavis ZH	20-6-2020	
JULI 2020		
300 bloemen voor medewerkers RK basisscholen in de gemeente Bergen op Zoom	8-7-2020	

**AUGUSTUS
2020**

**SEPTEMBER
2020**

Begin tweede coronagolf

**OKTOBER
2020**

10-
10-
Video: welkom in de kerk 2020

**NOVEMBER
2020**

3-11-
Actie: Hubkes voor de horeca 2020

**DECEMBER
2020**

16-
Kerstattenties voor 12-
thuiszorgmedewerkers 2020

Bijlage 3: Coderingsproces

Open coderen	2nd order dimensies
Acteren katholieke kerk versus Bible Belt	Legitimeren van argumentatie
Solidariteitsdiscours	
Samentrekken geestelijke zorg met andere beroepssectoren	
Acteren overheid negatief beeld	
Actief leden werven & betrekken kerk	Initiatief naar aanleiding coronacrisis
Initiatief kerk voor jongeren	
Initiatief rondom uitstel communie	
Initiatief sociale media	
Initiatief verschillende mensen per kerkdienst	
Initiatief extra kerkdiensten	
Initiatieven om leden te trekken	
Moreel discours; veiligheid	Doel van initiatieven
Naastenliefde	
Functie en rol kerk	
Contact voelen	
“we zijn er nog”	
Nieuwe inzichten corona	Gevolg coronacrisis geloof
Belang geestelijke zorg	
Dieper geloof	
Veel digitaal kijken	Gevolg coronacrisis persoonlijk
Slachtofferdiscours	
Meer tijd voor mensen	
Identiteitscrisis	
Nieuwe inzichten: rust	

Nieuwe inzichten: belang real life contact	
Mist menselijk contact: eenzaamheid	
Weinig vrijwilligers; veiligheid gezondheid	Gevolg coronacrisis katholieke kerk
Spanning effect coronacrisis ledenaantal	
Positief effect samenwerking parochies	
Positief effect samenwerking media	
Halvering aantal bezoekers n.a.v. corona	
Corona beperkt contact	Gevolg coronacrisis voor leden katholieke kerk
Effect corona eenzaamheid	
Ingroup versterkt	
Swift in historisch discours	Historische ontwikkeling katholieke kerk
Terugloop ledenaantal kerk	
Verandering maatschappij m.b.t. kerk	
Secularisering	
Historische verandering maatregelen	
Volgen maatregelen overheid	Reactie katholieke kerk maatregelen
Reactie kerk verstandig corona	
Invloed gemeente reactie kerk	
Reactie katholieke kerk op media	
Beperkingsmaatregel; kerken dicht	
Bezoekersaantal rond 30	

Bijlage 5: Transcripten interviews

Transcript 1

Geïnterviewde: oud TBC-patiënt (R)

Interviewer: Julia Krijnen (I)

Kleindochter respondent (K)

Datum: 28 februari 14:00

Locatie: Thuis bij de respondent

Duur: 41:37

Leeftijdscategorie: 80-85

[Bij binnenkomst aan elkaar voorgesteld en uitleg gegeven over het onderzoek. De audio-opname begint als de respondent het privacy consent formulier aan invullen is en toestemming heeft gegeven om het gesprek op te nemen]

[Tijdens het interview respondent moeite met ademen tijdens gesprek]

I: Ja, ik gebruik niet uw echte naam inderdaad in de scriptie.

R: Een pseudoniem. Nee, nee.

I: Het zal waarschijnlijk iets worden als uhm, iemand die TBC heeft meegemaakt.

R: Ja. Ik vertrouw jou wel hoor.

I: Zou u dan misschien een handtekening willen...

R: Ja, een vriendin van me dingetje wel. Uhm, hier...?

I: Ja, op de achterkant. Volgens mij op de tweede bladzijde. Ja.

R: Hierzo?

I: Ja, als dat kan.

R: En hier staat handtekening van datum dus zegmaar waar. Hierzo?

I: Bij naam deelnemer uw naam en dan daaronder handtekening als dat kan.

R: Oh, hierzo. Ik sta nog wel onder controle hoor ervoor.

I: Voor TBC?

R: Ja, omdat ik laatst toen zat ik laatst voor iets anders bij het ziekenhuis. En toen ben ik ook voor de longen weer eens uhm, dus uhm, niet dat hij er veel aan kan doen de longarts. Maar

die vond het ook al zo uitzonderlijk. Er is heel veel veranderd in die zorg. Kijk ik heb acht jaar gekuurd als kind, acht jaar.

I: Dat is echt heel lang.

R: Dus dat zou nu niet meer voorkomen maar die medicijnen waren toen nog niet zo goed en alles. Ze wisten er nog niet zoveel van. Toen brak dat uit en nou, ja het komt niet meer zoveel voor. Het is nog weleens dat er vanuit het buitenland mensen komen.

I: Uhum.

R: Die het meebrengen maar echt heel veel is het gelukkig niet meer.

I: Nee, gelukkig niet. Ik hoorde wel dat nu met de coronacrisis dat weer in Afrika met die hygiëne dan slechter is en dat dan in Afrika weer meer opkomt.

R: Ja, [naar kat] niet doen weg. Verrekt. Waar hij niet moet komme daar gaat die naar toe. Goed eten jongsens. Ik weet niet of jullie een bonbonnetje lussen.

I: Maar hoe oud was u toen u..

R: Zes jaar.

I: En het was in..?

R: Ik zat net in de eerste klas.

I: Oja.

R: Ja, dat was in 46 denk ik zoiets.

I: Want is die periode dan ook kenmerkend voor u, voor de tuberculose?

R: Ja, dat was net na de oorlog. Ik denk dat wij allemaal, wij waren niet ondervoed want wij hadden allemaal goed eten. Wij, ons gezin. Wij hadden zelf dieren, varkens en groenten. Dus dat zal het niet geweest zijn maar het was op school in Heerle. Heerle. Waar nou die manege is.

I: Oh ja.

R: Daar bij vrede rust. Daar heb ik twintig jaar gewoond. Mijn moeder vond dat veiliger naar de dorp op school. In gemeente Bergen, daar was een hele uitbraak. Dus de juffrouw was ziek en de kinderen. Dus toen was zo dingen dat ze ons allemaal door gingen lichten. In Roosendaal. Ja, de kinderen die ziek waren die werden apart gezet. Ja wij hadden nergens geen, ja beetje giechelen en doen. Spelen jullie goed. Eten jullie goed. Slapen jullie goed.

I: Dat vroegen ze dan allemaal?

R: Ja, en dan was ik wel veel moe. En weinig zin in eten. Ja, dat kan toch weleens he.

I: Ja,

R: En dan liep ik met mijn zusjes van school een uur [onverstaanbaar]. En dan zei mijn oudere zusje "Schiet toch op!" weetjewel. En dan was ik zo moe. Dus dat waren al tekenen want een kind is niet gauw moe.

I: Nee,

R: En toen kwam der huisarts bij ons want ik was ziek en toen was heel ons gezin nagekeken. Mijn oudste zusje was ziek en nog twee anderen.

I: En hoe keken ze dat dan? Of testen?

R: Doorlichten. Sta je voor zo apparaat en dan zien ze je longen he. Daar zien ze het aan. Toen zei de huisarts ja dat zieke kind moet naar binnen. Dus mijn moeder zei zieke kind? Ik heb.. mijn moeder was altijd trots dat ze zulke gezonde kinderen had. Ja, die is doorgelicht, oh dat is ons Nellie. Ja, ze moet naar bed. Ik dacht ik moet naar bed? Ik zeg maar ik dan er dadelijk weer uit tegen mijn moeder. Ja, als kind je speelt buiten, nee nee zei me moeder. Dus lagen wij zo in het ziekenhuis in Bergen op Zoom en daar was een afdeling voor allemaal Difterie. Dus eigenlijk hoorde wij daar niet, maar ja.

I: Dus u moest wel naar het ziekenhuis?

R: Ja, ik lag daar in een klein bedje. Ja, ik was besmettelijk joh.

I: Ja, maar niet in een sanatorium?

R: Jahaa! Daar ben ik naderhand naar toegegaan. Dus die twee anderen, ons Riet en ons Martha die was nog anderhalf, die waren zo thuis. Ja, die hadden iets van [klinkjes?] in de buik geloof ik. Toch ook een vorm van TB maar mijn oudste zusje die heeft ook zeven jaar aan een stuk, die was zes jaar, vijf jaar ouders als ik. Dus die moest eerst naar de Klokenberg en toen ik. Communie gedaan in het ziekenhuis. Mocht ik eventjes eruit voor een foto. Ja, en ik kreeg allemaal cadeautjes enzo, ja ik vond eigenlijk wel leuk.

I: Maar vond u dan niet, of ja het remedie was echt bedrust?

R: Ja, bedrust en we kregen een slang in ons neus of in ons keel weet je wel voor de sm.. doen ze proeven hè. En halen ze sputum uit je dinge en dan zetten ze op proef om te kijken of je ja, harstikke positief ja. Ik was heel ziek. Ik had iedere keer zo gat in mijn long [geeft grootte aan met vingers]. Een kind heeft kleine longen natuurlijk, zijn drie kwabben, had ik zo gat zo groot als een pruim. Die dokter had tegen mij gezegd ja die moet dichttrekken.

I: Zo..

R: Daar zitten die bacteriën, die vreten dat kapot dus toen naar de dinge, naar het sanatorium. Mocht ik bij mijn oudste zusje nog even, naderhand ging zij naar de grotere maar dat was best leuk he. Maar je kan niet eten he, je kan niet eten. Nou moet je af en toe zeggen ik moet is lijnen maar toen in die tijd, want als je eet en je komt bij dat is heel goed. Je moet eigenlijk, ah [zucht], en dan deed mijn moeder ook weleens brood meenemen ofzo en dan zei ik moeder ik lus dat brood niet meer [fluistert] en dan zei ze ah kom maar hier. Dat moest he.

En ik kwam in de Klokkenberg en dat was zo mooi waren ze voor in gericht. Dan moest ik een uur rusten maar dan hadden we dat middageten en dan zag je de zuster, die pakte dat middageten weg. En dan dacht ik ah, gelukkig.

I: Wat bedoelt u middeleeuwen?

R: Nee, middageten. 's middags, warm. En dan dacht ik ah, ik hoeft het niet op te eten lekker. Hè, maar als jij ga dingen, dan ga je weer meer eten dan dachten ze oooh die gaat wel weer eten, weg ermee. Dan dacht ik ah gelukkig hoeft het niet op te eten, dat koude. En dan moest je een uur verplicht rusten.

I: Zo, maar vond u dat dan niet moeilijk als kind om dan in bed te blijven?

R: Ja, ja, ja, want sommigen zeiden ahh wat erg en ziek maar zo heb ik dat niet zo beleefd. Je was een kind en je deed ook spelen. Wij kregen nog geen eens geen les. Kon net een beetje lezen. Ik was net paar maanden eerste klas. Dus mijn moeder bracht van alles mee zodat ik lettertjes en.. dus in no-time kon ik lezen. Dat was enigste. Mijn taal ja, ik had heel die bibliotheek als best uitgelezen en dat doet ik nog graag. En ja, zo ging dat allemaal. En dan moest je op bed alles doen, wassen en.. en als je dan een beetje beter werd dan mocht je naar het bad of de douche. Mocht je beetje en naderhand mocht je dan op een ligstoel.

I: Dat waren dan allemaal fases?

R: Ja, en veel medicijnen. Hier hebben ze geopereerd [wijst plek aan long]. Je kreeg PAS, dat is ook ergens van afgeleid. Dat was vies! [zegt het zachtjes]

I: Wat was dat dan?

R: Ja, PAS, dat was een drankje of tabletten, dat was dan ook weer een kuur. Dan kreeg je weer goudspuiten, dan werd me arm zo dik [wijst aan met handen].

I: Zo, en waar was dat dan goed voor?

R: Ja, dat was ook allemaal voor te genezen. Ze proberen, ik denk toch ook wel dat ik een proefkonijn was.

K: Ja, een proefkonijntje.

I: Ja,

R: Ik pakte allemaal niet, en dan kreeg ik oh dat. Ik was nergens bang voor. Ja, alleen voor [peneunike?]. Pe, peneu, ja hoe heet het nou? Het heeft met water te maken. Peneu.. Dat was een plank en dat leek net alsof daar water aan zat maar dat was lucht. Wat is lucht in het latijn? Peneu? Peneu heette het. En daar zat dan een naald aan en daar zat nog een naald in. Dus dan deden ze hierzo, moest je gaan liggen, tussen die ribben en dan deden ze dat naaldje daarin en dan krrrr [maakt krakend geluid] moesten die andere er ook nog in.

I: En hoe oud was u toen?

R: Ja, jaar of 10 ofzo of 8.

K: En dan?

R: Dan was ik daar zo bang was [fluistert angstig]. En dan deden ze blazen en dan kreeg je lucht bij je longen. Ja, dat was ook een soort methode om te genezen. Ze probeerden het allemaal. Het mooiste was, dan zat ik in die week te kijken en dan [zucht diep], ah gelukkig nou krijg ik het niet [zucht opluchtend]. Die angst.

I: Gewoon echt bang,

R: Ja, dan was ik echt bang dus na een tijd hoefde dat niet meer dan zei de ene dokter tegen de andere, want daar keken ze ook iedere keer naar. Foto's werden er iedere keer gemaakt. Dan kreeg je zo toestel over je heen.

I: Röntgenfoto?

R: Ja, en toen zeiden ze dat heeft ook niet geholpen en dan dacht ik ah nu ben ik ook nog bang geweest voor niks.

I: En waren die andere kinderen ook allemaal heel bang?

R: Ja, als ze dat kregen wel. Ja, maar ja. Nou, dames.

I: Even lekker chocolaatje.

R: Er zitten een paar puurtjes bij en dat vind ik altijd zo lekker maar ze doen altijd meer melk hee. Zit er meer in.

I: Oh, dankuwel.

K: Oh, ik heb een goede!

I: Hele lekker chocolaatjes.

R: Oh, ja meid en dan was ik zo een jaar of tien en dan was ik zogenaamd beter. Mocht ik naar huis. Dus toen ging ik, ja toen was ik tien jaar ja, dus toen met me tien en me elf ben ik thuis geweest.

I: Bent u al die tijd aan een stuk door in een sanatorium en ziekenhuis geweest?

R: Ja,

I: Dus acht jaar lang van huis?

R: Nou, vier jaar. Toen ben ik thuis geweest elf maanden en toen ben ik weer terug ingestort. Toen moest ik weer vier jaar. Dus toen mocht ik naar school en toen testte ze mij, en ja ik was een flink kind want ja niks was gerust dus ja een flink kind en tien elf. Vierde klas, vijfde, zesde, ja ik heb nog in de zesde gezeten in die elf maanden. Want mijn taal, en dat is het voornaamste wat er is he taal he, dat was harstikke goed. Ik mocht mijn dictees gewoon voorlezen joh.

K: Echt?

R: Ja, dat mocht! En de rest moest allemaal bijgewerkt worden.

K: Dan heb je dat eigenlijk dus jezelf aangeleerd?

R: Ja, lezen kon ik heel, ja en ik pakte het wel vlug op allemaal. En toen uhm, moest ik weer door. Want je moest wel doorlichten om te kijken of het goed was. En ik voelde het al hoor want ik was weer moe enzo. Geen zin in eten. Ja, hoor. Ik was weer ziek. Ik kon weer terug. Die kon me niet missen zei die non, ja ik was toch zo kwaad joh. Dat was in Tilburg. En toen zijn wij naderhand naar Klokkenberg in Breda geweest.

I: En in het sanatorium was dan ook...

R: Ja, in Klokkenberg kregen wij wel les hoor. Daar hebben wij wel les gehad op bed.

I: Want Klokkenberg was volgens mij ook katholiek toch?

R: Ja, was allemaal katholiek.

I: Merkte je daar dan ook veel van?

R: Nou, ja. De radio. De missen gelezen, latijn, ik kan al die Latijnse dingen nog wel meezingen. Oh, vond ik wel mooi. We kregen de communie en uhm, moest ook nog eens biechten maar het was, ik vond het allemaal niet zo erg. Vond eigenlijk wel mooi zo al die rituelen.

I: Had u daar ook iets aan omdat u wist dat u ziek was?

R: Nou, uhm, als kind, ja, je speelt en je doet en je haalt wat streken uit. Kijken op je lijst. Op het laatst had ik zo dikke lijst want je kreeg altijd lijsten met de uitslagen enzo. Kwam een keer per week de dokter langs, dokter [naam] Was nog familie van Sjoukje [naam]. Dat was de directeur en dan zei die Nellie kindje en dan keek die zo over zijn bril en schoof hij die lijst door. En ik keek dan weer op die lijst of die uitslagen goed, ga is kijken bij mij, vlug in dat kamertje. [fluistert stiekem]

I: Ah, dus stiekem?

R: Ja, stiekem. En dan kregen we straf natuurlijk he. Werd de radio weggepakt. Dat was enigste wat wij hadden. Maar ja of dat nou allemaal zo erg was. Ik kreeg wel weinig bezoek. Want me moeder had natuurlijk nog meer kinderen en dat was dan een heel ding dan moest je de bus en de trein natuurlijk.

I: En dat was met besmettelijkheid, mocht je wel gewoon bezoek?

R: Ja, mijn ouders mochten wel komen. Ik heb nog zusjes bijgekregen terwijl ik daar lag. Die heb ik nooit gezien. Nee dat mocht allemaal niet. Kinders mochten er niet bij. Dus ja, ergens ben je wel eenzaam.

I: Ja, je had alleen de kinderen om je heen of...

R: Ja, en weet je wat je ook had? Kinderen daar en dan was ik jaloers joh. Dan kwam er een griet binnen en die was binnen een jaar weer weg. Dat vond ik heel kort. Die werd dan geopereerd en dan dacht ik kunnen ze mij ook niet opereren dan ben ik ook zo weg. Maar dat ging denk ik niet. Ja, dat leggen ze allemaal niet uit. En die kregen dan veel bezoek en dan lag jij met bezoekuur alleen. Ja, dat was weleens erg.

I: Dat lijkt me ook wel heel erg als kind zijnde.

R: Ja, dat je wel eens een traantje liet. Dat je dacht ja moeder kan niet komen want die heeft niet zoveel geld of een tijd en die kregen alle keren bezoek maar.

I: Ja, maar ik denk dat er niet veel kinderen waren die er ook zo lang waren of wel?

R: Nee, nee. Niet zo. Ik ben toen toch weer opgeknapt en toen moest ons Riet weer terug komen. Die was achttien. Ja, ik was blij dat ik het als kind had gehad want ik vind als je ouder ben toch erger. Dan ben je je veel meer bewust joh.

I: Ja, want er was toch ook op gegeven moment dat je dan zo slang door je keel moest?

R: Ja, dat moest je dan doorslikken. Daar zat zo hard stukske aan ugh! [lacht]

I: Ja, en dan ben je zes tot tien jaar.

R: Ja, ja dan moest gewoon! Daar moest je gewoon doorheen. Ja, daar kwam je allemaal doorheen.

K: En hoe vaak moest dat dan?

R: Ja, ik denk dat een kind zo flexibel is. Ja, uhm ja dat deden ze ene keer in de maand ofzo denk. Daaraan konden ze zien aan wat er uit komt. Zetten ze dat op kweek he en dan of het positief, negatief is.

I: En was er toen ook, u vertelde dat er dan ook uitbraak was bij Heerle en waren uw ouders, hebben die het dan ook gehad?

R: Nee.

I: Maar was het wel zo dat iedereen net zoveel afstand en als nu?

R: Ja, als jij positief was. Ik was toen besmettelijk. Dan mochten de buurtkinderen niet meer bij mij komen.

I: Maar je had geen maatregelen van de overheid ofzo net als nu?

R: Uhm, ja die verpleegsters zullen ook wel wat gehad hebben misschien.

I: Maar niet anderhalve meter en wat we nu kennen?

R: Nee, nee! En je moest twee keer per dag getemperatuurd worden. Als wij niet veel koorts wilden hebben want we wilden weg, dan deden we het afslaan. Ja, je wordt zo dinge allemaal.

[gelach]

R: Ja en dan gaf je die meter nou dan was je maar 37 zoveel, ja dat was geen koorts. Ja allemaal van die stiekeme dingen, ja je werd ook een deugeniet natuurlijk. En tussen de bedden. Koppeltje duiken. Trampoline springen dat kan ik als de beste. Ja! Dan deden wij trampoline.

[Gelach]

R: Tot alles van bed af was, als sport. En dan kwam weer zo dingen en dan trokken wij zo [maakt beweging]. [Lacht]. Ik was gewoon ergens op een sport en dat we dat dan deden en dan zei die vrouw ja voorzichtig hoor. En dan zei ze ja maar dat heb je meer gedaan en dan zei ik dat heb ik nog nooit gedaan en dan dacht ik oh verrekt.. Heb ik op de Klokkenberg gedaan op dat bed. [Lacht]

I: Want als u....

R: Nee, die niet want daar heb ik al uit gedronken [wijst naar thee].

K: Lekker grote kommetjes oma..

R: Maar ja joh. En toen was ik vijftien en toen mocht ik naar huis. En toen hadden ze vanuit daar gezegd ze kan de mavo nu nog doen en met wat bijwerk kan ze de [milo?] halen. Ja, bij ons thuis was een gezin waar nooit geleerd werd natuurlijk. Gewoon werken en... Ja toen mocht ik naar de huishoudschool. Nou, dat vond ik een rotschool.

I: Ja?

R: Ohhhhhhhh, daar zaten ook knollen op. Nou, dan moesten we dingen maken die waren allemaal zo groot. Pyjama was zo. Ja, dat koken vond ik wel beetje leuk. Maar, en ja ik kon mezelf ook heel slecht aanpassen hoor. Ik kwam daar natuurlijk toch wel uit een beschermde dingen, je kende iedereen. Grote mond enzo en toen kwam ik op zo school en als die meiden en die hadden allemaal vriendinnekes en clubkes. Ik zei nou ik wil eraf tegen me moeder. Toen zei ze nou, ga dan nog naar naailes Nel. Ze zei want ik heb altijd zoveel naaigoed. Zal ik toch wel fijn vinden. Nou dat vond ik wel leuk. Daar waren nonnen. Heb ik wat diploma's gehaald. Dat was harstikke leuk. Maarja, leren was bij ons helemaal niet de dingen..

I: Ja, maar was dat dan ook moeilijk om dan van zo lang in een sanatorium dan in een keer bij weer naar de middelbare school te gaan?

R: Ja, ja. Ik voelde daar me eigen niet helemaal dinge. Niet lekker. Mocht ook niet mee gymmen van me moeder. Nee, want dan kon je weer ziek worden. Dus dan fietst ik maar naar huis he.

I: En hadden uw medeleerlingen dan ook in de gaten dat u zo lang TBC heeft gehad?

R: Neuh, ik zat op school met allemaal verschillende kinders. Ja, misschien heb ik het weleens verteld. Geloof ik niet eigenlijk. Waar [naam] werkt, vroeger heette dat van Seeters en dat was ook een meisje van op de huishoudschool. Die van mijn leeftijd is. Is beetje verwaand grietje he. Kapper he. Ja, maar je beseft dan wel dat je eigenlijk je hele kindertijd op zo'n bed. Ja ik heb bijvoorbeeld dan hele slechte botten. Ik heb nu ook twee jaar moeten spuiten van me botten. Paar keer wat gebroken en dan zeggen ze ook ja als je kind bent moet je veel bewegen dan krijg je sterke botten he. Tot je 18 jaar maakt je bottedinge aan zoiets.

I: Had u dan als kind ook weleens zoiets van is dit nou de methode?

R: Ik ben heel sceptisch tegen dokters. Ik denk ja die weten het ook altijd niet. Ik zal zomaar niet iets gaan slikken of doen. Ook niet van oh die dokter zal het wel weten. Ja ze zijn geleerder dan ik. Ze weten allemaal wel iets maar ben niet zo, nee zou niet zo snel medicijnen ofzo.

I: Want als u nu als u zo dag zou beschrijven van ochtend tot avond, hoe zag dat er nou uit?

R: Je werd vroeg wakker gemaakt natuurlijk. Temperatuur en pols voelen. Ik denk eerst eten. Dat weet ik nou niet of eerst plassen. Ja, en toen als je les kreeg dan kreeg je paar uur les.

I: En mocht u dan ook uit bed?

R: Ja, nee. Op bed kreeg je les. En had je tussen de bedden een grote plankie. En daarop ging je dan lezen. Ja eten, dan medicijnen. Dan schiet zo dag wel op.

I: Waren er ook kinderen die uit bed wilden maar niet mochten? Dat ze echt tegengehouden moesten worden?

R: Ja, meestal ben je dan nog ziek hoor. Want als je bedrust hebt, want ik was wel zo. Ik deed van alles enzo wat niet mocht maar als ze zeiden van je moet in bedrust. Dan viel je weer terug, dan had ik denk dat gat weer. En dan zei de arts en nou moet je rusten. Bijvoorbeeld een week of zes. En dan medicijnen, denkt erom niks nu, en dan had ik ook wel zoiets van nee, nou moet ik ook echt. Dan ging ik ook echt liggen dan deed ik ook echt niks meer hoor. Ging ik gewoon lezen. Ik moet weer zo snel mogelijk eruit dacht ik dan. Dat bouwen ze dan op he. Dan lag je in zo ligstoel en je kreeg heel veel frisse lucht he. Wij lagen in van die, ja blokken, deden ze ramen naar beneden, heel veel frisse lucht. En dat was dan een beetje killig of koud, hè.

I: Ja, want soms lag je toch ook als sneeuwde, dan stonden die ramen toch ook open?

R: Nee dan niet. Nee, dan wel minder. Maar in principe moest er heel veel frisse lucht binnen komen. Dat vind ik in ziekenhuis altijd zo vervelend als je binnen komt bij de mensen, zo warm. Die krijgen dan toch niet veel frisse lucht denk ik dan. Daarom is het ook niet gezond in zo ziekenhuis.

K: [lacht] Nee joh.

I: Ja, vroeger was echt frisse lucht en bedrust. Dat kan ik mij nu niet meer indenken dat je corona hebt en dat je dan hele tijd op bed moet blijven liggen.

R: Ja, maar als je zo ziek bent dan wil je wel op bed liggen.

I: Ja, dan wil je dat wel.

R: Ja, kijk ik ben altijd wel, ja ik ben toen gestopt met naai, ben gaan werken. Ja, me moeder zei ja je ga geen zwaar werk doen hoor. Dus ben toen beetje bij zo vrouwke gaan werken op de Bredaasestraat. En toen ben ik in de gezinszorg gaan werken. Ja, daar vond ik het wel leuk. Ja, vond ik heel leuk. Die mensen waren zo blij dat je kwam. En toen ben ik nog een paar keer, jaren, ieder jaar nog naar gekeken, door zo bureau. En toen zei ze nou nu is het de laatste keer en ga je eruit. Toen zei ze heb je nog vragen, dus ik ja op moment werk ik ben, ben ook beetje aan sporten enzo en ik kom nooit verder. Als iemand anders weer verder kan lopen, meer dan half uur, dat ken ik niet. Dus kom maar is kijken. Ja zei ze, je longen je kan er prima mee leven, maar ja het is niet zoals bij een ander. Je hebt allemaal littekens en die littekens daar kan geen lucht. Dat is weg, dat is dood. Litteken is.. Ja daarom heb ik ook dikwijls dat ik zo benauwd ben. Benauwd en moe. Heb ik een stukje met Bertus gelopen nou dan ben ik blij dat ik terug ben. Dus dat is niet zo leuk natuurlijk.

I: Nee, zeker niet.

R: En je word ook ouder.

I: Ja, want als je ook net vertelde dat uw zo [wijst aan vingers] gat heeft gehad.... ohhh..

R: Ja, dat trekt dicht. Ja daar heeft dat gat gezeten, ja daar zit geen lucht meer. Daar is stuk weg zegmaar en je bent nog maar een kind.

I: Ja, je bent echt nog maar een klein kind.

R: Ach ja, een ander heeft weer wat anders. Soms zie ik kinders op TV, die kunnen helemaal niks meer in zo rolstoeltje.

K: Ja, maar het is wel echt heel je kindertijd geweest.

R: Ja, is niet leuk he?

I: Nee, want [naam kleindochter] zei ook van ja mijn oma heeft het acht jaar gehad en ik zei huh was dat geen acht weken, acht jaar! Tot nu toe heb ik nog niet vaak gehoord, ja een jaar of twee jaar op zijn max tot nu toe van anderen mensen.

R: [naam] dat is longarts onder andere en die stond van te kijken. Die zij heb jij dat als kind en wat erg. Ik zei ja maar je bent ook kind ook je hebt ook leuke dingen en je lacht en je speelt en je hebt ook rotdagen natuurlijk maar ik zeg zo beleef je dat niet hoor. Oh wat erg.

K: Ja, je weet misschien ook niet beter.

R: Ja, je hebt ook lol met een ander kind. We waren met zo stuk of zes.

K: Op een zaal dan?

R: Ja, op zo zaaltje. Die heeft dit en daar komt die op visite. Ja, je bent toch een hele dag eigenlijk en ja misschien ook je karakter. Ik ben ook niet zo zwart [kikkerei?].

I: Ja, ik denk dat dat ook wel heel belangrijk is.

R: Ja,

I: Ja, en in tussentijd bent u maar een keer terug naar huis? Dus die vier jaar...

R: Ja, elf/twaalf maanden terug, ja toen was ik zogenaamd beter. Toen was ik teruggevallen en toen weer vier jaar.

I: En toen tussendoor in die vier jaren en die eerste. Je mocht tussendoor nooit naar huis?

R: Nee! Nee. Dat zou nog wel wat zijn.

I: Dat lijkt me ook heftig hoor.

R: Ja, dat wist je gewoon dat dat niet mocht.

I: Ja, lijkt net alsof je op een internaat zit ofzo.

R: Ja, en toen kwam ik terug thuis. Ja, mijn moeder wist ook niks die was veel te bang dat al die ziektes en bacillen, ja die had zoveel meegemaakt. Dus die was toch nog een beetje bang van mij dat ik nog wat had. Dus wij hadden een babytje van ons José, die scheelt 15 jaar met mij. Dus, ik dacht ahh, mag ik dan even de fles geven en dinge. Nee, nee nee zei moeder ze heeft net eten gehad. Nee nee, nou moet ze slapen. Nou, dan had ik het in de gaten he. Ik zei mens je bent bang voor mij maar ik zeg ik word iedere keer nagekeken jij niet. Weet je wel, dan word je opstandig.

I: Ja, want toen was u 15?

R: Ja, toen ik weer terugkwam maar die was bang dat ik nog wat bij had natuurlijk he.

K: Maar hoe lang ben je dan besmettelijk?

R: Nou, naderhand niet meer. Als je beter bent, ben je beter.

K: Maar in de tijd dat jij het hebt dan ben je hele tijd besmettelijk?

R: Ja, dat weet ik niet. Nou, ik denk als dat dicht is dan niet meer.

I: Ik weet ook niet in hoe verre ze dat toentertijd wisten. Ja, je had TBC.

R: Ja, je had foto's en dingen en bloed.

K: Ja, maar ik bedoel nu met corona gaan ze zeggen ja nu heb je je klachten, nu ben je positief, dus twee dagen ervoor.

R: Jaa, maar dat is toch even iets anders hé Sophie. Dat is een virus. Dat is toch iets anders.

K: Ja, maar ben je dan toch...

I: Ja, is een bacterie toch TBC?

K: Ja, maar heel de tijd dat je ziek bent, ben je gewoon besmettelijk. Moet je dat zo zien?

R: Ja, ja, ja. Maar dat niet hoor. Dat geloof ik niet. En ze doen allemaal met die slangen en zo en die zijn positief of negatief die uitslagen. Daar zien ze het allemaal aan. Ze deden wel veel onderzoeken allemaal toch hoor.

I: Ja,

R: En mijn zusje is zeven jaar ziek geweest. Die was een jaar of achttien toen ze beter was geloof ik. Ze was elf, twaalf, dertien, zestien, zeventien, achttien. Ja achttien, zeven jaar aan een stuk.

I: Zo, en dat was uw oudere zus dan?

R: Ja, oudste zus. Maar die was vrij goed hoor naderhand. Ja, die heeft misschien weer wat anders gehad. Die [at?] gewoon niet. Ja, die gingen altijd dansen. Ja, die is overleden hoor aan kanker. Al een tijd terug. Maar die gingen dansen en dingen, die was eigenlijk harstikke energiek altijd. Ja.

I: Want u dacht uw omgeving verder toentertijd over TBC? Was het toentertijd net zoiets als corona of?

R: Daar waren ze heel bang voor. Ja, waren ze heel bang van. Zeker als je het in een gezin had. Ja, ja.

I: En dat was vooral dan na de oorlog?

R: Ja, dat was een uitbraak he. Er zijn ook veel mensen naar Zwitserland gegaan he. Frisse lucht en dingen.

I: Ja, daar lagen ze volgens mij wel echt half buiten.

R: En er waren ook mensen die een tuinhuisje hadden dat ze daarin lagen he. Lekker buiten.

I: Ja, mijn oma heeft zo huisje gehad in de tuin.

R: Was die ook ziek?

I: Nee, mijn oma zelf was niet ziek maar die had wel in de achtertuin mensen liggen.

R: Verpleegde ze of niet?

I: Nee, ja volgens mij gewoon..

R: Oh, die mochten daar zitten.

I: Ja, die mochten dan daar zitten omdat ze zo huisje hadden. Maar ik hoorde ook van de week iemand te vertellen dan lagen ze in de achtertuin en dan lag mijn tante daar en dan had het erg gesneeuwd dat die wielen, want dat moest draaien,

R: Oh, ja, ja!

I: En dan hadden ze die wielen,

R: Uit de zon ofzo

I: Ja, dan moest hij hele tijd met een schep moest hij die wielen uit de sneeuw halen want dat moest blijven draaien en dan ook met ramen open en ja.

R: Toestanden allemaal he.

K: Lekker, koud.

I: Ja, ik denk dat vooral dat op bed liggen dat dat echt heel erg...

R: Ja, zeker. Dan voelde je je heel erg, wat een rotnest joh. En dan kwam ene keer per week die directeur langs en dan die nonnekes zenuwachtig en die deden die lijsten snel bijwerken en dan moest je, dan kreeg je een mooie spreij. Die was gestreken in dat bed lag. En dan was die weg en dan moesten die spreien eraf.

K: Oh.

R: [fluistert] Ja, die waren bang voor hun hogere natuurlijk he. Die hadden ontzag.

I: Ja, en wat zijn nu als u nu de coronacrisis ziet, dan de grootste verschillen of zijn er ook overeenkomsten? Of..

R: Ja, iets ervan wel denk ik. Ook iets met longen en en, besmettelijkheid en angst voor besmetting. Toch ook wel overeenkomsten.

I: Uhum, en de verschillen zijn die er ook?

R: Verschillen ook wel denk ik. Corona ja, als je genezen bent, of je krijgt een vaccinatie, dan ben je beschermd maar dat was met dat niet. Dus dat is wel een verschil.

I: En nu is het, heeft het ook effect op iedereen's dagelijks leven, was dat toen ook?

R: Nee, dat was niet zo. Nee niet zo denk ik.

K: Nee, want dagelijks leven ging toen gewoon door.

R: Uhum,

[praten door elkaar]

I: Gene die besmet raakte, werden afscheiden van de maatschappij.

R: Ja, in een ziekenhuis of in een dingo.

K: Ja, en de maatschappij ging door zegmaar.

R: Ja, ja.

I: Zou nu ook wel.. [lacht]

R: Ja, jullie zitten ook in een lockdown hè.

K: Lockdown, ja hoor.

R: Mensen worden allemaal opstandig he. Ja, om nou met zijn allen te gaan feesten lijkt me nou ook niet zo goed.

K: Nee, dat doen we maar niet.

R: Als je dat op TV ziet..

K: Heb jij hem al gehad, ja he?

R: Ja, eentje.

K: Wanneer moet je voor de tweede?

R: 30 maart. Bertus nog niet hoor die..,

K: Voel je je al uhh...

R: Ik hoorde op TV vier weken naderhand dan is het pas uh.. En zou je nou helemaal beschermd zijn ook niet he zeggen ze. Je kunt nog krijgen maar dan word je niet zo ziek geloof ik.

K: Oma ik.. Welke heb je nou gekregen?

R: Noem het is, pfr..

I: Pfitzer?

R: Pfitzer heb ik. Dat is een goede he.

I: Dat is een hele goede, dat is 98 procent ofzo.

K: Ja, dat is een goede.

R: Ooh, kijk is aan.

I: Ja, dat is echt goed!

R: Dus als ik wil kan ik uh..

K: Jij kan lekker gaan feesten oma.

R: Kan ik naar buitenland vakantie,

I: Ja, dat kan volgens mij wel.

R: Krijg je zo certificaat he.

K: Ja, een bewijs.

I: Maar hoe ervaart u nu de coronacrisis? Heeft u daar veel last van?

R: Nou, ik uhm, ik vind eerlijk gezegd voor de jongeren heel erg. En ik heb, net als vorig jaar ging ik gewoon naar camping en lekker buiten, heb ik eigenlijk niet zo erg gevonden alleen je familie zie je wat minder. Dat is niet zo leuk. Maar ik vind nou wel heel saai worden. De dagen zijn nu beetje zelfde allemaal he. Dat je wel een denkt douchen, opstaan dingen, beetje op, oh ja de winkels zijn dicht. Van de week keer naar stad geweest voor zonnebril. Was donderdag is wel gezellig want dan is markt. Hé, lekker stukje kaas. Ik kwam oud-collemaatje van ziekenhuis tegen. Ik denk oh wat leuk een beetje reuring. Maar de winkels zijn allemaal dicht. Hippe zaken. Dacht ik zou wat leuks bij Hippe zaken willen halen. Of een leuk kledingzaakje of lekker de trein pakken en gaan winkelen maar..

K: Je kan niks.

R: Je mag niks. Er staat overal dat je het af kan halen maar ja, ga nou is iets thuis ja.

I: Dan moet je eerst thuis bestellen.

R: Ja, je moet het toch zien.

I: Doe weleens bij [...] bestellen, ja het is duur maarja toen ik met dat been en zo zat was het wel heel makkelijk.

K: Ja, het kan allemaal wel online maar heel handig is het niet. Terugsturen en doen.

R: Ja, dat is makkelijk van [Pieter haan]. Je brengt naar Primera en klaar.

K: Ja, toch moet je het weer even doen.

R: Jawel, maar is ook vlakbij he. Nee dat vind ik niet erg. En dat zit allemaal lekker en blijft allemaal mooi maar ja zit een prijsje aan.

I: Ja, duurt nu allemaal wel heel lang. Maar je wordt misschien ook wel weer dankbaarder voor de dingen die je kan.

R: Ja, straks kleine dingen. Ja kijk nou wordt het wel weer mooi weer. Dat is wel lekker. Kan je beetje naar tuin. Straks weer naar camping over een maandje.

I: Want u heeft een caravan?

R: Ja, een staancaravan. Ouddorp.

I: Oh, leuk!

R: Mooi plekje ook hoor.

I: Ja, dat is ook wel heel mooi.

R: Ja, ben ik wel blij mee.

I: Doet u dan ook fietsen?

R: Ja, ik moet nog een fiets gaan kopen.

K: Nieuwe?

R: Ja, hij doet het wel. Maar die winkel is ook dicht. Maar uhm, die is kapot die elektrische. Ja, die is ook al oud. Tenminste meer dan tien, jaar of tien. En dan ga ik naar fietsenmaker, ben ook al keer binnen geweest en dan is het mevrouw u kunt wel even oefenen hoor. Maar, ik ben bang om op te stappen. Ik heb hier een pin zitten voor me heup. En je weet, zeker kan je opstappen want dat kan ik toch ook maar dat zit gewoon in je hoofd. Dat was vorige keer ook toen ik weer moest gaan fietsen. Had Bertus die fiets vast. Hij zegt nou erop en nou fietsen zei tie. Rijden. Nog een rondje! Ja, en toen was ik er doorheen.

K: Ja, even er door heen gaan. Maar zit die bij de Praxis enzo allemaal?

R: Ja, daar. Bij de Konijnenburg. Mooie zaak hoor. Als je wilt komen ze nog aan huis met een hele bus. Maar ja, dan heb je niet veel keus met ordering. Ga ik liever naar de winkel. Ik weet precies wat ik wil hebben. En dat sportfietsje doe ik ook niks meer mee. En toen dacht ik als misschien kind langskom maar ben je gek joh die hebben allemaal al een scooter bij. Bertus fietst nog op een gewone fiets. Als ik [onverstaanbaar], hij is dik, maar hij doet het, hij heeft goede longen want hij fietst zo omhoog.

I: Hij heeft zeker geen TBC gehad?

R: Neee, niks van medicijnen niks. Lekker toch.

I: Is wel fijn hoor.

R: En die is 98 kilo geloof ik. Hij zei heb ik geen last van. En eten doet die ook niet veel hoor, ja soms een biertje.

K: Gewoon een lekkerbekkie is het.

R: Ja, vanavond gaat hij weer koken. Vind hij leuk.

R: Nee, hij is al paar keer geweest. Hij woont ook hier in buurt.

I: Oh, dat is leuk! Lekker dichtbij.

R: Ja, makkelijk. Boodschapjes, staat hij voor de deur.

I: Ja, want u heeft dan eerst in Heerle gewoond?

R: Ja, nee als kind. Ja daar in Vrederust. Waar die manege is.

K: De Paardenhoeve.

I: Ah, en daar bent u ook geboren?

R: Ja, ik was de eerste want toen had ik al twee zusjes. En toen zijn ze naar de Moerstraatsebaan, net bij die bocht van Vrederust en recht heb je twee huizen. Eerste huis niet maar dat erachter en dat had mijn vader toen gekocht. Ja, dat is nou verbouwd, is nou harstikke mooi. Met heel lap grond had je dan opzij en dat heeft hij naderhand aan de gemeente moeten afstaan. Is die wal tussen gekomen. Daar heeft mijn vader nog lang gewoond alleen. Die was 87 ja, maar dat vond hij fijn lekker buiten. Lekker vrij. Dus daar heb ik maar een half jaar gewoond hoor. Want van die manege hebben we nog ander huis gehad daar.

K: Oh, echt?

R: Ja, moesten we eruit. Want die eigenaar moest weer, ja waren maar huurhuizen van een boer he.

K: En ben je toen samen met opa gaan wonen?

R: Ja, met moeder enzo ook. En toen hebt hij dat huis daar gekocht, daar heb ik een half jaar gewoond en toen ben ik getrouwd. Dus ik had niet zoveel met dat huis.

K: En toen bent u gelijk met opa hier gaan?

R: Ja, toen heb ik dit gekocht. Ja, woon ik al die tijd al.

I: Ja, mijn oma heeft hier ook vroeger gewoond. Nou, die straat, die hoofd, vlak voor je hier in rijdt en dan linkerkant.

R: Wel aan deze kant? En hoe heet jou oma?

I: [Zegt naam]

R: Oh, ja die is allang.

I: Ja, mijn oma is nu 84..?

R: Maar tot hoe lang heeft ze hier gewoond of weet je dat niet.

I: Ja, toen mijn moeder. Ja, mijn moeder heeft hier ook nog gewoond dus denk tot mijn moeder vijftien was ofzo.

R: Oh,

I: Dus dat is ook weer tijd geleden. [lacht]

[Praten verder over het huis en over de straat en over nieuwe huis van kleinkind en over de verkoop van de boot]

R: Heb jij nou al opgenomen?

K: Heb je verder nog vragen?

I: Uhm, ik denk dat ik wel alles heb. Heeft u misschien nog dingen wat u denkt dat ik dat nog handige informatie of iets wat u nog herinnert?

R: Ja, jij wil over die medische dingen weten natuurlijk maar die ontgaan mij natuurlijk.

I: Ja, dat maakt ook niet uit hoor, maar misschien meer over uhm..

K: Is er misschien iets waarvan je denkt dat is ze vergeten te vragen?

R: Ja, ik heb nog weleens bij een dokter. Ik zeg goh, ik heb vroeger zoveel foto's gehad want dan kreeg je zo sessie met heel zo apparaat over je heen.

I: MRI?

R: Nee, dat waren foto's. Hij zei nee dat dat toch geen kwaad kon zegt die. Nou.

I: Nou in ieder geval hartstikke bedankt voor al deze antwoorden. Het is in ieder geval hartstikke veel informatie. Hartstikke fijn.

R: Ja, er zijn niet veel die dit, ja als ze naderhand krijgen hebben ze allemaal heel anders,

K: Ja, maar jij hebt wel heel lang gehad hoor oma.

I: Ja, maar als je TBC krijgt is het ook alweer heel anders dan toen.

R: Dat bedoel ik. Die behandelingen zijn ook allemaal.. Nou is allemaal je moet zo snel mogelijk uit je bed. Als je in ziekenhuis ligt, ons Martha is geopereerd he, maar die kon zelfde dag alweer naar huis. Ik heb, vroeger hebben ze [...?] Bij ABG. Spataders, ook week ziekenhuis. Dat is allemaal niet meer.

I: Ja, ligt ook aan herstel denk ik ook.

R: Nee, tegenwoordig ben je zo thuis. Ja, hele zware operaties zullen het niet zijn.

I: Nou, acht jaar zal het zeker niet meer zijn.

[Lachen]

R: Nee, maar je bent thuis ook beter joh. Wat denk je toen met die heup, toen ben ik..

I: Heeft u nieuwe heup?

R: Nee, tien jaar terug zoiets, elf jaar terug. Was mijn man twee maanden overleden. Toen ben ik, wat had ik toen gedaan? Toen ben ik boven gevallen, van de kruk. Sloeg om. Gelukkig was ons Wim thuis. Die heeft ambulance gebeld. Ik kon niet meer omhoog. Dus zit een pin en een ding in, niet een nieuwe heup. Net onder die kom, zit zo en zo.

I: Heeft u daar nog veel last van?

R: Nee, dat gaat eigenlijk best goed. Dus uhm, Roosendaal geopereert. Hier was geen plek. Heb ik ongeveer een week gelegen en toen had, ja ik was alleen thuis toen. Dus mocht je niet naar huis dus toen naar ABG toe. Ahh, zes weken.

K: Echt vreselijk he, kwamen we op visite.

R: Ahh, [zucht diep]. Ik heb daar zitten janken en ik jank nooit bijna.

I: Was dat bij oude of nieuwe?

K+R: Oude.

K: Echt niet te doen.

R: Alleen die therapieruimte, dat was prachtig hoor en die therapeuten. Nee dat was heel modern.

K: En toen kwamen we nog keertje en toen was er iets van een show. Kwamen mensen allemaal met bedden en dingen en wij zaten elkaar echt aan te kijken dat is echt zielig dat jij hier zit.

[Lachen beide]

R: Hadden ze mij afgezet met dingen en spullen.

[Verteld verder over ziekenhuiservaring. Ik verwijs u door naar audio opname als u dit deel van het interview wilt horen, in verband met tijdgebrek heb ik dit deel niet uitgeschreven omdat het niet van toepassing is voor mijn onderzoek, over tuin en koetjes en kalfjes.]

Transcript 2

Geïnterviewde: ooggetuige TBC-uitbraak

Interviewer: Julia Krijnen (I)

Datum: 22 februari 11 uur

Locatie: Thuis bij de respondent

Duur: 43:49

Leeftijdscategorie: 80-85

[Gesprek met een vriendin van mijn oma. Het gesprek liep al tijdens het koffie zetten en plaats nemen. Over alledaagse dingen. Toen mevrouw het toestemmingsformulier had getekend, heb ik de audio-opname aan gezet. Om die reden start het transcript midden in het gesprek.]

R: Maar we zullen is beginnen.

I: Ja, we zullen is beginnen. We zitten alleen maar lekker te kletsen.

R: Ja, ja.

I: Nou, uhm, om te beginnen u vertelde dat u de tuberculose heeft meegemaakt.

R: Ja, ik zelf niet, maar ik, om te beginnen. Ik was een kind en toen leefde mijn eigen moeder nog en toen lag er bij ons en dat was ook een neef van mijn vader, dat was [zegt naam]. Die lag in een tentje buiten in de tuin. Ja, ik was, ik was acht toen denk ik. Maar toen, die hadden ook wel grote [...zaal?], maar die waren allemaal naar Duitsland gemotte om te werken. Die mannen, die moesten allemaal naar Duitsland om te gaan werken. Dus die mensen hadden ook geen inkomen dus toen deed ieder mens dat bij ons in de buurt die hadden allemaal een varken om te slachten. En als ze dan een varken slachtte, dan bracht iedereen wat naar dat [...zaal?] want die man moest ook versterkende middelen hebben. En toen moest ik met de weckfles, fles deden ze wekken weet je wel. Met groenten in glazen potten. En moest ik van mijn moeder een weckfles met vlees daar naartoe brengen maar die vrouw die wou mij wat geven maar me moeder had gezegd niks aannemen, niks aannemen. Mensen hadden natuurlijk ook, maar het was wel familie, neef van me vader, dus dan zwaaide ik ook naar die man en dus dan riep die bedankt hoor, bedank hoor. Ja, dan wist ik ook nog geen eens wat TB was maar wij moesten wel op school om krasjes. En als die krasjes op kwamen dan, een beetje soort inenting was dat, dan, dan had je TB. Dan, ja dan werd je onder controle. Maar mijn vader, die vader was gestorven met de 65 met een kronkel in de darm, konden ze vroeger ook nog niks aan doen dus die heb nog zes jaar met mijn opoe alleen gewoond.

I: Ja..

R: En toen heb mijn vader, dat was de jongste van de tien en dat waren twee zusters die waren naar klooster gegaan, een non. Maar de andere was naar een verpleegsteropleiding in [zegt onverstaanbaar naam] ziekenhuis gegaan. En die had daar TB opgedaan maar die had verkering met een man uit Amsterdam en ja, zij kon nergens terecht en in dat ziekenhuis kon ze ook niet blijven dus toen hebben ze bij mijn opoe in de tuin een, ook zo houten huisje gezet. Ik weet niet of jij hier vorig jaar, dat oliebollen of dat friethuisje hier heb zien staan,

I: Oh, ja!

R: Zo soort huisje is het.

I: Oh, oke!

R: Daar kan je het mee vergelijken.

I: Echt een kraampje achtig dan?

R: Ja, dat was een grote deur en daar zat ook wel een raam in. Ja, dat was ook wel een grote deur waar dat bed langs moest maar me vader zei, dat draaide met de wind mee. Als de wind, dus ze lagen altijd, want dat moest ging om frisse lucht. Dat kon tb dan genezen dus mijn vader zei ik werd op een nacht wakker. En ze moesten dan naar de schuur naar de wc ja, plein noemde ze dat en hij zei toen zag ik dat er zo laag sneeuw lag. Ik denk ah, ja wij zeiden altijd tante To, maar ze naderhand ook non geworden, maar hij zei ahh ons kaat, hun zeiden kaat, ons kate, dat huisje kan niet draaien. Dus was hij met een schop, van de schuur naar dat huiske gegaan. Hij zei dat lag een halve meter sneeuw op die dekens bij dat bed.

I: Zo, ik vind dat niet te geloven. Dat zou je nu niet meer kunnen zien.

R: Nee, en dat is echt waar. En hij zegt moest ik helemaal rond dat huisje, hij zegt ik was hele nacht aan sneeuwruimen rond dat huisje om dat weer draaiende te krijgen.

I: Maar, maar daar zaten dan wielen onder? En dan draaide dat uit zichzelf?

R: Ja, wielen ik denk geen wielen ik denk een soort as in de wielen.

I: Ah ja, een soort van draaimolen achtig of zo.

R: Ja, zoiets ja. Zo moet je dat zien. Ja, hij zegt van toen, maar met die tante heeft die altijd een hele sterke band gehad. Ja, echt.

I: En heeft die dan lang gezeten in dat huisje?

R: Dat weet ik niet hoe lang zij in dat huisje gelegen heeft maar kijk dat, ja..

I: Je zou denken dat je er onderkoeld uit komt.

R: Oh nee, ja nee maar toen ben ik op de lagere school, kreeg ik ging ik naar huishoudschool en toen waren daar een paar meisjes van Halsteren en die waren bij de gidsen.

I: En wat zijn dat?

R: Ja, een soort kaboutertjes, weet je wel.

I: Oh, soort scouting achtig?

R: Ja, ja. En die hadden donkerblauwe jurken en ook een stropdas en een fluit en uhm een hoed en toen zeiden ze goh kom ook bij de gidsen. Nou, dat vond ik wel toch wel wat dus ik

kwam thuis en toen zei me vader ineens dan van ja en al die flauwe kul, die wou dat allemaal niet. Dus toen mijn moeder die kwam uit Haarlem, die tweede moeder, ook van de Volkskrant, dus toen zei mijn moeder nou ik denk dat toch wel wat voor jou is want ik was met mijn dertiende al van school gekomen. 1 jaar huishoudschool en dan moest ik naar huis komen. Mijn moeder was ziek die tweede moeder, die was in verwachting dus toen moest ik naar huis komen en ze zei want anders is ze ook altijd maar thuis alleen hier. Laat ze maar erbij gaan dus nou ja, dus ik dan bij die gidsen. Nou, ja verschillende jaren, enfin, tot mijn vijftiende jaren want op mijn vijftien jaar kreeg ik al verkering meteen maar ik weet ook niet hoe lang ik bij die gidsen maar daar heb ik wel foto's van gehad maar die ben ik eigenlijk min of meer kwijt geraakt. Maar die vriendin haar vader, die had ook TBC en die lag bij, in de Melanen. Daarachter, waar nou de Schans is daar. Daar woonde zijn moeder met nog een ongetrouwde zuster en die hadden een grote tuin en daar was toen ook zo huisje gezet en daar lag die vader van die vriendin in. Die vriendin woonde hier vlakbij. Dus die, maar zondag's, ja dat was toen nog niet maar toen ging ik met die vriendin altijd naar die vader kijken maar dat was ook besmettelijk dus we mochten ook niet in dat huisje komen.

I: Ohh,

R: Maar dan hee, maar dan toch naar die vader.

I: En hoe oud was u toen?

R: Ja, dan was ik dertien. En nou 86 bijna, ja dus hoe lang is dat geleden.

I: En toen met uw vader, toen die tante dan in dat huisje lag, toen was u nog niet geboren denk ik?

R: Nee, hij was nog niet getrouwd. Mijn vader was nog jong. Die heeft nog zes jaar met zijn moeder, en hij is, mijn vader is met zijn 26e getrouwd maar toen is zij toch. Toen had zij verkering met die Amsterdammer maar toen zei ik tegen mijn vader en toen zei ik tegen mijn vader waarom is dat uitgegaan? Vond hij dat niks dat zij TBC had? Jaa.. hij zegt ze zei zelf altijd dat ze het afgemaakt had want hij had gezegd dat hij geen kinders wilde. En zij wilde nog wel kinders maar bij ons thuis hadden ze glazen kastjes staan, zo zo glazen en daar stond allemaal zilverwerk in. Allemaal schalen, theekanneke en die zilveren lepeltjes [wijst aan] want dat waren allemaal cadeautjes die zei van die Amsterdammer had gehad. Maar die wou die niet terug hebben maar mij vader die ging, en die had nog een broer, die was dan eigenlijk net getrouwd toen zijn vader stierf. Die had dan ook nog wel wat van gehad maar bij ons, mijn vader had meest gehad want mijn vader die had meest voor haar gezorgd had. Omdat zij thuis in dat tentje lag he. Dus enfin, dus zij is toen terug naar klooster gegaan en zij heeft daar het verpleegsterdiplomaat en op gegeven moment was zij hoofd verpleging in het [zegt naam] ziekenhuis in Breda. Dus ze heeft best heel ver geschopt en ze kon Engels want toen had ze een of ander jubileum, 40 of 50 jaar, ik weet niet hoelang in het klooster en toen hadden die anderen zusters, nonnekes zeiden we altijd. Tante nonneke. Hadden een versje gemaakt die ze zelfs tegen de hoogste militair in Engeland, haar woordje deed. Dat ze voor de patiënten op kwam enzo en ik heb ook nog wel eens een verpleegster gesproken en die zei jij wilt toch niet zeggen dat zuster [zegt naam] een tante van jou was.

I: Oh, echt?

R: Ik zei dat is wel een tante van mij. Toen zei ik, dat was zeker geen makkelijke he. Zegt ze nee, maar ze was, hoe noemt ze dat nou, uhm, streng maar rechtvaardig. Ze zei streng maar rechtvaardig. En dat hebben ze van die andere tante non ook gezegd. Die was in Oudenbosch en die waren met kostschoolkinders en die was toen gestorven en die familie [zegt familienaam] waar mijn opoe van zijn die zijn naar Canada geëmigreerd. In 1950. En als die over kwamen, die waren altijd bij ons in de polder want daar had ik mijn man leren kennen. Toen op afscheidsfeest heb ik die toen aan mijn vaders, van die tante, waar die zusters van was, toen waren we naar die andere geweest en mijn opoe, opoe was daar, die leefde toen nog opoe dus daar had ik toen dus wij waren aan feesten en zo was het gekomen he zo 15 of 17 jarige leeftijd. [lacht]

I: Ah, wat leuk.

R: Maar dan kwamen die Canadezen over en ik reed met de auto toen en dan reed ik naar Oudenbosch naar die tante en toen is die gestorven en toen zei ik tegen onze Bart. De oudste van die, ik zei Bart. Ik zou toch nog wel even naar tante [zegt naam] willen kijken. Hij zegt dan rij ik toch eventjes met jou. Dus op gegeven moment kwamen we daar aan en toen kwam daar een mevrouw aan. Die zei ben jij familie? Ja, zei ik het is ons tante [bijnaam]. Ik zeg maar wij hadden er wel een band mee ik zeg maar wij mochten ene keer per jaar, mochten wij ook op visite komen met alle nichtjes want dan dachten ze daar komen nog wel wat nonnekes van maar dat is niet gebeurd. Ja, eentje daar in Canada. De jongste maar die is er ook uitgekomen maar ja dat geeft niks. Maar in ieder geval toen kwam daar, toen zei ik ik zeg, zij zegt ik was een schipperskind en wij waren ook op school. Ze zegt nou, ik zeg ik hoor dat zij ook niet, ja die [familie achternaam] die waren ook allemaal beetje kort in de kar en een beetje [mompelt], streng. Streng.

I: Streng en rechtvaardig.

R: Die zei ik ga daar kijken in Oudenbosch want daar waren schipperskinders maar daar waren ook rekenschipperskinders. En ze hebt nooit onderscheid gemaakt. Ze was streng maar rechtvaardig. Nooit onderscheid gemaakt en daarom zeg ze ik ga toch nog naar zuster.. Dus dat is daarom ook nog wel leuk om te horen.

I: Ja,

R: Maar bij die vriendin ben ik zo dikwijls naar die vader uit school en dan even met de fiets naar die vader gaan kijken maar die vader die regelde bijna ook alles hoor.

I: Ja?

R: Die was thuis, ja die hadden ook best een groot gezin want ik denk dat zij de vijfde was en er waren er nog twee onder en toen is die man toch op gegeven moment naar de Klokkenberg gegaan.

I: Ja, naar het sanatorium?

R: Ja, naar sanatorium en dan gingen wij om half 9 naar de kerk en dan ging mijn vriendin mee naar ons en dan die twee jongste bleven dan bij die twee oudere zusters. Die twee, grootste jongens die hadden als verkering die heb ik eigenlijk nooit thuis gezien. Maar dan ging zij vanuit de kerk mee naar ons en dan ging die moeder naar de Vogelezang op de bus

tot aan station in de stad en vanaf station in Bergen op Zoom reed er een speciale bus op zondag's om naar die patiënten te gaan.

I: Oh, echt?

R: Naar de Klokkenberg. Dat weet ik ook nog heel goed. Dus uiteindelijk heb ik natuurlijk toch wel van drie mensen geweten en dan ook bij onze buurjongen. Die woonden, daar stonden drie losse huizen maar dan niet naast ons maar daarnaast. Die oudste zoon, ja dan zeiden ze ja die heeft TB maar een ander zei weer die heeft fleuris of fleuritus, weet ik het.

I: Dat wisten ze dan ook niet?

R: Maar die jongen lag altijd, zo met raam open geschoven, die lag daar voor het raam.

I: Ja maar dat was dan ook alleen maar uitzieken met frisse lucht dan?

R: Rust en er zijn er toen ook veel naar sanatorium in Zwitserland gegaan. Daar zijn er ook heel veel naartoe gegaan. Maar die jongen, ja ik weet niet of die nog leeft. Ja vorig jaar leefde die nog wel. Toen heb ik hem nog weleens zien lopen maar hij woonde niet meer waar hij woonde. Hij woonde op Sint-Maartensplein. Die is gewoon, die is heel oud geworden. Die was zeker vijf jaar ouder als ik maar dan zaten we allemaal op dat stoepje allemaal op een rij. Dat vond hij ook wel leuk allemaal, al die jeugd die dan kwam want hij lag daar voor open raam he. Dat moest zo. Hij moest frisse lucht hebben. En dan een man, die heeft ook nog jaren bij ons, en zijn ouders kwamen om te helpen wieden of of stomerijen of weet ik wat. Die had ook TB maar die is, ja ik kan niet, ik kan naam niet op komen waar die geweest is. Ja, Berg en Dal was het niet maar Berg en Bosch. Het was toch iets ergens in Noorden, ja die heeft ook een jaar in sanatorium geweest. En toen is ons Johan geboren, ja die wordt 59 in april ja, zo lang is dat geleden. En toen had hij voor ons Johan een olifant gemaakt van grijs leer, ja zo groot ding hoor. We hebben het van de week nog over gehad.

I: Oh, jee.

R: En die heeft zo lang bij ons overal en dan deden ze allemaal handwerken. Moesten mensen bezig houden maar die nicht van ons is toen ook drie jaar bij ons geweest. Bij opoe's. Toen kwam ons Piet met ons Jo moet naar huis komen. Die diende dag en nacht in de stad en die was 17. Hij zegt ja dat kan opoe niet alleen he met zo huishouden maar weet je wat het was vroeger in die tijd. Dat waren twee vrijgezelle dames die woonde nog bij de vader. Ieder, iedereen hielp elkaar he. Bij opoe met de slacht allemaal helpen en met de was kwamen ze helpen.

I: Ja, dat is wel anders dan..

R: Ja, dat is nou. Ja nou werkt ook iedereen. Maar toen werkte geen een vrouw, die waren allemaal thuis. Ja, dat is gewoon zo.

I: Ja, heel anders.

R: Ja, dat is gewoon heel en heel en heel anders. Ik weet dat onze Kees geboren is en toen kwam mijn vader. Had hij toen al een brommer? Nee, hij had toen nog geen brommer. Toen kwam die met de fiets kwam mijn vader aan. Hij had een broek aangedaan en zo'n blouse

erop met lange mouwen en onze Kees in december. Ja, dat was toen allemaal nog. Lange onderbroeken en.. Maar hij had een broek aangedaan en verder een dikke jas en een das en pet op en dokter Verdijk zei en nou denk ik dat ene aan kom vliegen sebiet. En dat was. Mijn vader. Hij wist dat aan de gang was en ons Kees is 's morgens om half 7 geboren en hij heeft heel de nacht rechtop gezeten. Ja, het was, mijn moeder was natuurlijk bij de bevalling gestorven dus hij was, hij was zo bang en bij die andere ook en toen zei dokter Verdijk. Het is zo frapant dat die vader aankomt en niet die moeder. Ik zei ja, het is wel een goede moeder maar het is niet je moeder. Hij zei want overal waar ik kom komen al die moeders allemaal met sokken in de klompen en in de schort komen al die moeders al aangelopen bij bevalling.

I: Ja, maar ik vind dan ook wel weer mooi dat uw vader dan die rol op zich neemt.

R: Ja, dat is echt, dat was mijn vader en moeder tegelijk. En dat was gewoon. Ja, je mist je moeder ook natuurlijk wel, ja dat is zo. Maar mijn vader ja, en ik was ook wel beetje down, en ja mijn vader zei ja jij was 9 jaar en je besepte dat je, dat je moeder dood was maar die andere twee. Dat was in 1944 in de oorlog. En onze Piet was, ons Jan was 5 en onze Piet 7 en ik 9 ondertussen en mijn vader zei we hadden bidprentjes laten drukken maar het was in de oorlogstijd en daar hadden we ook geen geld voor, voor bidprentjes met foto's. Dus toen hadden ze gewoon voor in de kerk, gewone. Ja, maar voor de familie hadden ze bidprentjes met foto laten maken van mijn moeder. En ons Jan en onze Piet mochten die uitdelen na de koffie tafel he.

I: Was dat toen niet heel zeldzaam een foto op een bidprentje?

R: Ja, een foto van mijn moeder hee. Ja. En toen hij zei Gijs zat alleen stil te kijken. Hij zei jij besepte dat je moeder dood was. En ons Jan en onze Piet die waren zingend de bidprentjes aan het uitdelen.

I: Ja, die hadden het niet in de gaten.

R: Ja, dat wisten ze ook niet, die waren ook naar kerkh.. ja een kind. Hij zei ook gelukkig. Er waren ook, hij zei ik was zo blij dat jullie er allemaal waren want een kind leeft en gaat gewoon verder.

I: Ja, maar dat heb ik ook als ik mijn neefje zie van 1,5 die leeft in het moment. Die heeft geen zorgen helemaal niets. Enige waar hij zich druk om maakt is of hij een chocolaatje krijgt.

R: Ja [lacht], wil jij nog koffie?

I: Ja, ik lus nog wel een bakkie.

R: Ja, maar die TBC daar hebben we nog jaren en jaren en ik heb ook nog ja, ik was allang getrouwd hoor en toen moesten wij ook allemaal weer ingeënt worden. Toen was toch weer TBC.

I: Ja, want die inenting kwam pas later toch.

R: Ja, dat is pas later allemaal op gang gekomen. Ik weet ook niet wanneer precies. Dat weet ik niet. Ja, toen ik op school, ja dat weet ik nou niet maar toen moest ik mij ook iedere keer weer inentingen. En ik was zo bang voor en sput.

I: Maar die tuberculose is dat dan iets te vergelijken met nu de corona?

R: Ja, het is wel een longziekte he. En nou zou ik nog is wat vertellen. Uhm, [korte stilte, brengt koffie], uhm, ik was in de Boerinnenbond in de polder. Want ja ik was eigenlijk helemaal geen boerin van afkomst maar ja, door de watersnood ben ik toch wel boerin geworden hee. Heb koeien moeten leren melden, moeten niet maar heb ik gedaan. Bij een oom van Kees. Toen was ik nog maar jaar van 18,19 dus toen moest ik koeien leren melken en zo maar ik was toen ook in de Boerinnenbond gekomen. Daar had ook die zuster van mijn man voor gezorgd want toen waren wij vijftien, zestien en zij had verkering met die kameraad van Kees dus, maar ze gingen van de Boerinnenbond ook wel eens een dagje weg. Met de jongens samen. Ja, dat was al een heel ding dat je samen een dag weg ging, ja, ja want dat was allemaal gescheiden he. We moesten ook toneelstukjes doen naderhand maar jongens apart en meiden apart.

I: En toen mocht je dan een dagje samen weg?

R: Samen weg ja. En ook een gymclub als dus, ja dat was eigenlijk toch wel leuk maar ja ik was geen boerin he dus ja, ja die kwam wel bij veel boeren want die verkocht zaad en potgrond en aardappels ja, verkocht die. Dus toen, en toen die zuster van Kees die had toen toch gezorgd dat ik dan in de Boerinnenbond mocht komen dus toen was ik daar ook in maar toen trouwde ik en toen mocht ik niet meer bij de jonge boerinnen toen moest ik bij de getrouwde.

I: Oh.. maar dan had je ook wel die dagen en?

R: Ja, jaa! Daar heb ik ook wel heel veel geleerd. Zonder meer. Want ik was van mijn dertien jaar van school en dan mocht ik wel naailes op de Halsterseweg dus ik heb nog wel twee naaidiploma's nog maar toen was ik ook nog jong hoor maar toen kwam die voorzitter van die boerinnenbond kwam bij mij. Die woonde daarachter in de polder. Ze leeft nog. Ze zit nu in die woonwijk daar of hoe heet dat, bij die bejaardenhuis. En toen zei ze Riet, nu kom ik toch wat vragen en ze begon te schreeuwen. Ik zeg wat doet er op Adrie. Ze zegt nou heb ik toch TBC en hoe lang zou dat nou geleden zijn. In 79 ben ik, nee in, nee, god nou, maar in ieder geval. Ik had al drie kinders hoor maar in ieder geval toen kwam zij en ze zegt nou is het verkiezing in oktober voor bestuur zou jij jezelf niet beschikbaar willen stellen voor in bestuur te komen. Ik zeg nou Adrie, daar begin ik niet aan want vroeger had je grote en kleine boeren en ja wij waren maar kleine boer en daarachter in die polder woonde toen van die grote boeren nou die keken gewoon langs je heen alsof je niks was.

I: Die deden dan minderwaardig naar de kleine?

R: Ja, wij waren keutelboeren zo gezegd. We konden goed de kost verdienen maar ja dat staat er allemaal buiten maar, ja mijn vader had toch bij al die boeren, maar ja nee wij waren maar keutelboeren bij Kees thuis. Wij hebben dat bedrijf van Kees thuis overgenomen gewoon dus uhm, en we hadden, ja me man, weet je waar Viersprong is dat groot gebouw?

I: Jaa, jaa.

R: Nou daar woonde vroeger de testers en dat was bijna heel de polder van.

I: Testers?

R: Testers.

I: En dat zijn mensen die dan?

R: Ja, die hadden dat land en wij pachtten dat.

I: Oh, ja ik snap hem.

R: Ja, dus iedere broer. Mijn man had vier broers. Mijn man had dan 20 hectare en die andere broer had... en die dan naar Canada ging daar was neef van gekomen en die was teruggekomen uit en die kocht dat huis en die schuur en dat land op pacht. Dus je was uiteindelijk maar een keutelboer dus ik zeg Adrie, daar heb ik helemaal geen zin in. Daar begin ik niet aan. Ik zeg want ik krijg geen ene stem. Ze zegt Riet, ik denk dat je daar verkeerd over denkt want ze zegt als er wat te doen is, ja er was ook een ontspanningsgroep voor mensen voor ontspanning. Ja, daar was ik ook bij hoor. Met drie andere vrouwtjes maar ik zeg nee dat doe ik niet dus ja, ze zat te schreeuwen. Ze zegt ik weet niet wie ik nou moet. En toen kwam mijn man thuis en hij vraagt wat doet er nou allemaal op. Ze zegt nou ik vraag aan Riet of bestuur wil en hij zegt ja waarom doe je dat niet. Ik zeg ja Kees ik zeg, ik krijg geen een stem en geloof maar niets van en die en die nou, daar zit je toch ook niet op te wachten. Dus hij zegt nou doet dat nou maar, nou ja dus ja ik had alle stemmen dus.

I: Je had alle stemmen?

R: Ja, ik ben altijd in bestuur gebleven en toen was najaar verkiezingen in 1983 en toen was ik toen naar longonderzoek geweest en toen was ik er ook uit. Toen had ik iets aan me longen. Moest ik longfoto's laten maken en toen zaten er tumoren op mijn longen.

I: Oh, god..

R: Ja, dat was foute boel, ik denk ja ik ga dood. Ja kanker, ik dacht ja kanker. En allemaal onderzoek maar hier in Bergen was nog geen longarts en ook geen scan dus toen moest ik naar gymnasiumziekenhuis voor in de scan en voor long, longfoto's allemaal te maken en uhm, ja toen moest ik naar Klokkenberg. Ja dat was al geen sanatorium meer maar voor hart en ook voor longen nog, longpatiënten ook nog wel. En toen moest ik daar geopereerd worden. Dus toen was ik herkiesbaar eigenlijk maar toen heb ik maar mee moeten stoppen want ja nee ik [mompelt beetje]. Want toen was in Bergen nog niet die onderzoeken en dan in auto.

I: Zo was heftig wel.

R: Hij zei, die dokter zei mevrouw weet u nu goed wat ik gezegd heb. Ik weet ook niet goed wat ik gereageerd heb. Ik zeg natuurlijk heb ik wel gehoord wat u gezegd heb. Hij zegt oh want u blijft er zo nuchter onder. Ik weet ook niet hoe je daar reageert ja enfin, ja toen heb ik daar zitten doen in auto, ik denk ah ons Kees met watersnood alleen over gebleven en nu zit die weer met drie kinders over. Ik denk, in 83. Ik kwam thuis dus Kees zag al aan me gezicht

dat niet goed zat. Hij zei heeft veel zeer gedaan die onderzoeken? Ik zeg nee helemaal niet. Ik zeg ik heb heel ander nieuws. Ik moet naar ziekenhuis, naar de Klokkenberg. Ja, dan. Ja Kees is hele dag niet meer buiten geweest tot dat ik op gegeven moment zei Kees, er zijn nou al zoveel mensen geopereerd. Daar zal ik ook wel weer boven op komen. Ik zeg, ik moest ook niemand, ja zijn hartslag had toch wel beetje te doen hoor.

I: Nou, dat geloof ik ook wel hoor met dat nieuws.

R: Maar toen heb ik dat onderzoekje gehad in Klokkenberg of in ziekenhuis enzo en toen moest ik ook naar de Klokkenberg met die dokters allemaal. En, toen waren, toen is daar toch dingen van opgestuurd naar Amsterdam was toen nog in die tijd en uhm, toen was ik al geopereerd toen ze dat opgestuurd hadden, maar van te voren wisten ze niet of die tumor op me long zat of op me ribben. Dat zat eigenlijk een beetje klem en dat konden ze niet goed zien. En toen moest ik die scan en dat konden ze pas zien na de operatie. En toen hebben ze mij geopereerd in de Klokkenberg. Ik moest 16 dagen blijven maar ik ben er maar 12 geweest. Ik was natuurlijk voor de rest gezond. Ik had niks, geen een pilleke. Ik geloof dat ik 48 was toen.

I: Zo, dat is ook heel jong hoor.

R: Ja, dat is zeker. Maar in ieder geval, moest dat opgestuurd worden toen ze geopereerd hadden en toen kwam die uitslag van Amsterdam. En die dokter kwam van opereren met heel zo pak aan en hij pakte me vast. Hij zei, goed nieuws, goed nieuws. Er zaten veel tumoren maar ze waren goedaardig.

I: Ah...

R: Dus we hebben alles weg kunnen halen. En er was ook geen stuk van me long af. Ze hadden van long af kunnen halen, dus vandaar. Dus toen, ja toen ben ik nog, ja ik ben nog wel vijf jaren op controle moeten blijven.

I: Ah, ja. Ja. Maar die, wat u net zei dat de coronacrisis dat het toen, toen waren toch niet zoveel dat het zo bekend was of was toen ook dat in alledaagse leven zo invloed heeft? Want nu heeft eigenlijk impact op iedereen.

R: Ja, dat was toen niet.

I: Want u zat ook met die vrouw gewoon te praten toen ze zei dat ze TBC had.

R: Ja, ja, maar toen kon dat al met medicijnen al.

[komt zoon binnen]

I: Hallo!

R: Ja, ik kreeg me jongens op bezoek. Die komen eten.

I: Hallo, ik ben Julia.

[praten even bij, voorstellen etc, uitleggen wie er komen eten. Niet van toepassing voor het onderzoek]

R: Maar ik weet niet of jij nog vragen hebt?

I: Uhm, we hebben al veel besproken denk ik.

R: Ja, je moet niks vergeten nou he.

I: Nee, ik moet niks vergeten. Ja, alleen over toen. Nu doet de overheid ook heel veel met corona al die maatregelen maar dat was toen ook niet?

R: Ja, je werd wel ingeënt, ja dat geloof ik ook niet. Ja, met rust moest dat goed komen. Ja, en ik hoor toch wel dat in buitenland toch weer opkomt.

I: Ja, in Afrika enzo.

R: Ja, dat heb ik ook gelezen. Ja, dat was een keer per jaar en dan moest je dan prikje enzo. Ja, je bent wel geweest he, ja mijn vader was altijd zo met TBC. Want ja, die wist natuurlijk van zijn zuster. En toen is die tweede moeder, die was uit Haarlem gekomen, ja die zei altijd mijn oudste zuster, die was, dat was in oorlog, die was met 21 jaar aan TBC gestorven.

I: Ah jeetje.

R: Ja, die was gewoon thuis. Met oorlog konden ze ook nergens anders naar toe. En mijn vader is met tweede keer, oorlog was natuurlijk in 45 klaar, die was met tweede keer in 47 getrouwd en mijn moeder was in oorlog met 44 gestorven maar zij, mijn moeder zei altijd mijn zuster die is met TBC gestorven dus toen kwam het toch wel heel veel voor. En het lag ook dikwijls aan slecht eten he.

I: Ja, en oorlog heel slechte hygiëne en dat ja...

R: Ja, dat was ook maar ja wat was er nou vroeger aan hygiëne. Een keer per week kreeg je schoon ondergoed aan. Dat kan je toch niet meer indenken. Dat is gewoon. Ja, ik weet nog wel dan ging ik op zaterdag met overbuurmeisje naar stad. Mocht ik daar, ja hadden we nog geen kwartje in ons zak want dat was er gewoon niet maar we gingen toch wel naar stad met fiets en hadden we dubbeltje om ons fiets te stallen en dan gingen we rondje naar stad maar zij was jongste van drie en dan kwam ze thuis en dan kwam ik thuis en dan moesten er wel drie in de teil want de meeste gingen allemaal zelfde water maar dat was bij ons thuis niet! Iedere keer als iemand gewassen was ging er nieuw water in maar dat was bij meeste niet hoor. Ja, was gewoon zo. Ieder emmer met water moest uit de put gehaald worden. Dan ga je wel zuinig mee om.

[praten verder over huwelijk man en over zoons. Niet van toepassing op onderzoek. Bel gaat en de tweede zoon komt binnen.]

I: Ik wil u hartelijk bedanken voor het interview en voor uw tijd. Lekker lunchen met uw zoons gezellig!

Transcript 3

Geïnterviewde: Pastoor Lievevrouweparochie (R)

Interviewer: Julia Krijnen (I)

Datum: 24 februari 14:00

Locatie: thuis bij de pastoor

Duur: 31:39

Leeftijdscategorie: 50-55

I: Harstikke fijn, allereerst dank dat u wilt meedoen aan mijn scriptie. Uhm, wilt u van tevoren nog meer informatie hebben over waarom ik dit onderzoek doe of..

R: Ja, dat vind ik wel even leuk ja.

I: Ja? Nou ik schrijf dus eigenlijk nu een masterscriptie voor de opleiding Cultuurgeschiedenis. Uhm, en ik wilde eigenlijk kijken naar de positie van de katholieke kerk tijdens een crisis dus daarmee wil ik dan de coronacrisis vergelijken met de tuberculose-uitbraak en dan ook kijken of die positie is veranderd of dat die functie juist hetzelfde is gebleven uhm in die trans. En dan met u vooral over de coronacrisis.

R: Helemaal goed.

I: Dus, ik wilde u eigenlijk vragen of u om te beginnen iets meer over uzelf kunt vertellen. In het kort, wie bent u?

R: Jahoor. Ik ben Paul Verbeek. Geboren in het oude ABG, waar nu nog de voorgevel van staat. Getogen in Steenberg. De middelbare school gevolgd op het Moller. Toen ben ik Theologie gaan studeren aan de Universiteit van Theologie en Pastoraat in Zuid-Limburg, in Heerlen. Ik ben in 1992 als pastoraal werker begonnen in Bisdom Breda, in Goes. En in 94 tot priester gewijd en na een aantal jaren in Zeeland gewerkt te hebben, werd ik pastoor van onder andere de basiliek van Oudenbosch en toen was de hele regio Oudenbosch kwam er stapje voor stapje bij en dat was in 1996. En in 2007 werd ik deken van Zeeland en pastoor van de Bevelanden en Schouwen-Duiveland en zeven jaar geleden werd ik pastoor van hier en vicaris van de bisschop.

I: Oke, en welke rol heeft u dan binnen de kerk als vicaris ten opzichte van pastoor?

R: Ja, kijk. Uhm, een vicaris is gekoppeld aan de bisschop. Uhm, dus ik ben een stukje de vervanger van de bisschop voor de twee streek vicariaten. Dus dat is eigenlijk wel heel grappig. De Bisdom is in tweeën opgesplitst en ieder vicariaat heeft de zelfde vicaris, dat is mijn persoon.

I: Oh ja,

R: En dan ben je eigenlijk degene die de Bisdom raadpleegt van dit of dat van beleid. Uhm, denk je dat dat gaat landen, hoe komt dat over, hoe kunnen we dat aanpakken. Zit ik een stukje in het advies maar tegelijkertijd als mensen zeggen hier zijn we het helemaal niet mee eens vicaris kan jij niet komen en uitleggen hoe het zit of breng onze klacht maar naar de

bisschop. Dus je bent die schakel tussen de Bisdom en de basis en ook een beetje vertrouwenspersoon van de [pastoris?]. En uhm, de andere taak is pastoor hier van Bergen op Zoom, dan ben je eigenlijk eindverantwoordelijke van de katholieke kerk van Bergen op Zoom.

I: Oke, en is de parochie, dat is de Lievevrouweparochie, dus is dat van de Lourdeskerk en de...?

R: De Gertrudiskerk. Dus het bestrijkt eigenlijk heel de stad Bergen op Zoom.

I: Oke, en uhm, als u nu kijkt naar de coronacrisis, hoe heeft dat uw werk beïnvloed als pastoor?

R: Enorm. Kijk, uhm, uhm, het werk binnen de kerk en vanuit de kerk, ja dat is voor heel groot ja, laten we zeggen 80 procent, 95 procent, is contact hebben met mensen. Nou, en je wordt nou net in die contacten vanuit allerlei kanten belemmerd en beperkt. Uhm, dus we hebben de omslag moeten maken van contact dat je elkaar ziet, dat je gewoon kunt vergaderen, met elkaar in een vergaderruimte, naar digitaal vergaderen. Uhm, er is in de eerste maanden, kwam er lockdown op de vieringen, moesten de kerken ook dicht. En dat is dus het grote verschil met je andere thema. Dat is nog nooit in de geschiedenis voorgekomen, dat eigenlijk alle godshuizen van welk gezindte dan ook, wereldwijd, op slot moesten en voor een stuk nog op slot zijn. Normaal was het dan zo, bij uitstek gingen mensen naar een kerk of een tempel of een moskee en dat mag nu niet. In het kader van de veiligheid mocht dat de eerste maanden niet. Dus dat was dan zo hoe krijg je dan contact. Wij hebben toen die hele digitale wereld ontdekt.

I: Ja, en hoe vond u dat?

R: Nou, kijk, dan ben je blij dat die vorm er nog is maar je ziet tegelijkertijd ook hoe schraal die vorm is. En wat ik dan heel indrukwekkend vind is, ook met name jou generatie en jonger, die zo grootgebracht zijn met die digiwereld. En hoe vaak is het dat als er bijeenkomsten zijn en dan zit je gezellig met elkaar aan tafel en vooral die jongere generatie zit dan toch met die mobieltjes te spelen, dat ook die generatie er nu ook achter komt van dit alleen, is het toch niet.

I: Ja die missen het ook. Ja als ik voor mezelf spreek in ieder geval.

R: Ja, gelukkig wel. Dus we missen nu allemaal hetzelfde. Dus we hebben wel een herontdekking gekregen van het menselijk contact.

I: Ja, en heeft u, als u kijkt naar uzelf, wat betekent het geloof voor u tijdens de coronacrisis specifiek?

R: Nou kijk, we zitten nu in de vastentijd. En op de eerste zondag van het vasten wordt altijd beschreven dat Jezus veertig dagen in de woestijn was. Op zichzelf teruggeworpen. Ik denk dat die coronatijd, is een stuk woestijnervaring. Uhm, iedereen van welke generatie wordt allerlei beperkingen opgelegd. En, uhm de eerste maanden gaf dat bij mij een enorme onrust van ik wil mensen bereiken en hoe kan ik nu mensen bereiken. Dus bijvoorbeeld, dan ging ik op zondag op de fiets en dan ging ik aan de deur bellen en dan ging ik kaartje in bus stoppen en dan zo eventjes zwaaien. Om toch maar even dat contact te voelen en je voelde ook aan de

mensen. Die vonden dat ook heel belangrijk. We hebben bepaalde vieringen samen met de ZuidWestTV samen uitgezonden. En dan merk je hoe mensen dat waarderen. Ja, dan zien we tenminste onze eigen kerk in beeld, dat is toch fijner dan die hele mooie kerk in Ameland of die Sint-Jan in Den Bosch. Hoe mooi die zijn maar dit is onze kerk, dit zijn onze mensen. Dus we hebben allerlei acties gedaan, bloemetjes brengen naar alle verpleeghuizen, het onderwijspersoneel bloemetjes gaan brengen uhm dus we hebben allerlei acties ondernomen om te laten zien we zijn er. En we willen nabij zijn. Uhm, dan krijg je de beschermende toestanden die allemaal aandoet als er toch een sacrament toegediend moet worden.

I: Uhm,

R: En dat geeft in begin ook schrik als je zo'n astronautenpak aan moet doen.

I: Ja, dat geloof ik.

R: Ja, dan denk je, is dat wel veilig genoeg?

I: En, u vertelde net over dat metafoor van de woestijn. Heeft de coronacrisis u dan ook nieuwe inzichten gebracht?

R: Ja. ja, ja.

I: En kunt u daar wat meer..

R: Dus het heeft me gebracht bij de kern waar het om draait. En de kern waar het om draait is in mijn optiek toch echt het menselijk contact. Dat dat het grootste cadeau is. Als ik naar mezelf kijk, van niet op vakantie, niet een terrasje, niet naar het theater, niet naar de bioscoop. Dat wil niet zeggen, dat ik dat niet allemaal graag weer opnieuw meemaak. Maar gewoon ja als priester ben je alleen. Ik kan nu één persoon ontvangen. Dus ook vrienden die getrouwd zijn. Ik kan niemand nu privé ontvangen. Ik kan er dan wel naartoe, maar dat voelt ook niet goed. Normaal is dat een wisselwerking. Je wilt, dus uhm, dat vind ik ook heel bijzonder. Een ontdekking van Nederland was ontzettend gericht op alleenstaanden voor de corona. En nu zijn zij, ja iedereen nu, maar zeker de grote pisang. Ja, een gezin die heeft het gezin dus die heeft de afleiding van het gezin.

I: Ja zeker.

R: Dus die keren dat we dus bijvoorbeeld ook, ja we brengen ook bij een aantal mensen brengen we ook de communie aan huis. Met gebed enzo. Ja de eerste keren dat dat weer mocht, dat was zo ontroerend en ook hoe blij die mensen weer waren. Ze zagen weer een vertrouwd persoon.

I: Ja, en mocht dat tijdens de eerste golf ook al?

R: Nee.

I: Wat is verschil tussen de eerste en tweede golf?

R: Nou kijk, dus eigenlijk in die tussentijd toen die eerste golf voorbij was toen kwam er een kleine versoepeling. En nu hebben we een aantal dingen die zijn in onze optiek zover, ja kijk

één of één mag. Dus als, als diegene zegt ja ik vind het maandelijks ontvang van heilige communie zo belangrijk dat ik dus die dag me dochter dan maar niet ontvang, dat is dan de keuze die men dan maakt hè. Maar ik vind het jammer dat het nog steeds niet duidelijk is, ik heb daar ook tig keer naar gevraagd, ook via het Bisdom, van in welke beroepssector zitten we nu. Want geestelijke zorg is dat niet gelijk aan de diëtiste die toch één keer in de twee maanden moet controleren van houd u zich wel aan het dieet. Snap je?

I: Uhum.

R: En dat is wel, vind ik, een andere grote schok. Dat dus eigenlijk al die godsdiensten weggevaagd zijn.

I: Ja. Want had de Bisdom daar een antwoord op?

R: Nou die waren nog steeds in onderhandeling met de minister en hebben daar geen afdoende antwoord op gekregen.

I: Ja, dat is wel heel vervelend. Want er is ook een, een vergadering van verschillende kerken, hoorde ik die dan ook advies geeft aan de overheid?

R: Ja.

I: En de katholieke kerk zit daar ook in?

R: Ja.

I: En geeft de katholieke kerk ook adviezen aan de bisdom en de bisdom dan weer aan de parochie? Of qua maatregelen?

R: Ja.

I: Dus dat gaat allemaal vanaf...

R: Ja dus dat is heel, dus stel dat er nu een versoepeling komt. Dat verwachten we dus helemaal niet. Maar stel, dan, dan is de bisschop vanaf 8 uur vanavond met zijn collega's aan het bellen en dan komt er morgen of overmorgen een speciaal bericht van de bisdommen wat dan weer kan. En de bisschoppen nemen dat ontzettend serieus want geen enkele kerk wilt het verwijt krijgen dat men onzorgvuldig heeft gehandeld en dat het bij hun is uitgebroken.

I: Ja. Want bij bijvoorbeeld sommige hervormde kerken, die hebben dan de keuze gemaakt om bijvoorbeeld het aantal bezoekers niet te beperken. Hoe voelt, hoe denkt u daarover?

R: Ik denk van. Ik denk dat je de veiligheid moet garanderen. De veiligheid gaat boven alles. Dat er nu vragen gesteld worden rondom de veiligheid, vind ik ook een, vind ik wel een hele goede zaak. Dat je zegt van uhm, dus nu bijna voor 95 procent zeker dat de kappers weer open mogen, dat ik denk ik snap niet waarom die die maanden dicht moesten. Want als ik gewoon naar me eigen kapper kijk, hoe zorgvuldig dat die dat deed. Dat zie ik niet. Maar ik ga niet vanaf de preekstoel zeggen, dat snap ik niet. Snap je? Dat zeg ik nu privé.

I: Ja.

R: Want, de preekstoel is "volhouden lieve mensen, met elkaar, voor elkaar en we zien wel, we zitten nu allemaal even in die woestijn ervaring, neem het voor lief dat het zo snel mogelijk allemaal weer beter kan". Want he, dat is de, dat wil niet zeggen, ik vind het dus ook jammer dat dus eigenlijk de godsdiensten ook geen enkele keer in een talkshow geweest zijn. En dan gaat het niet om die godsdienst, dus niet zie nou Paul Verbeek als katholiek priester in die talkshow zitten, maar het gaat erom van die godsdiensten hebben tot nu toe een troostende functie gehad. En dat zie je nog steeds bij mensen, dat ervaren mensen ook nog steeds. Dus dan kan men ook vragen van ja in het kader daarvan, wat denken jullie dat belangrijk is, dat wezenlijk is. Heel simpel he, en die is gelukkig nu weer aan de betere hand, dat was een van de zusters van het ABG, kloosterzusters, 90. Die was echt doodziek van de corona. Ja wat had ze dan graag, dat ze dan de pastoor kon spreken. Dus dat was dan aan de telefoon.

I: Ja, je kon er niet heen.

R: Nee, je kon er niet heen. Ja dus heel ontroerend, met der gehoorapparaatjes werkte natuurlijk voor geen meter. Dus uiteindelijk hoorde ze toch de stem, dat deed dan goed. Nou toen was het eigenlijk, voor dat toen eigenlijk, toen ging 's maandags het ABG weer open, ja zeiden ze, ze wil eigenlijk niet uit bed komen, ze is aan de betere hand. Die besmetting is eigenlijk niet meer. We hebben toch allemaal nog die veiligheidsdingen. Kan je dan toch niet komen.

I: Uhm,

R: Ja dus ik er toch naar toe in dat hele pak.

I: Dus ook helemaal met mondkapje, pak, alles? Zo, dat moet ook een ervaring zijn.

R: Ja, en dan de blijheid van dat je elkaar dan toch ziet. En ik ben ervan overtuigd dat gaf mede de drive dat ze nou weer zo sterk is want dat is natuurlijk de geestelijke gezondheid. Ja, men vergeet nu de geestelijke gezondheidszorg en daar hebben de godsdiensten, ja want daar heeft natuurlijk de islamitische wereld een net zo grote, positieve invloed in als de christelijke en de joodse gemeenschap, als de drie grote dan. Uhm, dat heeft een eigen helende werking. En ik vind het jammer dat daar dus op geen enkele manier rekening mee gehouden wordt en is. Dus ik vond het ook heel jammer de boosheid, en die snapte ik wel, toen de theaters enzo dicht moesten. Toen was men ontzettend boos, want toen is men pas gaan inzoomen op een paar zware kerken die dan meer mensen binnenlieten. Dat was gewoon ja, eigenlijk wilde men, wilde de media denk ik met die actie ervoor zorgen dat alle kerken ook weer lockdown moesten en dat is niet gelukt. De bisschoppen hebben toen voet bij stuk gehouden en gezegd er is scheiding kerk en staat. Oke, wij gaan terug naar die dertig. Maar meer concessies doen wij nu niet. Wij blijven open nu. En daar waren wij wel heel blij om. Omdat ik bijvoorbeeld ook, ik heb toen bij die eerste lockdown, toen mocht er niet gevierd worden, maar op gegeven moment kreeg ik wel toestemming van de gemeente. Omdat de gemeente eigenaar is van de Gertrudis, de Lourdeskerk was gewoon iedere ochtend open voor een kaars aan te steken, maar de Gertrudiskerk niet. En toen kreeg ik toestemming voor een uur op zondagmiddag. Maar dat was, ja dan kwamen er dertig, veertig mensen, maar die zaten niet tegelijkertijd. Daar hielden we ook rekening mee. Dat we precies aan die aantallen. Maar die kwamen een kaarsje aansteken en die konden even naar elkaar knikken dat ze elkaar weer, die waren dolgelukkig met dat contact, ook van een paar minuten van elkaar zien.

I: Ja.

R: In een harstikke veilig huis. Want vooral met heel die hoogte van de Gertrudis, dat is net als open lucht.

I: Uhum, ja.

R: Een moderne kerk, uhm maar met een dak zo hoog als dit hier, dat is heel anders dan ja.

I: Ja, dat geloof ik.

R: Ja.

I: En als u nu kijkt naar de leden van de kerk. Heeft u tijdens de coronacrisis ook gemerkt dan hun die hoop miste, of konden zij dat ook digitaal terugkrijgen?

R: De mensen zijn vanaf alle kanten aan het zoeken. Uhm, en geven aan dat ze blij zijn met iedere handreiking. Dus een ander voorbeeld toen uhm, de versoepeling was je mocht weer in de tuin ontvangen. Toen zijn eigenlijk alle koren, hebben een avond of een middag bij mij in de tuin gehad. Allemaal coronaproof. Dat vonden geweldig, ze konden elkaar allemaal weer zien.

I: Ja, en elkaar weer spreken.

R: Ene collega, die helemaal gespitst is in haar activiteiten, op jongeren. Die heeft een hoop van die jongerenbijeenkomsten allemaal in de tuin. In de tuin gedaan. En dat vonden ze geweldig want ze konden elkaar weer zien.

I: Ja, ja en heeft u ook het idee dat de coronatijd mensen tot een dieper geloof kan brengen?

R: Ja, ik merk zelf in de contacten die ik heb dat de mensen me meer toevertrouwen dan voorheen.

I: Uhum, en hoe denkt u dat dat komt?

R: Uhm, je word meer dan ooit geconfronteerd, dat is die woestijnervaring, je wordt geconfronteerd met jezelf. En ook met je diepste vragen. En als dan iemand op bezoek komt die je ook vertrouwd en je hebt wat op je lever. Dan lucht je je hart makkelijker. En bij mij is natuurlijk ook een bepaalde gejaagdheid weg want ook in het kader van de veiligheid, doe je geen drie, vier bezoeken achter elkaar.

I: Ja, alles is wat rustiger.

R: Dat lukt niet. Dus dat is rustiger. En in dat rustigere tempo wordt er meer gedeeld.

I: Ja.

R: En ik denk ook dat het persoonlijk gebed bij mensen ook veel meer is toegenomen.

I: Dus alleen thuis?

R: Ja en met elkaar thuis.

I: En heeft u ook gemerkt dat er leden bij zijn gekomen tijdens de coronacrisis? Of dat het aantal leden is af..

R: Dat weten we niet. Dat weten we pas als de deuren echt weer open kunnen. En dat is heel spannend.

I: Vind u?

R: Je merkt heel sterk dat de oude garde, want nu moet je dus ook allemaal reserveren voor de vieringen. De oude garde reserveert dapper en die komt. En de jonge garde die zegt we laten de ruimte aan de oude garde. Maar dan denk ik ja, hoe langer dat dat duurt, [korte stilte], durf je dan de drempel alsnog over te komen. Dus ik heb ook zoiets op het moment, ja dat het weer redelijk normaal wordt. En dat is dan voor Bergen op Zoom, dat we weer 200, 250 mensen welkom mogen heten in onze kerk. Want dan waren eigenlijk de normale aantallen mensen die kwamen. Op de 11 uur viering in de Lourdes. Ja, ja dat moet een knaller zijn.

I: Ja.

R: Snap je? Dan moet je iets hebben waarvan iedereen zegt, wauw ze zijn weer open.

I: Ja, we gaan weer. Want ik denk dat de angst dan vooral zit bij dat mensen dan gewend zijn om niet meer te komen, dus dan ook na de coronacrisis niet meer komen. Begrijp ik dat goed?

Transcript 4

Geïnterviewde: Kanselier Bisdom Breda/ pastoor-plebaan parochie Breda Centrum

Interviewer: Julia Krijnen (I)

Datum: 2 maart 10:30

Locatie: Bisdomkantoor

Duur: 1 uur en 19 minuten

Leeftijdscategorie: 65-70

R: Mijn belangrijkste vraag is nog, op welke wijze koppelt u iets naar mij terug.

I: Uhm,

R: In de zin van, u bent wel geanonimiseerd en dergelijke maar hoe heeft iets tot welk resultaat geleidt.

I: Ik denk dat ik uhm, qua interviews uw functie noem maar dan niet de woonplaats.

R: Ja, ja.

I: Is dat goed?

R: Ja, dat sowieso maar stuurt u mij nog een kopie of een pdf van de bladzijdes waarin ik genoemd ben of iets dergelijks.

I: Oh, ja dat kan...

R: Of een uitslag van dat zijn op grond van die interviews ongeveer de resultaten.

I: Ja, ik kan u sowieso het resultaat sturen. Dat zal wel pas eind juni zijn.

R: Ja, nee.

I: Maar dan kan ik dat doorsturen naar u. Dat is ook wel leuk dan kunt u zien wat het is geworden.

R: Ja, precies.

[stilte, respondent vult privacy consent form in]

R: Ik zal u dan even mijn uhm, e-mailadres. Of dat hebt u van mij.

I: Ja dat heb ik van u.

R: Ja, [noemt e-mailadres voluit].

I: Ja.

R: Ja, daar kunt u het naartoe sturen.

I: Oke, hartstikke fijn.

R: Uhm, nou heb ik... goed, ik kom nu van een andere plek. Daar heb ik mijn andere setje papieren laten liggen dus ik doe het even uit mijn hoofd.

I: Ja, dat is helemaal goed. Het zal ook vooral, het interview is ook vooral voor mijn beeldvorming hoe het in elkaar zit en ook omdat er op internet veel te lezen is maar dan of dat ook de praktijk is, dat wil ik dan even controleren met dit interview. Uhm, zou u om te beginnen misschien iets kunnen vertellen over uzelf?

R: Ja, uhm, mijn naam is dus [zegt naam]. Ik ben werkzaam hier, op dit kantoor, als kanselier. Dit betekent dat ik vooral met medewerker in de kanselarij alle juridische, administratieve zaken behartig. Direct, als een soort assistent positie van de bisschop van Breda. Dat doe ik parttime. Dat betekent onder andere dat we betrokken zijn bij juridische zaken in de parochies zelf. Vaststellen van een fusiedocument als parochies gaan fuseren. Als er vragen zijn over benoemingen of benoemingen zelf van mensen en bestuurders in de parochie dus pastoor [zegt naam pastoor in regio] of dergelijke die worden benoemd door de bisschop maar de leken die bestuurder zijn of worden die worden benoemd door de bisschop in samenspraak met de kanselarij omdat we nagaan past die persoon bij wat we doen. We hebben ook, vele vragen komen bij ons terecht per email of telefoon of allerlei zaken die met kerkelijke recht, het gewone recht in verhouding tot parochies en het bisdom te maken hebben. Daarnaast zijn er, en die beantwoorden we ook per mail, die beantwoorden we per uhm, telefoon. Nu zeker allemaal door coronatijd. Daarnaast zijn er nog wat praktisch individuele zaken bijvoorbeeld in het kader van huwelijken. Als iemand kerkelijk wilt trouwen, rooms-katholiek, dan kan dat in principe plaatsvinden in de parochie maar het is ook zo dat als er mensen vanuit een andere stad hier willen trouwen met iemand van het buitenland, dan moet er gecontroleerd worden of ze al niet dubbel getrouwd zijn, gescheiden en al die andere dingen. Dat betekent dat een aanvraag die in de parochie loopt, via het bisdom gaat omdat ze willen checken of we geen dubbele huwelijken krijgen, juridische problemen enzovoort.

I: Ja,

R: En dan een belangrijk ander deel van het werk is, de ondersteuning van de bisschop bij langere lopende juridische projecten. En dat noem ik dan maar voorbeeld, uhm in het verleden ben ik dan zelf, dat is nu niet meer aan de orde, maar betrokken geweest bij hoe gaat dit bisdom met alle andere bisdommen om met zaken als misbruik door priesters. Seksueel misbruik

I: Uhum,

R: En de afhandeling daarvan. Nou ook dat zijn bij mij zaken geweest, dat is een algemene zaak. Er zijn daarnaast aan het bisdom verbonden, en ook los, communicaties van zusters en paters, die hebben een juridische positie ten opzichte van de bisschop. Die zijn de afgelopen jaren als in constructie, is dat nogal veranderd. Dat betekent dat de kanselarij, de jurist, wordt ingeschakeld om te kijken hoe kunnen we dat het beste doen.

I: Ja,

R: Dat is hun werk, hier, wat ik erbij moet zeggen, ik ben, en dan kom ik op het persoonlijke. Ik ben op latere leeftijd pas tot priester gewijd en geworden. Ik ben 68 en ik ben op mijn 58 gewijd en ik heb daarvoor een juridische achtergrond op een heleboel andere terreinen. En vooral op het terrein van Nederlands recht en daarnaast met mijn studie ook een stuk kerkelijk recht maar hier in het bisdom wordt vooral gebruik gemaakt van mijn kennis, expertise en ervaringen van vroeger en het nadenken op het terrein van Nederlands recht.

I: Ja.

R: En mijn collega is gespecialiseerd in kerkelijke recht en samen vormen wij een hele goede

I: Match..

R: bond om te zorgen dat zaken goed aan de orde komen.

I: Ja..

R: Uhm, doordat ik dat ene en dat andere doe, ik ben vanaf 2010, ben ik gewijd. Ik ben vanaf die periode ook werkzaam geweest eerder in de buurt van Baarle-Nassau als priester en daarna in regio Alphen-Gilze in de regio Hulst, in Zeeuw-Vlaanderen, dertien parochies. Daarna weer terug in de regio Alphen-Gilze en vanaf 2013 werk ik als pastoor en plebaan van de Anthoniuskerk hier in het centrum van de kathedraal. De parochie is klein, 4, 5000 mensen. Ik ben daar nu al als het ware gepensioneerd zal ik maar zeggen. Maar de functie is vooral de verbinding ook met de bisschop omdat de kathedraal is de bisschopskerk. En dat is waar de bisschop bij hoort maar omdat hij op veel andere plaatsen is, heeft hij een pastoor-priester aangesteld om namens "hem" te zorgen dat alles in die kerk goed gaat. Dan heb je er eentje verderop, in de Sint-Janstraat. Beetje verscholen, een kleinere kerk, dat is dus niet de grote kerk op de markt.

I: En hoe groot is die parochie dan? Hoeveel kerken?

R: Dat is eigenlijk qua omvang de binnenstad van Breda en dan moet je eigenlijk denken als je op kaart kijkt, alles wat binnen de singels ligt.

I: Oké.

R: Breda heeft 180.000 inwoners dan hebben wij er 20.000 hier binnenin zal ik maar zeggen en dan zijn er nog 5000 parochianen.

I: Oké.

R: En die dan nog veel kleiner zeer betrokken groep. Dan spreek je over 500. Zeer betrokken groep.

I: Echt actief dan?

R: Ja, van de 500 betrokkenen en dan actieven zo'n 200.

I: Ja,

R: Dus dat betekent dat dat naast mijn werk hier, dat dat goed te combineren is in een korte periode met het werk wat ik klaar in de parochie.

I: En u vertelde dat u dan tien jaar geleden ongeveer bent, is, bent gewijd. Uhm, had u daarvoor ook al een rol bij de katholieke kerk?

R: Ja, en, maar vooral als vrijwilliger. Ik heb in die jaren daarvoor op allerlei plaatsen gewerkt, als jurist. Ook een periode andere dingen gedaan. En in die periode ben ik altijd in parochies werkzaam geweest. Met name op het terrein van de catechese, dat wil zeggen de geloofsbetrokkenheid van ouders, kinderen, bij het geloof. Uhm, zijn ook wat periodes van minder geweest toen ik wat jonger was. Maar ik heb ook een katholieke opvoeding gehad, oorspronkelijk uit Breda. Maar toen was het wel of niet priester worden. Nou toen hebben mijn ouders gezegd, nou misschien wordt het celibaat afgeschaft, zou jij, toen vroegen mensen zou jij niet in het klooster willen in de buurt van Twente. En toen is er bij ons thuis gezegd nou laten we dat allemaal maar even niet doen op zijn twaalfde en dat betekent dat dat dus even is gestopt maar het is altijd onderhuids aanwezig geweest. In de veertiger jaren van mijn leven is langzaam die omgang, overgang gekomen en ben ik vanuit het werk alsnog gaan studeren en ben ik uiteindelijk toch tot priester gewijd. Ja, wat wij dan in het katholieke geloof ook wel de omvorming, de bekering noemen. Niet dat je het bent kwijtgeraakt, maar als het weggezakt is als het ware. En de wat mij betreft uiteindelijke vervulling van het leven. Als je mij dat twintig jaar geleden gevraagd had, had ik gezegd dat zit er voor mij, nee als ik veertig ben dan doe ik dat niet meer. Maar het is allemaal wel gebeurd. En met veel plezier.

I: Ja, nou gelukkig.

R: Beetje helder zo?

I: Ja, zeker. En als u nu, nu is het natuurlijk de coronacrisis, op welk vlak beïnvloed dat uw werk?

R: Ja, veel. Uhm, ja op het punt van, en dan pak ik maar even het pastorale, het pastorale werk. Is er zeker veel veranderd. Er zijn dingen die ik jammer vind en er zijn dingen die er anders door geworden zijn en die een verbetering en een verandering naar de toekomst mede versterken. Wat jammer is, is heel erg het contact met mijn parochianen. Ik heb wel, ik heb vrij veel telefonische contacten, met mensen van de bellijst. Maar ja, wat je normaal gesproken, mensen die je aanspreken als priester of pastoor naast en rond de eucharistieviering, bij kopje koffie, etc. Dat is praktisch verminderd. En een andere stad van parochies, parochianen, dus mensen die boven zestig zijn maar ook een groep jongeren en dergelijke. Al die ouderen werken niet makkelijk met e-mail en wat dan ook, dat zijn er wel een aantal. Dat betekent dus dat je in het makkelijke, praktische contact dus hoe is het nou met jou, zal ik je zegenen, zal ik een kaarsje voor je aansteken, dat soort dingen is er veel minder. Wat we voor hen wel gedaan hebben, is dat we voor hen een aantal dingen hebben versterkt. Dus in praktische zin, we mogen in onze kathedraal maar dertig mensen ontvangen. Even afgezien van wat er normaal gesproken was, we hebben er bewust voor gekozen om altijd te blijven vieren. En met dertig mensen, op anderhalve meter, tot ongeveer veertig, vijftig mensen. Mensen melden zich aan met een aanmeldsysteem maar we sturen ze in principe niet weg als er meerdere zijn. En we hebben een extra mis ingesteld. Op zaterdagavond hadden we die sowieso in Begijnhof. Misschien ken je dat in Breda?

I: Uhm, is dat, nee.

R: Is een klein kerkje in Begijnhof. Die was er sowieso. En dan hebben we op zondag om 8 uur extra en dan nog om half 11. Dat betekent dat waar we normaal gesproken 150 mensen in de kerk hadden op zondag, dat dat nu 60/70 zijn. Dat is een sterke vermindering. Dat is onomkoombaar gebleken. We proberen via livestream toch het contact met die mensen mogelijk te laten maken. En een van de positieve dingen die ik zie, is dat wij als kathedraal, momenteel in een schema zitten dat we een mediaviering meekrijgen. Dus om de zoveel weken komt de KRO en maken ze opnames van de ochtendviering van half 11. Die is dan om 10 uur. Dus dan kijken mensen mee via de televisie. Dus daarmee hebben we in ieder geval dingen proberen op te vangen. Het tweede op dat punt is dat we kleine videoboodschappen uitzenden rondom te sterke en de zwakke. We hebben meer aandacht gegeven aan nieuwsbrieven. En de bezithebbenden, en dan kom ik bij een groter iets. Breda en de vier parochies van Breda. Dan ga ik het even tekenen. Dit is het centrum-parochie. En dan is het zo dat Breda, als grote ronde drie andere parochies eromheen zitten.

I: Oh ja.

R: En dat is Breda-Noord, een stuk oost en dan is het zuid plus een stukje van zuid-west en dan is het west plus een stukje van noord. Dan hebben we het over 180, rond 400, 450, dat zijn drie parochies met drie keer 50.000 wonende mensen waar dan een heel stel katholiek van zijn. Maar met die vier pastoors, ik ben daar dan een van, hebben wij nu het afgelopen jaar, versterkt overleg, om samen te werken. Niet vanwege corona, dat was al eerder op gang, maar de invloeden van corona hebben, hebben daar mede invloed op. Toen zij wij gekomen op, en dat begrip heb je waarschijnlijk wel vaker gehoord, missionaire parochie. En we willen, vroeger was het zo, laten we parochies gaan fuseren. Wij zeggen nee, we gaan nu even niet meer fuseren, we gaan proberen om samen te werken op de inhoud. De vorm, is de reorganisatie en de fusie en moeten de besturen met elkaar praten en dit en dat, nee. We willen juist de mensen die nu, ook door corona, met zingevingvragen zitten, meer bij de katholieke kerk betrekken, al zijn we een minderheidskerk. Want men heeft, ja dan maak ik even een zijstapje, ja iedereen denkt ja in zuiden is iedereen katholiek, ja dat is natuurlijk allang niet meer. In de praktijk is tien procent en vijf procent heel erg praktiserend. Grof gezegd. Dat betekent 95 procent niet. Dat betekend niet dat van die 95 procent, 40/50 procent zingeving niet heel erg belangrijk vind. Al is het protestant of andere gezindte, etc. We willen die mensen niet persee bekeren of in ons straatje krijgen maar we willen ons wel open stellen om de mensen met het rooms-katholieke geloof, rooms-katholieke kant opnieuw kennis mee te laten maken. De woorden uit het frans; niet meer veronderstellend dat ze weten wat het is, maar het gaan voorstellen. Uhhh, je ne pas supposer, mais proposer. Een franse uitdrukking die dit nadrukkelijk zegt. En wij zijn dankelijk gaan samenwerken en dan ga ik even op de inhoud. Laatste jaren, laatste tien jaren, mensen willen hun kinderen nog wel laten dopen.

I: Uhum,

R: En willen nog wel de communie laten doen, ook nog wel vormselgeving, misschien. Misschien ooit voor de kerk trouwen. Maar het zijn incidenten terwijl ze er wel iets mee hebben maar ze weten het niet meer. Wat we nu willen aanbieden maar vooral de ouders erbij betrekken, is een doorlopend catageze traject. Door mensen tussen, laten we zeggen ouders en gezinnen. Niet met honderden maar wel met aantallen. Uitnodigen om te zeggen goh, uw kind wil, uzelf wil, naar aanleiding van uw doop of uw huwelijk, meer met geloof in aanraking komen, dan vragen wij u om medewerking en een stukje inzet. Niet van ik ga weg

en ik stop mijn kind even bij u en u zoekt het maar uit en ik weet verder van niks. Nee, maar wat betekent geloven voor uzelf en wilt u zichzelf daarin [angasjeren]. Dan geven wij u een aanbod.

I: Ja.

R: En dat is maar heel, dat staat nog in de kinderschoenen. Maar heel langzaam gaan we op die weg om dat in de komende jaren en in de jaren hierop voor een groot Breda te ontwikkelen. Maar we zijn een beetje vooroplopend ten opzichte van anderen parochies in het hele bisdom. Meer omdat we juist niet gefuseerd zijn, en iedereen zegt ja jullie moeten nu gaan fuseren, en wij hebben gezegd dat doen wij dus niet, met hulp van de bisschop. En laten we onze energie dan niet steken in bestuurlijke dingen maar verder in de inhoud. Dat is op zich zelf niet nieuw. Dat speelt eigenlijk in de geschiedenis van de bisdom eigenlijk al vanaf na Muskens, ja die was daar eigenlijk ook al mee bezig. Maar na van den Hende en bisschop Liessen, die nu bisschop zijn. Die hebben vooral die inhoudsversterking op gang gebracht. Maar omdat dat niet makkelijk ging als je tien kleinere parochies hebt, bijvoorbeeld oost Zeuws-Vlaanderen, zo'n 25.000 mensen. En die hadden 13 parochies.

I: Oh, dat is wel echt heel veel.

R: En allemaal kleinere bestuurtjes, en allemaal een pastoor op twee priesters, moesten allemaal vergaderen aan de keukentafel en dat werkte niet meer. Pastoor Wiel Wiertz, ooit in Halsteren gestaan, is de afgelopen, het gehele traject is al afgerond. Die merk je nu, dat hij voor heel Zeeuw-Vlaanderen een inhaaltraject, er moet nog veel aandacht aan organisatorische zaken maar voor het gehele gebied komt daar nu meer aan de orde "wat willen we nou eigenlijk aan geloof met mensen samen doen en doorgeven". En waar ook een priester voor moet zijn. Als ik de hele dag alleen maar moet vergaderen over de altaarkarzen, over het geluid of een ander probleem met het gebouw of die vrijwilliger heeft een probleem, dat heeft niet meer met het geloof te maken. Ik wil iets vertellen van hoe is god met ons bezig en hoe zijn wij met god bezig en hoe ontdekken wij hebben in ons dagelijks leven.

I: Ja.

R: Zoals ik het in mijn eigen leven heb mogen meemaken en steeds gebleven is en dat wil ik graag doorgeven. Uhm, nou dat zijn, dat is de grotere hoofdlijn die voor Breda als geheel aan de orde is.

I: Ja,

R: En daar zitten dingen in van samenwerken van de vier parochies rondom geloofs[ondericht?]. Maar we willen ook iets doen zoals we dat noemen aan de diaconie. Diaconie, is, betekent zorg voor, ja laat ik maar even zo zeggen de zorg voor de naasten. En binnen de parochie is een zogenaamde parochiële caritas, liefde voor instelling. Sommige hebben veel geld, voortkomend uit verleden omdat zij al lang bestaan, sommigen hebben weinig geld. [korte stilte] Wat we nu willen, is, juist in het kader van ontmoeting in en met geloof dat we in de parochies van Breda in, bij allen grotere kerken een inloophuis willen laten komen. We noemen dat eigenlijk huis van vriendschap.

I: Uhum, ja.

R: En op 31 maart, zal de bisschop in de zogenaamde christenaarmis die vanuit de kathedraal komt aankondigen dat we toe willen naar het vestigen van dat soort huizen, zegmaar plaatsen, waar mensen naar toe kunnen komen voor een ontmoeting in geloof. We zeggen niet, jij moet, maar er is de kans dat en wij presenteren ons als parochie voor en met die mensen. Dat is een, ja als ik het kort zeg, inloophuizen voor dak- en thuislozen maar wij zijn dan, uhm uhm, een huis van vriendschap voor mensen die vriendschap willen rondom geloof, ook al hebben zij dat geloof niet maar toch open staan. We zijn geen hulpverleningsorganisatie die drugsverslaafden gaan opvangen, die zullen wij dan doorverwijzen naar echte officiële instanties.

I: Uhm,

R: En dat kan omdat we dus willen dat bij iedere parochie, en dat is nu dus al wel, een plaats is, ik noem maar wat aan de kerk, is zo ruimte verbonden waar je vrijwilligers vraagt om die permanente openstelling, twee/drie dagen in de week mogelijk te maken. En daar ontstaat activiteit uit. Als mensen elkaar leren kennen, worden ze op elkaar betrokken. Dat zijn wij als Brabanders in principe. Nou als er dan gesproken kan worden en de priester en pastoor is er en er materiaal ligt, kan dat allemaal bijdragen aan, het is een inloopplaats. En dan niet van doeï en ik kom de zaak kort en klein slaan en dan ben ik weer weg, Nee!, het is al vriendschapshuis in en rondom het geloof.

I: Ja.

R: Dus dat is op het terrein van de catechese, op het terrein van de diaconie. Uhm,

I: En dat is allemaal dingen die, uhm, samen als missionair...

R: Dat doen wij samen als pastoors van de parochies. We zijn met zijn vieren en wij hebben allemaal één of twee mensen die in ons team van pastores, net als bij pastoor [anoniem] is er ook nog [anoniem] en ook nog een derde iemand als diaken. Nou zei werken aan dit soort dingen in hun parochie en wij doen het met al die mensen in onze parochie. De vier pastoors zijn al ware de verantwoordelijke in hun gebied en die gaan dat nu het meeste aansturen. En die betrekken zowel hun eigen mensen als de bestuurder van de parochies als ook hun eigen team. Het is best een ingewikkeld proces. Het zijn aan ene kant doelen en visies, maar het is ook een cultuurverandering die we in gaan zetten. En de cultuurverandering zit er vooral ook in, ja hoe zeg ik dat [stille], vroeger en dan praat ik in het kader van de cultuurgeschiedenis, de pastoor was met de burgemeester en de dominee en de notaris, dan praat ik voor de tweede wereldoorlog, waren de belangrijke mensen in de parochie. In de gemeente. En zij bepaalde het sociale burgerlijke economische leven voor een belangrijk gedeelte. Er zijn allerlei parochies uit die tijd die nog konden zeggen van goh, dat de pastoor regelde dat als er getrouwd moest worden dat moest dan gebeuren met mensen uit een andere plaats en niet teveel met mensen uit je eigen plaats. En waarom, om daarin te voorkomen dat er inteelt plaats zou vinden, dus als neven en nichten en broers en zussen. "Ga maar eens daar, ja maar hier heb ik ook leuk meske en dat is dichtbij, nee nee want de pastoor wist dat kan verkeerde kindertjes opleveren, genetisch gesproken. Dus zo werden dingen gekoppeld. Dat is nu niet meer. De pastoor deed wel veel aan geloof en hij preekt over jesus maar het was een sociaal component. Vooral in Nederland. En het geloofsachtergrond die was er zeker, vroomheid was er zeker, maar die is met en door secularisatie na de tweede wereldoorlog, wij zijn, het is anders geworden. Wij zeggen nu, een priester moet zelf het voorbeeld zijn. Als leerling van

Jezus. Als vriend van Christus. Als ik zeg, ja bidden dat doe ik nooit, ja ik ga even snel naar de heilige mis en ga snel even dit en dat doen en doe en... Ja wat heeft die met geloof. Niks. Ik doe dat en wil dat ook uitstralen.

I: Uhum,

R: Ik wil niet puur die bestuurder zijn. Die regelaar. Dat is nodig om stukje manager te zijn maar kan een stukje wat geloven in god betekent overbrengen. Aan kinderen, en ouders en hoe dan. Dat is als ik dat opnieuw en anders dan vroeger kan laten zien, dan wil ik dat ook en brengt dat ook verandering in mensen met zich mee.

I: Ja.

R: En dat is een proces wat wij nu zelf ook doormaken. Tien jaar geleden, op zich niet erg maar wel tekenend, kwamen we elke keer bij elkaar om te vergaderen en de voorzitter opende de vergadering. En dan begon de vergadering, praten, praten, praten en dan gingen we weer weg. Nu, beginnen we met gebed. We lezen een stukje uit geschrift. Wat doet ons dat? Daarmee zetten we vergadering heel anders in. We sluiten een vergadering anders af. Ook met gebed en dank. Dat doen we ook met bijeenkomsten. Vroeger ging de priester op ziektebezoek maar hij bad niet. Maar als ik op ziektebezoek ben, ga ik altijd eerst met mensen bidden. En bij oudere mensen zie je dat vroeger mensen dachten ja je komt zeker een fles wijn halen of wat dan ook [lacht]. Of een stuk vlees, daar komt hij voor. En nu kom ik vragen naar zijn er dingen waar u steun bij god en van god kunt vragen. "Oh ja... ja". Daarmee leef ik een beetje voor wat ik in mijn eigen leven heb en daarmee deel ik het met anderen. En laat ik mij zien als leerling van... Ja die ontwikkelingen: de buitenkant moet geregeld worden maar het gaat als eerst om de binnenkant. En dat te laten zien. Om dan nog een ander voorbeeld erbij te leggen. Vroeger kon je een priester niet herkennen aan de buitenkant, dit was er niet [wijst naar boordje],

I: Nee,

R: Ik draag hem nu wel. Ik ben nu door een andere vergadering iets netter gekleed. Ik draag normaal een lekkere trui over maar dit kan je altijd zien. Ik draag ook een spijkerbroek en makkelijke schoenen. Dat is ook geen punt en ik heb altijd dit boordje aan. Op dat mensen kunnen weten, "hé, even kijken, bent u priester?". Ja. En dat kan helpen. Juist om iedere keer die overgang te maken. Ik kan hen dus aanspreken op geloof. Daarmee blijf ik, wil hen niet boven hen stellen, maar ik wil proberen helder te maken dat men mij als vanuit mijn achtergrond, vanuit gewijde bedienaar, een andere positie kan en mag innemen. En mij daar ook op kan bevragen.

I: Ja, en was dat vroeger niet dat boordje omdat het voor ieder al bekend was, dat is de priester?

R: Nou, kijk, op zich is het dragen van een boordje als priester voorgeschreven vanuit Rome. Maar na de tweede Vaticaanse Concilie, dacht Nederland, heel veel Nederlandse priesters: het gaat anders worden. Het adiorno mento, verandering, die paus Paulus de drieëntwintigste naar voren bracht. Ho, we moeten als priesters niet meer bij de elite gaan horen en geloof gaan aansturen en met het boze vingertje en met de handen boven de dekens slapen en weet ik het allemaal niet en allemaal tien kinderen krijgen, nee je moet naast de mensen staan. Alle poespas uit de kerk. De pastoor draagt gewoon wollen sokken en sandalen. Hij is de gewijde.

Oké. Maar vanuit het geloof gezien is het wel een gewijde bedienaar. Dat wil zeggen hij is een alter christus. Een dienaar van christus, die door zijn wijding een andere positie mag innemen binnen de gemeenschap. Met eigen taken op het terrein van geloof. Niet op terrein van mag je wel of niet of je kindje is overleden en nou moet je volgende week weer zwanger zijn, dat zeg ik nou heel grof maar oh, ik wil geen kinderen meer nu ik dit heb meegemaakt. Oké, maar hoe zou het voor u zijn als u nu even rustig kijkt, een kind kan een geschenk van god zijn. Wilt u het misschien nog overdenken. Houd u van kinderen? Ja, ik hou van kinderen. Oké, zullen we dan bidden dat u geneest, dat u kunt rouwen om het verlies van u ongeboren kindje en zullen we kijken wat de toekomst u brengt. God zal u begeleiden. Zo heb ik in de afgelopen jaren allerlei van zulke situaties meegemaakt en dan sta je dus naast de mensen en er niet boven. En die verandering, ja, ik heb het hele oude meegemaakt. Toen was ik zelf klein. Ik heb een periode van wat losgeslagenheid meegemaakt en ik ben blij dat we dus nu de nieuwere weg kunnen inslaan en dat ik daar nog aan mee kan doen.

I: Ja.

R: Je zit vooral in inhoud en manieren op je priester[??] kunt zijn. Daarmee ga ik niet mijn eigen broeders van vroeger afvallen want iedere tijd heeft zijn eigen geschiedenis en beslissingen genomen in de context van die tijd.

I: Ja, in de context..

R: Ja, dat is erg belangrijk. Ik noem dat altijd, hmm hoe moet ik, ja [Naam], is een priester die een klein boekje heeft geschreven en dat gaat over, en daar zit in wat is je persoonlijke geschiedenis, wat is je feitelijke geschiedenis en wat is de grote geschiedenis. En je hoort dit in mijn verhaal. Ik ben geboren in 1952. Uhm, toen ik tien jaar was en later 15,16 en de beslissing moest komen moet hij naar een [senarium?], toen speelde het Vaticaans Concilie. Als ik eerder was geboren was ik naar het [senarium?] gegaan, maar in die periode nou dat weten we nog niet. Die senariums sloten ook in die tijd. Dus mijn persoonlijke geschiedenis hangt samen met de feitelijke geschiedenis en met de grote geschiedenis van na de tweede wereldoorlog. Maar wat god in mij had gelegd van misschien kan jij wel priester worden, dat bleef. En dat heeft zich in de feitelijke geschiedenis en later ook in de grote geschiedenis gepast maar het is wel gegaan zoals het gegaan is. Zo kun je dus leren, en leren kijken, hoe past je persoonlijke geschiedenis in de geschiedenis van de feiten en in de grote geschiedenis zoals het ook met alle bijbelverhalen is gegaan. Om dat te leren zien, te accepteren. Je niet alleen te verzetten, natuurlijk ook met strijd, maar dat zijn allemaal bewegingen waarin ik in het dagelijks pastoraat met mensen heel veel bezig ben. Dus wat wij ook doen, uhm, ik probeer vrij veel mensen te begeleiden op verschillende manieren. Als zij vragen om gesprekken, of groepsgesprekken, dan, als gaat om groepsgesprekken dan kiezen we vaak een bepaald thema uit de bijbel of we kiezen een brief, bijvoorbeeld van Paulus aan [maritinus] toe dit jaar. Daar zitten allerlei thema's in die Paulus in de feitelijke van toen deelt. Maar die ook vragen voor de mensen van nu kunnen opleveren. En naast een stuk toelichting op dat stuk van Paulus komt mijn vraag. Wat raakt u in die tekst? Heeft u dat misschien met uw leven nu te maken? En dan komt het op gang. En dan zitten er mensen die beginnen met elkaar over te praten. En die voelen sterker dan alleen in de mis, ook de verbinding voor zichzelf met alles wat met hun geloof te maken heeft. De pijn, het verdriet, de boosheid maar ook de vreugde die de verbinding met god heeft. Dat zijn de grotere groepen. En de kleinere zijn, zijn dat er altijd mensen zijn rondom rouwverwerking, rondom verdriet en overlijden uhm, mensen die praktische problemen hebben maar die ook altijd in de bredere context van de persoonlijke geschiedenis, van de feitelijke en van de grote geschiedenis staan. Dat is ook

voor mij, dat kan ik dus steeds beter omdat ik het vaak gedaan heb, in de gesprekken steeds terug laten komen. Een voorbeeld. Dan ga ik een paar jaren terug. In Zeeuw-Vlaanderen was dat, een mevrouw waar ik op bezoek ga. Ze is oud en ze probeert zich te verzoenen met het leven maar ze zit nog vol boosheid. Ook naar de katholieke kerk maar ik kan niet goed proeven waarom. Ze vertelt van alles etcetera en na een uur denk ik, ik stop en ik bied aan om een nieuw gesprek. We gaan naar de deur en ik sta met mijn hand aan de klink.

[stilte]

I: Uhum,

R: Ze zegt, ik moet u toch nog iets zeggen. Ik zeg goh heeft u daar veel tijd voor nodig. Ze zegt ja ik wil dat toch wel even doen. En ik had er op gerekend in mijn tijd en we gaan samen zitten. Ja, zegt ze ik ben nog zo boos nog steeds en ik moet het delen en dat heb ik tot nu toe niet gedaan. Dat toen ik mijn kindje verloren ben tijdens de zwangerschap, dat het niet gedoopt is en dat we hoe we dat toen noemde, achter de heg begraven is. Niet, geen uitvaartdienst, geen naam gegeven, gewoon ach word jij maar weer zwanger dan is dat allemaal weer voorbij.

I: uhm, ah.

R: En in dat gesprek kwamen veel tranen, was ook boosheid. De naam van de priester is niet gevallen maar ze heeft het tegen iemand met een boordje gezegd. Ik was daar als vertegenwoordiger van de kerk maar blijkbaar had het gesprek zoveel opgeleverd, nee dat moet ik niet zeggen dat is niet waar, maar de drempel verlaagd, dat bij het uitgaan van het gesprek zij dit durfde te zeggen. Ik ben er ook nog een paar keer geweest en ik heb toen gezegd dat is goed het is nu gezegd maar we gaan het er ook niet meer verder over hebben. Zodat zij het ook een plaatsje kon geven. En rond de 80 was dat voor haar bevrijdend en ik voelde dat ze dacht als ik nu kom te overlijden kan ik in rust overlijden. Ik kan mij verzoenen met dat het toen zo gegaan is en ik heb ook gehoord van deze priester dat dat nu niet meer zou gebeuren. Ik kan begrijpen dat dat toen wel zo was op de grond van die ideeën en de manier van leven die er toen was. En ik heb gezegd voor zo ver ik dat nu kan doen bied ik mij excuses aan. Dat wat gedaan is, is fout volgens de beelden van nu. Vanuit het geloof was het fout en de kerk heeft dat toen zo willen doen vanuit de beelden die de kerk toen had. Ik zeg ja, dat had ook anders gekund. Dat zijn dan de woorden die gesproken zijn. Uhm, allemaal details, maar dit zijn alle aanvullingen en lijnen die wij als priesters, leken, onderling, voor ogen gaan hebben.

I: Ja.

R: En dan ook even terug in ontwikkeling. Dat als ouders die nu gaan zeggen ik wil iets met geloof zich binnen de omstandigheden bereid zijn om er ook iets voor in te zetten. Om het praktischer te zeggen, een vader die twee zonen heeft en die stuurt hij naar de hockey, dan komt er op een bepaald moment het verzoek vader wilt u niet alleen aan kant staan maar help mee om de jongens op te vangen dat ze geen ruzie maken in de kleedkamer als ze allemaal klaar zijn en hebben verloren. Of wilt u meehelpen als scheidsrechter of rotzooi opruimen etc. Dat is dus heel praktisch omdat het bij de hockey hoort maar hier gaat het om, goh wat doet geloof met u beste ouders. Uw kind is in de leeftijd tussen 3/4 en twaalf, dat hoort bij de ontwikkelingspsychologie, ontsteld en open voor wat is, wie is god. Die staan er open voor maar wat gaan zij ermee doen als u niet voedt of begeleid, en de priester begeleidt het niet,

dan komt het zaad wat gezaaid wordt niet in de goede bodem terecht. Dan is het op rotsgrond en dat is jammer. Maar als u bereidt bent om te investeren en zelf die geloofsweg in te gaan en ik accepteer dat u dat allemaal nog niet weet maar kom maar. Kunt u dat zelf ook, dan ontstaat er die wisselwerking en dat is dus echt en dat ga ik even naar jou kijken, in die cultuurverandering staan we dus ook. Of het gaat lukken, is echt de vraag. Dat is de vraag. We zijn er al tien jaar mee bezig. Sommige zeggen, ach kardinaal we zijn alleen maar bezig om terug te gaan naar de minderheidskerk. Het moet strak en dit ja, hij geeft vanuit zijn positie allerlei dingen aan maar hij voorspelt wel een aantal juiste dingen in mijn beeld. Dat niet alleen gaat om de kerken maar dat ook gaat om de manier waarop. Paus Franciscus, daar is heel veel kritiek op maar hij zegt je kunt ook kerk zijn in garage. Daar bedoeld hij eigenlijk mee van het gaat erom hoe je met elkaar geloof beleefd en liefst graag in een mooie kerk, een oudere kerk als je dat kunt handhaven, maar de inhoud mag voorop staan en de bereidheid om dan ook wat te geven. Als je iedere keer zegt de gemeente moet kerk onderhouden en ik gooi vijf cent in de collecteschaal en ik maak verder niets over. Dan moet je niet staan roepen daarna van waarom gaat die kerk ineens weg. Ja, die kost ook geld en die priester moet ook een boterham kunnen eten. Ja, maar we hebben Rome toch. Nee, gaat u dan eerst even opletten, de parochie moet zichzelf onderhouden.

I: Ja.

R: Die moet zichzelf in stand houden. Uhm,

I: U vertelde net ook over uhm, dat er dertig mensen bij de kerkdiensten mochten zijn. Heeft u ook het idee dat een bepaalde groep leden elke keer zich inschrijft en de andere groep niet of is het elke keer heel divers?

R: Uhm, het is en en. De groep die iedere keer heel graag naar de kerk komt, die schrijft zich ook in. Wat hebben we daaraan gedaan. We hebben een oproep, we hebben daar twee dingen aan gedaan. We hebben een oproep gedaan aan de mensen om als het kan, anderen de gelegenheid te geven en niet alleen meer op die zondag in te schrijven. Er is een zondagsplicht, ja, maar in deze tijd mogen we die ook met god's achtergrond op een andere manier bekijken. En een keer een zondag over te slaan zodat andere mensen zich als eerst kunnen inschrijven. Op dit moment hebben we nog, zijn we nog niet zo ver dat we zeggen, u hebt zich weer inschrijven en u bent al zoveel keer dus u mag niet komen. Dat systeem niet. Maar we merken wel dat het wel werkt om dit verzoek te doen. En de tweede is, omdat het gaat om de aantallen. We hebben nu twee zondagen, de tweede en de vierde zondag van de maand, willen we vooral ruimte geven aan de gezinnen met kinderen want er is vader en moeder en er komen drie, vier kinderen mee. Of twee kinderen of een oma of iets dergelijks. Als we ze allemaal tellen en ik mag er maar dertig binnen laten. Dan heb ik drie gezinnen van vijf en dan heb ik er vijftien. En dan mag ik er nog maar vijftien toelaten, dan weet ik dat ik vijftien andere boze personen heb. Dus we zeggen op die zondagen wilt u dan proberen, dan geven wij in ieder geval de gezinnen voorrang en dan

I: voor de kinderen..

R: En dan tellen we niet te kinderen. Officieel moet dat wel want die behoren tot die bubbel maar dan alleen de ouders. Kunnen we meer mensen, meer gezinnen toelaten, is er ook specifiek meer aandacht voor kinderen en het gezin, in de gewone eucharistieviering. Dan ga ik er geen speciale viering van maken, maar dan worden ze meer apart genomen, worden er verhalen extra verteld en mogen de ouders weten dat als we met meer kinderen zijn, we ook

met meer lawaai zijn. Anders [maakt boze ouder geluiden], dat is, ja als we de kinderen niet leren om in de kerk te zijn en dat gaat stapje voor stapje voor stapje en een kind van twee die hebben we ook mee genomen op de arm van de moeder. Ja die weet niet waar het is, dus die zal huilen. En moeder zal proberen en die zit ook met een gebroken hart omdat ze het liever niet heeft maar ga niet moeilijk zitten doen van de ouderen mensen zeggen van ja pastoor je moet zorgen dat er meer gezinnen in de kerk komen en dan volgende keer zijn er meer kinderen en dan weer zeggen ja nu zitten ze zo te vervelen en die maken zoveel lawaai. Ja, gaat u dan vooraan zitten of probeert u zich er minder aan te ergeren.

I: Ja, en organisatorisch. Volgen jullie als bisdom Breda alle maatregelen van de Katholieke Kerk Nederland of mogen jullie ook je eigen..?

R: Nee, we volgen in principe de maatregelen van de Rooms-Katholieke Kerk provincie, met name, ja zeker, ja ik zit dicht op de bisschop zal ik maar zeggen. Er is dus een positie geweest eerder in kader van corona, dit men zegt dit is zo gevaarlijk onze kerken sluiten en geen missen meer. Ja, toen wij hebben wij gezegd, nee we draaien het om. We moeten wel de maatregelen handhaven en wat we willen is dat we een extra mis moeten organiseren. Dan wel investeren in de livestream. Ja, maar livestream is harstikke duur dan moeten ze maar de mis op zondagochtend om half 11 kijken. Wij hebben gezegd, dat kost geld, dat hebben we nog wel, en op de lange termijn is het een investering voor alle andere dingen die we willen gaan doen. We kunnen nu zeggen, ja dat geld moeten we vasthouden, nee zeggen we. We willen dat geld besteden daaraan. Dus met een machtiging van het bisdom om een flink bedrag uit te geven hebben we nu een hele mooie livestream.

I: Ja,

R: En er zijn mensen die zich daarvoor inzetten en het ook mooi maken en het trekt via, betekent dat de vieringen niet alleen op zondag worden bekeken maar ook door de week nog is worden teruggekeken. Dus hebben we op zondag twee keer 35 is 70 in de kerk en daar kijken er nog dertig mee. Dan kom ik zo ongeveer op mijn oude aantal misschien wat minder maar we zien dat er door de week nog is dertig, veertig mensen dingen terugkijken of anderen, die we niet kennen maar dat we zeggen ah, dat zijn de positieve kanten. Ja, ik realiseer me in mijn gesprek nu dat ik nu een heleboel dingen vertel die niet rechtstreeks gaan over corona.

I: Oh, dat is niet erg hoor.

R: Ik weet dat je via [zegt naam collega], een collega waarmee ik samen werk hier. En die kerkelijk recht gedaan heeft en die zoekt al dit soort dingen uit en die heeft jou dus al een hele lijst toegezonden, dat ook bij ons allemaal gepubliceerd, medegedeeld wordt en nageleefd wordt. Wij hebben dus bewust met de bisschop voor besloten, uhm, absoluut open. Wat wij jammer vinden. Wat ik jammer vind, is we hadden een kathedraal die open was. Dat waren op drie dagen in de week op dinsdag, woensdag, donderdag en zaterdag, was de kathedraal 's middags tussen 12 en half 5 open. We hebben iedere dag een heilige mis en aansluitend was die kathedraal open. Daar kwamen, die werd open gehouden, in gaten gehouden door vrijwilligers maar meestal mensen op leeftijd. In corona hebben ze gezegd dat is te gevaarlijk voor ons. Dat willen we niet meer. Dus de kerk is op die uren dat we eigenlijk open willen, gesloten en we horen wel met name van mensen die uit de zuidelijke landen komen, Italianen, toeristen, waarom is de kerk gesloten? Die moet toch altijd open zijn? Ja. We zitten best met een dilemma. Ik zou dat best willen maar we willen ook wel enigszins

toezicht. Mensen gaan in een ander land anders met de kerk om dan dat ze in Nederland in de kerk aanwezig zijn. We hebben heel veel café's. Die zijn nu gelukkig gesloten. We hebben daar in het verleden wel eens last van gehad, dat er van allerlei mensen overdag.. Ja, daar zitten we met een aantal spanningsvelden om het maar even zo te zeggen. Dilemma's van wat willen we daarmee en ik hoop dat we op termijn ook gewoon weer open kunnen. Juist om mensen bij ons, ondanks of zonder corona, een kaarsje te kunnen laten opsteken, te kunnen laten komen bidden.

I: En kunt u nog wel nu ziekenbezoek doen? Doet u dat ook?

R: Ja, dat doe ik ook. Uhm, juist nu. Ik vraag altijd eerst of mensen het op prijs stellen. En dat ik zeg, ik kom binnen met een mondkapje. Ik heb ook verschillende, ik heb makkelijke en ik heb medische en als het aan de orde is breng ik voor hen ook de communie mee. Kom ik de communie bewust brengen en dat zijn met name op dit moment de 80-plussers, die vroeger nog wel naar de kerk zouden komen maar nu niet meer kunnen. Mede omdat corona hen als ware op heeft gesloten, tussen aanhalingstekens. En zij merken dat zij verzwakt zijn en dus ook hun dagelijkse, of hun poging om te komen ook niet meer gaat. En dan nog even terug. De mensen die we vragen om niet iedere zondag te komen, daartegen zeggen we wel er zijn ook door de week vieringen om 12 uur. En als u gelegen bent en u woont in de buurt, komt u dan wel door de week. "Ja, ja maar ik wil op zondag". [Maakt afkeurende geluiden] Ja, wees bereid om dat een beetje in te leveren. Want dan is er plek. Dan hebben we wel rond de dertig, 35 mensen in de kerk maar er is plek. En daar hoeft je niet voor in te schrijven, dan kun je gewoon komen.

I: En als u nu naar u persoonlijk kijkt, heeft het geloof dan een bepaalde plek gekregen tijdens de coronacrisis?

R: Ja zeker. Uhm, [stilte], het heeft [stilte], ja. Omdat ik de priester, pastoor was en ben, en mijn manieren van instelling, was ik en ben ik heel erg letterlijk beschikbaar voor mijn parochianen. Dat betekende voor corona dat ik voor alle kleine dingetjes werd bevraagd. Kunt u dit regelen, kunt u dat doen en het ging niet goed met die en iedereen kwam klagen. Dit was nog al een klagerige parochie laat ik het zo zeggen. Daar heb ik heel veel tijd in gestoken om dat allemaal een beetje in goede banen te leiden. Dat heb ik ook voor een deel nog via de telefoon doorgezet daarna maar in de periode vanaf de kerst merk ik, nee ik ga eens even wachten zijn er ook echt vragen. Ik ga niet alleen meer aanbod geven, komt het ook terug. Waar ik vragen krijg, ga ik er bewust op in en dat betekend voor mij meer rust. Om mij nog meer op de hoofdtaken te kunnen concentreren en ik merk ook dat sommige dingen als de avonduren zoombijeenkomsten, ja, maar er zit op een bepaalde manier meer regelmaat in. En ik kom aan eigen dingen rondom geloof en keuzes maken kom ik sterker toe. Dus in dat opzicht zijn er zeker ook, en dan moet ik ja, heeft corona voor mij ook een stukje verbetering van de situatie opgeleverd. Uhm, mensen zeggen ook tegen mij, corona helpt jou om de dingen die je moet doen en de andere dingen waar je iets minder van moet aantrekken, om die gelukkig minder te doen. Je staat teveel open, je trekt de dingen teveel aan. Je hoeft niet op alles te reageren wat die mensen allemaal doen. Mensen hebben ook allemaal hun rugzakjes en je kunt niet alle rugzakjes dragen. Oke. Nou goed. Dus in dat opzicht. En het tweede is, en ik dan praat ik meer even over mijn 68. De afgelopen corona heeft mij ook geleerd dat ik boven de 65 geraakt ben, [lacht], en met de bisdom langzaam maar zeker afspraken gemaakt over hoe ik mijn werk in de parochie ga doen en over de betrokkenheid van de medepastorus [noemt naam]. Die is medepastoor van de parochie en die wordt pastoor van de parochie, uhm, Heilige Magdalena parochie en ik merk dat een

aantal ontwikkelingen die we een langere tijd hebben mij nu die rust geven om het iets meer los te laten.

I: Ja.

R: Dus dan heb ik het in mijn persoonlijke geschiedenis en de feitelijke geschiedenis. Die beginnen nu ook iets meer op elkaar te vallen maar ik merk dat waar ik vroeger wel eens zo ochtend van pff, we gaan weer aan de dag beginnen ik zal wel weer zien hoe veel die verstoord wordt door alle dagelijkse gedoe, dat dat meer planbaar is. Natuurlijk alle dagelijkse gedoe, maar dat kan ik beter afbakenen.

I: Ja.

R: Ik ben erdoor minder letterlijk zichtbaar. Dat is natuurlijk zo. Minder direct aanspreekbaar maar het levert voor de langere termijn wel nog wat meer energie op en inzet voor de langere termijn.

I: Ja, en is uw persoonlijk gebed ook toegenomen?

R: Zeker. Ja.

I: Dus meer rust?

R: Ja. Veel rustiger. Veel rustiger qua tijd. Zeker, zeker.

I: Ja.

R: Dan merk je dus ook dat het weer doorwerkt naar de persoonlijke contacten die je hebt. Waar het vroeger allemaal vluchtig was of ik kwam er eigenlijk niet aan toe. Oh, wacht ik moet nog bidden enzo. Ja. Ja.

I: Heeft u dan ook tijdens de bezoeken dan ook meer tijd? Of minder bezoek op een dag?

R: Ja, vroeger waren bezoeken een kwartier, twintig minuten maar echt voor de bezoeken waar ik nu naar toe ga is het zeker drie kwartier tot een uur. En uhm, en dat is ook nodig voor de mensen. Voordat je zelf geland bent en de mensen weer even contact gemaakt hebben en denk maar eventjes aan de handjes geven aan de deur. Sommige dingen komen pas in de loop van het gesprek boven water. Waar mensen mee zitten en wat ze toch wel of niet durven te zeggen. En die mechanismes leer je meer aanvoelen en uhm bespreken.

I: En als u nu naar de eerste golf, het begin van de corona kijkt en toen ook dat de kerken gingen sluiten. Weet u nog hoe u zich toen voelde? Heeft dat een grote impact gehad?

R: Nou, de eerste corona had zeker een grote impact. Uhm, maar uhm ja dat is dan heel persoonlijk voor mij [lacht zacht]. De eerste weken was het phoe [diepe zucht]. Er komt meer rust. Er is even meer.. en van daaruit op zoek naar maar hoe kan ik toch weer de contacten opbouwen maar het geeft aanvankelijk, omdat onze dagen gaan van overal moeten en mogen zijn, maar de eerste lockdown heeft ons als ware echt even doen schudden. En mij persoonlijk even een eerste rustperiode bezorgd, de eerste paar weken, de eerste vier weken

maar daarna door de omschakeling en door hoe sta je erin is het ook een hele drukke periode geworden.

I: Ja.

R: Doorlopend noem ik maar even de eerste communie. [diepe zucht] Alles was gepland. Gaat het wel of niet door. Kan ik de bijeenkomsten voor de voorbereidingen door laten gaan. Nou uiteindelijk was het 24 mei gepland, is allemaal niet doorgegaan en van de ik had voor het eerst, even kijken hoor. Ik had zestien communicanten. Terwijl ik een aantal jaar helemaal geen had. Zestien communicanten. Ik heb het alleen gedaan. Allemaal dat praktisch overleg met die ouders. Wat gaan we wel en niet doen. Acht tot tien ouders hebben gezegd we gaan naar 2021 en de andere ouders zeiden nee ik wil het nu doen want de jurk kan ze anders niet meer aan volgend jaar, ze is te oud. Dat is nog dat oude systeem. Ik heb gezegd oké wat doen we dan, per twee en drietallen heb ik allemaal een heel aantal bijeenkomsten gehouden om ze toch voor te bereiden in de zomer en in september/oktober. En ik heb in oktober/november voor al die tien kinderen in tweetallen en in drietallen nog drie/vier aparte missen gedaan met mensen van buiten, met parochianen erbij om dat te doen. Ik ben nu bezig met de groep die van 2020 niet gegaan is om die nu de eerste communie te kunnen ontvangen, met de wetenschap dat diegene die eigenlijk dit jaar willen, daar ben ik nog niet al te actief op in gegaan. Ik heb al wel al die aanvragen liggen maar ik weet dat ik in mei/juni die ouders benader om in de tweede helft van dit jaar maar daar wil ik eigenlijk dat nieuwere traject mee aangaan. Van goh, we zitten nu toch buiten de normale communietijd, wilt u nog dit jaar of gaan we een traject beginnen waar we begin volgend jaar maar dat uw kinderen langer gewoon ook meer met het geloof kan laten kennis maken.

I: Ja.

R: Omdat ze gedoopt zijn, maar heel vaak niets meer in de tussentijd. En tweede wat daarbij hoort is dat ik al langere tijd bezig ben om de scholen weer te benaderen. De twee rooms-katholieke lagere scholen in de omgeving en daar contacten mee leggen. Willen jullie wat, willen wij wat, zijn er ouders die wat willen. Met u, met elkaar, met de ouders. Dat gaan we doen. Dus die banden tussen gezin, scholen en parochie, minder dan vroeger "het moet" maar mag het kan het en hoe sluiten we op elkaar aan. Dus dat betekent aan de ene kant praktisch organiseren maar aan de andere kant ook, zeker voor het afgelopen jaar, kijken naar wat zijn de mogelijkheden die ik heb en tegelijkertijd die nieuwe ontwikkelingen daarin meenemen. Niet zeggen, ik wil weer precies me eerste communie organiseren zoals ik het deed. Nee, die andere ontwikkeling was al gaande, hoe kan ik die hierop laten aansluiten. Dan moet ik niet hetzelfde project willen gaan doen, dan moet ik nu kijken of ik die dingen al in een betere lijn kan gaan zetten. Dus dat is ook een persoonlijke ontwikkeling. Ook ik moet omdraaien. Ja Steven. Vroeger was het hoe krijg je dat omgedraaid en lange lopende catageze want ze komen alleen voor hun eerste communie. Nou, missionaire parochie van het grotere project van Breda, vorig jaar met de conferentie en alles. Dat zijn, en dan spreek ik over boeken en mijn collega pastoor [zegt naam], die heeft een proefschrift geschreven over we moeten wat losser komen van die institutionele kerk maar veel meer naar een minder institutionele kerk. Wij hebben veel over gepraat. Ook dat zijn de dagelijkse impulsen om mijn eigen cultuurverandering te zien en ook te realiseren hé, ik ga, deze dingen niet meer los zien dus ik ben alerter op praktische dingen. Ja, maar ik wil alleen maar de eerste communie regelen zegt iemand tegen mij. Ja dat begrijp ik maar ondertussen beginnen bij mij de alarmbellen rinkelen. Ik ga niet meer alleen de eerste communie regelen. Ik doe dat, daar moeten andere

mensen bij en kan ik het ombuigen, kan ik het laten verlopen door ook al naar die langere lijn te gaan kijken.

I: Ja.

R: [klapt handen], mag ik even onderbreken, wil je nog koffie en hoe laat is het?

I: Oh, ja zeker. Oh we zijn al heel lang, het is tien over half 12 alweer.

R: Dat is niet zo erg.

I: Oké, ik zou het nog kort houden.

R: Nou, ik heb als het goed is wordt de [eustativium?] van 12 uur overgenomen en dan zou ik dan zelf kwart over 12 in de kerk willen zitten. Als we dan zo tot 12 uur uiterlijk.

I: Ja, ik heb ook nog maar een paar vragen.

R: Ik roep altijd, mocht je nog vragen hebben of ik wil daar in die richting iets lezen of nalezen, uhm, dat kan. Dat is geen enkel punt.

I: Ja, dat is harstikke fijn, dank u wel.

R: Ja, je hoort dus hier speelt dus de persoonlijke geschiedenis, de feitelijke en de grote geschiedenis. En dat zou in jouw, als ik kijk naar jouw onderwerp over tuberculose, hoe je daarmee omgaat, daar en toen, dat staat niet los. Dat moet je ook zien in het kader van de oorlog en in het kader van geneeskunde en weet ik veel, dat soort ontwikkelingen. Dat zelfde geldt voor geloof in corona idem dito. Dus, sommige dingen anders, sommige dingen nieuw en wat zijn dingen die in ontwikkeling meegenomen kunnen worden. Die daarin passen en versterkend kunnen zijn.

I: Ja, en als u nu in uw omgeving kijkt. Heeft u het gevoel dat mensen tot een dieper geloof komen tijdens de coronacrisis?

R: Uhm, [stilte], ja. Voor diegene die ik nu dagelijks, wekelijks, uhm, maandelijks meemaak, uhm, is het zeker het geval. En dat komt omdat in de beginperiode moesten ook de kerken op slot. Mochten we helemaal niets. En toen hebben veel mensen, van wij zouden zeggen van mensen die komen alleen zondag naar kerk om daarna kopje koffie te drinken etcetera, die mij daarna via telefoon of gesprek zelf hebben gezegd ik heb zo, de zondagsviering gemist. Ik zeg in welk opzicht, als uitje, nee zeiden ze. Ik ben meer gaan beseffen wat god voor mij in mijn leven betekend heeft en betekent. En die zondagse gang is wel een ritueel en wat er bij hoort van kinds af aan en dat ben ik blijven doen maar het heeft ook dat extra omdat ik het niet meer kon, gegeven. En tuurlijk kan ik naar de televisie kijken, maar het is echt anders als ik in die kerk kan zijn, in die ruimte, in dat huis van god om mij met al die gene die daar zitten dank te zeggen voor mijn geloof en voor wat het voor mij betekent. En dat betekent niet dat mensen gaan zeggen goh, nu heb ik tien keer beter naar de preek geluisterd, nee maar het heeft ze sterker bewust gemaakt van hun eigen geloofsachtergrond. Of het een verdieping is, dat is altijd lastiger. Dan moet je je afvragen wat bedoel je met geloofsverdieping, uhm, sommige mensen verdiepen zich doordat ze heel veel feitjes willen weten. Dat heb ik niet altijd. Mensen vragen mij tientallen dingen die ik niet weet ook al ben ik priester. Maar

sommige zeggen, goh, dat god mij draagt. Dat heb ik mij meer beseft. Dat is bijna een mystieke achtige, ja ik zit ook een beetje op die lijn omdat dat ook persoonlijke ervaringen zijn. En dan denk ik ah, goed zo, meer is niet nodig want dat is een stukje van die bodemversterking van geloof, verdieping, die bij geloof horen. Het is niet te pakken maar die ene krijgt die geloofsverdieping door daar veel meer over te weten en zich daaraan vast te houden en de ander krijgt dat als een schokmomentje.

I: Ja.

R: Als een proces. Ah, [zucht], ik ben ziek geweest en in deze periode ook al kom ik niet naar de kerk, meer gebeden, maakt dat ik in overgave leef en acceptatie. [stilte] Top.

I: Ja, en..

R: En mensen uitnodigen daarover te spreken, dat is het belangrijkste.

I: En u vertelde ook dat de kerk, als het huis van god, eigenlijk daarin een belangrijke functie heeft. Heeft de kerk dan tijdens de corona ook nog een belangrijke functie tijdens de coronacrisis als het huis van god?

R: Uhm, ja. Juist als plaats van samenkomst waar men toch nog gezamenlijk kan zijn. Dus uhm, ik las gisteren in Trouw een brief van waarom moeten de kerken op basis van de godsdienstvrijheid nou open kunnen zijn, terwijl allerlei anderen dat allemaal niet mogen. Waarom zijn ze niet solidair met de diegene die van alles verkopen. Uhm, en dan zeg ik, ik begrijp de vraag maar wij zijn juist solidair door niet solidair te zijn. Uhm, het paradox zit daar als het ware in. De godsdienstvrijheid en het kunnen samen komen met alle coronaregels, is er om mensen, om waar het om het diepste gaat, ook nog te kunnen laten leven. Dus uhm, waar sommige mensen in de loop van hun leven zeggen, ik heb zo moeilijke periode in mijn leven gehad, mijn man is overleden, ik ben ernstig ziek geweest en toen is mijn zoon ook nog overleden en die ben ik kwijtgeraakt. Als ik mijn geloof niet had gehad, weet ik niet wat er zou zijn gebeurd. Dat zeggen heel veel mensen, niet nu persé, maar ja. Dat is iets van als het gaat om zingeving. Ja, ik geloof wel niet maar het heeft mij afgelopen jaren, afgelopen maanden wel dit en dat gebracht. Ik zeg dus, ik ben heel blij dat ik dat huis van god, voor zover aan de orde, wel kan openstellen, mensen wel een kaarsje kan laten opsteken. Wel beschikbaar ben.

I: Ja, dank u wel. Ik heb zo al mijn vragen wel beantwoord. Wilt u zelf nog iets toevoegen?

R: Uhm,

I: Heeft u nog iets waarvan u denkt?

R: Dan ga ik even denken.

[Stilte 3 minuten]

R: Uhm, heel veel collega's en ik probeer dat nog even niet te doen maar met name de vier collega's die zijn wat jonger en die hebben dus ook heel veel ingezet op dingen extra online. Zoombijeenkomsten en dergelijke. Nou, dat was ook voor ons voor die tijd, niet aan de orde. Losse vergaderingen, bijeenkomsten, meer online. We zien ook de beperkingen van maar er

is nu bijvoorbeeld een collega van mij in Breda-Zuid. Die heeft vier, vijf bijeenkomsten in de avonden rondom de vastentijd, bezinning. Nou, het is lockdown, je kunt 's avonds niet weg maar je kunt wel als je dat wilt, deelnemen. En dat betekent toch dat er ook meer, ja, ik noem maar wat er zijn dan 35 mensen, nou ik denk dat je voor die bezinning anders niet 30,35 mensen binnen zou halen. En dat er ook mensen zijn uit andere parochies dan de jouwe en ook mensen uit een andere plek die internet afstruinen naar oh dat spreekt mij wel aan. Laat ik daar is bij aanhaken.

I: Ja.

R: Even naar een heel praktisch iets van jouw eigen pastoor [noemt naam]. Die heeft het Josef jaar ingeleid met een presentatie over de heilige Josef. Vorige week. Nou uit mijn hoofd 80, 90 mensen die kwamen kijken. Niet alleen uit het bisdom maar ook uit andere bisdommen en heel erg inspirerend. Ja, Josef staat nu extra in de belangstelling. Dat zou op die manier als hij dat in de Gertrudes gedaan zou hebben, zou dat niet zo gelukt zijn.

I: Ja, dus daar zitten ook weer nieuwe mogelijkheden.

R: Daar zitten nieuwe mogelijkheden en dat zien wij ook en die gaan wij ook benutten.

I: Kijkt u ook toevallig zelf andere kerkdiensten, van andere parochies?

R: Of ik daarnaar kijk? Beperkt. Uhm, ik heb wel, wat ik wel doe is dit soort bijeenkomsten die meer catechese achtig zijn. Maar een hele kerkdienst apart nog bekijken, nee daar kom ik niet aan toe [lacht].

I: Nee, dat geloof ik. Ik was benieuwd. Pastoor [naam] zei bijvoorbeeld ik kijk dan naar die viering en dan denk ik oh dat is leuk, dat moet ik overnemen.

R: Ja, dat dus wel en dat vooral op het punt van de catechese. Ik heb dus heel bewust was pastoor [Naam] rondom de heilige Josef heb ik bekeken. De kathedrale parochie is ooit, nee de Josef parochie in Breda, onder de spoorlijn, is, was een kleine parochie maar wel welvarend in 19, tussen 1897 en 1960. Die is gefuseerd geraakt met de binnenstad maar ik ben ooit gedoopt in de Josefkerk en behoorde tot die Josef parochie. Nu zit die in onze kathedrale parochie. Josef jaar inspireert mij, omdat juist veel mensen uit die Josef parochie in onze parochie zitten, om ook wat herinneringen boven te halen aan toen en dat te verbinden met nu. Dus ik ga op 19 maart iets online doen met Josef, iets minder dan [naam pastoor], maar zoiets dergelijks en ik wil in zomer als we wat meer corona af zijn, mensen rondom het thema heilige Josef bij elkaar krijgen.

I: Ja.

R: Dus in dat opzicht brengt corona ons andere dingen. Anders zou ik zeggen weet je wat, in maart heb ik een bijeenkomst maar dan is het in kerk beetje koud dan komen mensen niet. Nee, nu moet je besluiten als ik iets praktisch wil moet ik het verschuiven en moet ik het in de zomer doen. Dat zijn zeker de dingen. Een andere college heeft elke dag kleine overwegingen, die hij per dag per app en Facebook rond stuurt. Ja het is dat ik geen Facebook account heb, ja ik heb zoveel accounts en telefoons en...

I: Ja, anders is die rust ook weer voorbij!

R: Maar ik ben wel blij met wat hij doet. Dan vraag ik ook naar wie stuur je die appjes en berichtjes en wie ontvangen die en kunnen we daar ook meer mee. Kunnen we ze ook elders publiceren, is het toegankelijk. Het is dan allemaal extra online. Ik krijg misschien niet direct allerlei mensen in het huis van god meer binnen maar als we wel weer meer open kunnen zijn kan het de betekenis en de kracht van geloven toch weer versterken.

I: Ja, nou hartstikke bedankt voor dit interview en voor uw tijd. Heel erg fijn.

R: Graag gedaan. Graag gedaan.

I: Als ik nog ergens nog met een vraag zit zou ik u dan misschien nog mogen mailen, bellen?

R: Maar natuurlijk. Bellen, of als je hier of daar nog een gesprek wilt hebben kan dat altijd.

Transcript 5

Geïnterviewde: Oud-pastoor van o.a. Lievevrouweparochie

Interviewer: Julia Krijnen (I)

Datum: 25 februari 14:00

Locatie: Thuis bij de respondent

Duur: 1:18

Leeftijdscategorie: 85-90

[Gesprek met de oud-pastoor van Bergen op Zoom bij hem thuis. De audio-opname is gestart toen we de toestemmingsformulieren aan het doornemen waren. Het is een informele sfeer. We kenden elkaar van vroeger en het gesprek was in privésfeer en niet in functie.]

R: Maar jij hebt dus vragen opgesteld en uhm start maar.

I: Ja, dat is goed. Uhm,

R: Ik vind alles goed.

I: Ik heb dus een aantal vragen over uhm, ik wil eigenlijk kijken met mijn onderzoek hoe de positie van de katholieke kerk is tijdens de coronacrisis, dus welke functie het heeft en welke rol het heeft voor de leden van de kerk en dan zou ik het in mijn onderzoek ook nog willen vergelijken met de tuberculose-uitbraak.

R: De Tuberculose?

I: Ja, daar wist u niet veel van toch?

R: Nouja, ja de tuberculose is natuurlijk, een voorbij gegaan, ja natuurlijk niet helemaal, volksziekte.

I: Ja, maar u heeft dat niet bewust meegemaakt?

R: Ja, zeker.

I: Oh, wel! Aan de telefoon...

R: Ik heb dat zeker bewust meegemaakt met al die sanatoria. Die had je in Breda, wat nu, zijn nu allemaal appartementen geworden geloof ik maar daar had je een sanatorium he. Sanatorium is de titel van een gezondheidscentrum he en dat buiten liggen enzo dat heb ik allemaal wel meegemaakt.

I: Ja, had u ook ergens in de buurt ergens een huisje? Mijn oma zei, ja bij mij lagen ze in de achtertuin.

R: Nee, hoor. Ja, dat is uiteraard waar. Die lagen in de achtertuin en dan was het altijd met open deuren en open ramen want dat was toentertijd de medicatie opvatting dat, daar werd je dan gezond van. En ik kan, mijn buurman, heeft daar drie jaar gelegen geloof ik.

I: U buurman van vroeger dan?

R: Nee, die nu naast mij woont. Die is nu in korte tijd geestelijk naar beneden gedonderd is. Dat kun je hebben he, maar goed dat is een bijkomendheid. Maar goed, nee dat was, en Bilthoven had je een groot sanatorium en dat was de oude methode. Frisse lucht en uhm, de verzorging was goed hoor. Dat hing wel af van ieder ziekenhuis is ook anders natuurlijk maar die mensen kwamen eigenlijk niks te kort hoor. Maar vreselijk dat geduld dat je ook moest brengen om de hele dag te blijven liggen.

I: Ja, dat kan ik me echt niet voorstellen.

R: Dat is vreselijk want kijk, nu zijn de mogelijkheden van recreatie, denk aan films kijken voor je tv of dvd of cd-rom. Noem maar op he, al dat spul. Dat was er toen niet. Dus uhm, dus ze konden lezen, ja oké maar plat liggen was dan beter weer. Nee, dat was geen leuke remedie om beter te worden.

I: En kunt u nog herinneren hoe u toen daarover dacht? Over die, had u daar een mening over?

R: Nou, je bent, moet je is luisteren. Je bent anti-jaloers als je die mensen meemaakt en dat is natuurlijk, kijk, we waren toen op een semenarie en dan ging je nog weleens bepaalde mensen bezoeken maar dan is dat alleen maar dat je daar weg gaat en dat zal bij jou ook zo zijn dan je dan denkt gelukkig ik lig daar niet. En dat is gewoon zo. Ik heb in mijn leven heel weinig ziekenhuis bezocht, ja bezocht als patiënt he. Dat is ook niet nodig geweest.

I: Ja, gelukkig maar.

R: Ja, ik heb gewoon geluk gehad en ik heb een stevige conditie. Wat gezondheid betreft is het allemaal prima in orde maar ik heb geen conditie meer met iets volhouden bijvoorbeeld ik heb boven een hometrainer staan. Ik heb ook een loopband en daar moet ik me echt toe zetten.

I: U doet dat nog wel regelmatig? Op de loopband?

R: Ja, dat moet ik meer doen. Heb het van de week weer paar keer gedaan maar ik moet het gewoon meer doen. En dan zeker een kwartier he.

I: Dat vind ik wel goed dat u dat doet.

R: En dan hometrainer maar dat doe ik eigenlijk te weinig. Ik zeg nu tegen jou dingen die ik niet tegen iedereen zeg.

[lachen beide]

R: Leuk he.

I: Dat zou ik niet tegen de dokter zeggen dat u dat te weinig doet [lacht]

R: Oh, ja hoor. De dokter kan mij niet schelen. Die hoeft niet een hoger idee van mij te hebben dan dat het in feite is. Dat ook niet. Dat is gekheid. Nee voor de rest is het allemaal prima en ik voel mij bijzonder goed. En gezond. Mijn bloedonderzoek wat ik twee keer per jaar heb, is ook heel goed.

I: Dat is fijn om te horen.

R: Ja, het is gewoon fijn om te mogen beleven en dat je helder blijft.

I: Ja, dat, ik had vorige week had ik, met een vriendin van me oma zat ik te kletsen en die vertelde ik ga nu steeds meer herinneren over vroeger omdat ik anders bang ben dat ik het kwijt raak. Als het hier maar goed is zei ze. Dus ze zei ik ga alles opschrijven en hele tijd vertellen aan iedereen.

R: Oh ja, maar dat is op zich wel leuk voor diegene die na haar komen he.

I: Ja, dat is waar.

R: Dan is het gewoon leuk dat je die dingen lezen kunt en iedereen heeft toch in zijn leven hele gekke dingen meegemaakt. Typische dingen meegemaakt. Iedereen. Zoals wij hebben, is gezien de leeftijd niet zo verwonderlijk maar als jongetje, de hongerwinter meegemaakt. Ik woonde toen in Den Haag en het was eigenlijk al rottijd maar dat beleefde je als kind toch heel anders.

I: Ja, want hoe oud was u toen?

R: Ik was toen in de hongerwinter, toen elf, twaalf jaar en het was best, daar hebben wij leren jatten en je mocht pikken als het maar eten was. Mocht je pikken wat je voor handen kwam en ik was een kleine rotzak hoor. Ja, maar daar hadden we vaak voordeel van want ik rotste echt veel weg als het kon.

I: Maar dat is dus ook door die honger.

R: Ja, dat mocht he. In die tijd. Dat is gewoon zo maar dat is ja.

I: En u heeft dan in Den Haag gewoond?

R: Tot, ja nee toen zijn we naar Utrecht verhuisd.

I: Want u bent wel geboren in Den Haag?

R: Ja. Ja, ik ben geboren in Den Haag.

I: En hoe bent u dan hier beland? In Bergen op Zoom?

R: [lacht] Leuk. Nou, het is zo. Ik ben naar het seminarium gegaan. Dat was intern gymnasium he. En dat was in Soesterberg. Dus ik was al thuis weg. En, uhm, ik ben hier in Brabant komen wonen op 4 september 53.

I: Oh, dat is al een hele lange tijd terug.

R: Ja, dat is, voor jou is dat geschiedenisboekje.

[lachen beide]

I: Ik denk, ik ben 98 geboren dus...

R: Ja daarom. Ik was, ik zat bij Paters inn. En dat was in Helvoirt toentertijd en sinds dien woon ik dus al ja, 70 jaar hier in Brabant dus er is niets meer over, zou hier absoluut niet wegwillen om daar nog eens een keertje te gaan kijken en te wonen. Ik denk er niet aan. Nee hoor. Ik heb me altijd bijzonder goed thuis gevoeld hier.

I: En hoe komt dat denkt u?

R: Dat is, denk ik, je karakter. Je aanpassingsvermogen. En ik ben, ik ben nog tot vorig jaar nog zes jaar pastoor geweest in Ettenleur. Belachelijk, van mijn 81 tot 87e ben ik pastoor geweest nog omdat er niemand was en de Bisschop zat helemaal vast en toen zei ik ja dat wil ik wel doen hoor dat kan me niet schelen. We zien het wel. En het was een ontzettend leuke gezellig tijd.

I: Dat is toch wel fijn om dat te hebben gedaan.

R: Ja, zeker. Achteraf zeker wel. En ik heb nog contact met nog wat mensen uit Ettenleur en toevallig komt nu de dominee van Ettenleur die ik heel goed ken. Een ontzettend aardige meid. Die komt nu hier naar deze stad om [naam huidig dominee] op te voeren.

I: Is dat in Bergen op Zoom?

R: Ja in Bergen op Zoom. De protestante gemeente is dat he. Dat is dus de ontmoetingskerk aan het Bolwerk en daar wordt zij nu, Ellen, dominee terwijl [naam huidig dominee] met pensioen gaat. Dat is allemaal collegiaal. Dat ligt hier heel gezond. Heel leuk.

I: Dat is ook heel leuk dat zo goed contact is tussen twee..

R: Ja hoor en ik ken ook nogal wat mensen die in leiding zitten van de kerk en dat gaat allemaal heel leuk.

I: Want u heeft, heeft uw familie altijd al bij katholieke kerk gezeten? Of had u vader ook bij de katholieke kerk een rol?

R: Nou, ik ben hier pastoor geweest bij de Heilig Hartkerk. Ook een, toch zeker een jaar of twaalf denk ik en die kerk is nu, buiten de eredienst geplaatst. Het gebouw bestaat nog wel maar er worden geen diensten meer gedaan. Maar goed, dat is nou eenmaal zo. Het is een andere tijd en dan kun je over gaan zeuren en moeilijk gaan zitten doen en dan ben je.. Je moet realistisch zijn. Wat is er nog mogelijk en wat niet meer en daar moet je niet over zaniken. Daar ben ik heel makkelijk in.

I: Is dat dan omdat aantal leden is..

R: Het is natuurlijk enorm teruggelopen, het aantal leden en het moet te onderhouden zijn he die kerken en daar ontbreekt het vaak aan. Dat er niet genoeg financiële middelen zijn om de zaak op peil te houden maar goed voor de rest is gewoon prima. Ik ben hier ook een beetje weggegroeid door mijn zes jaar in Ettenleur te zijn en dan ben je daar weer helemaal voor he. Met alle plezier hoor.

I: En heeft u dan, gaat u, want nu bent u nog steeds actief lid denk ik van de kerk. Of heeft u nog een andere rol?

R: Nee ik ben gewoon gepensioneerd nu. Voor de tweede keer gepensioneerd.

I: En welke kerk gaat u dan meeste nog heen? Is dat dan in Bergen of in Ettenleur?

R: Nou, nee dat moet in Bergen op Zoom zijn.

I: Oh, dat moet?

R: Ja, dat wilt zeggen. Je gaat je opvolger in Ettenleur niet in de weg zitten anders denkt hij misschien dat ik hem kom controleren.

I: Vind u dat lastig? Of maakt u dat niet uit?

R: Dan moet je weer gewoon heel zakelijk in zijn. Niet emotioneel. Ik heb daar geweldig leuk afscheid van gehad, van de mensen en uh dan zeg ik daar moet je het mee doen en verder geen flauwe keul. Maar daar ben ik heel gelukkig mee hoor. Dat doet mij helemaal niks. Dat je zegt van oh god, ik had wel diverse mensen die ik in Ettenleur ontmoet heb, hele fijne mensen, ja daar heb je dan weinig contact mee, maar dat is heel goed voor mijn opvolger. Dat hij zegt vrij voelt wat hij wilt doen en iets anders aanpakken dan ik. Geen punt hoor. Helemaal niet.

I: Ja, gelukkig. En heeft u tijdens de coronacrisis, u kunt nog gewoon naar de kerk door te reserveren?

R: Ja, dat doe ik niet, en waarom niet. Kijk er kunnen dertig mensen mogen er komen hè. Laat dat maar, laat die plaatsen maar open voor de mensen. Ik kijk iedere zondag, kijk ik naar de dienst die uitgezonden wordt. Dat vind ik toch wel leuk om te doen en ik kijk heel veel naar de dienst die daarop volgt, van de EO, dat is een BEAM dienst en dat is heel erg leuk. Heel fris. Ik moet je eerlijk zeggen, maar dat moet je dan maar even voor jezelf houden, dat ik die katholieke diensten zeker niet altijd inspirerend vind. Inspirerend, dat woord ken je, dat het enthousiast over komt. Het is allemaal stijf en uhm, ja ik zou dat wat anders willen. Ik ben het zo ook niet gewend geweest in Ettenleur en hier ook niet. Ik vind het leuk af en toe, onder een preek ook, dat je een geintje maakt. Een beetje levendig houden, weetjewel. En ook al die kleine regeltjes die het wat doods maken, daar maak ik me niet zo gek veel van aan.

I: En wat zijn dat voor regeltjes? Kunt u daar voorbeeld van geven?

R: Pardon?

I: Een voorbeeld van een dood regeltje?

R: Nou kijk, dan is er bijvoorbeeld een, dat je bepaalde handelingen, ja sommigen staan onder het bidden staan ze zo he (doet handen vragend omhoog en kijkt omhoog). Nou dat moet je bij mij niet verwachten. Dat vind ik zo uitdagende houding. Ik doe het altijd, ik vind het zo en dan met name met open handen. En waarom met open handen, dat zie je niet zo gek veel, maar ik ontvang. Ik geef niets, ik ontvang. En daarom bid ik het liefst met open handen. Vind ik mooier als gebaar, maar dat zie je niet gek veel. En ik ontmoet bij die protestante dienst van de EO. Ontmoet ik altijd hele enthousiaste jonge mensen en dat vind ik gezellig. Dat zijn echt mijn leerlingen van 4/5/6 VWO/HAVO he. Nou dat, daar heb ik mijn leven mee doorgebracht en ik moet je zeggen dat ik die groep ontzettend dankbaar ben. We hebben altijd ontzettend leuk gediscussieerd in de klassen en ook respect opgebracht voor de meningen van die luitjes 18,19,20. En dat is geweldig leuk. We gingen altijd als vrienden uit elkaar. En ik moet je zeggen, ik las dat toevallig, wanneer, toen ik wegging uit Ettenleur, dan krijg je daar reacties op via Facebook enzo en dat is allemaal heel erg leuk. Ik heb onder mijn leerlingen weinig vijanden gemaakt, maar we gingen heel open met elkaar om. Heel open. En dat moet ook in een school, heel fijn.

I: Ja, dat vind ik ook heel fijn, open gesprekken.

R: Welke school heb jij?

I: Ik heb op het Roncalli gezeten. En ik moet zeggen dat ik dat ook wel fijn had gevonden als sommige lessen wat meer open waren. En sommige leraren had ik dat wel, maar dan waardeerde ik dat ook heel erg.

R: Ja, ja, precies. Dat heb je op iedere school een stel zorgelijke leraren waar je niet graag mee te maken hebt en je hebt leraren waarvan je denkt harstikke leuk. Ook al moet je je stof leren, natuurlijk, maar dat kan ook op een manier wat wat menselijk overkomt. Dat is heel fijn.

I: Ja, ik vond het ook altijd heel fijn als leraren mij ruimte gaven om het op mijn eigen manier te doen.

R: Zeker, en dat hoort ook zo. Je hoort dit kind met dat karakter en deze mogelijkheden, dat moet je proberen wakker te schudden en te ontwikkelen en niet in een bepaald stramien te drukken. Wat ik belangrijk vind, nee je moet een kind open laten bloeien met de talenten die hij of zij heeft. Dat is een kunst om dat op te roepen maar een goede leraar moet daar in slagen.

I: Dat vind ik een mooie denkwijze. En als u nu naar de coronacrisis kijkt, hoe heeft u dat ervaren?

R: Laat ik dit zeggen. Het is een tijd, vergis je niet, van bezinning. Alles loopt maar en alles gaat maar en iedereen gaat zijn goddelijke gang en ineens komt daar die corona om de hoek kijken. Dan denk je potverdomme. Het leven heeft nog andere kanten ook. Het loopt allemaal niet zo makkelijk. Je wordt weer op de feiten gedrukt dat het leven met alle aspecten ervan zo relatief is. Ik zie dat bij mijn buurman, die een half jaar geleden hier de tuinen nog deed volop en ineens weggezakt is in een afhankelijke positie, maar de corona heeft ons wel met de neuzen op de feiten gedrukt en we hebben dat natuurlijk vergeleken met de pest vroeger en zoiets is het ook wel geweest. We hadden gelukkig onze medische wetenschap, die ons

geholpen heeft tot nu toe, maar opzich het is verschrikkelijk wat er gebeurd is en wat zeker kanttkening vraagt dat is dat wij onze vaccins kunnen betalen, de derde wereld gaat er kapot aan. Laten we eerlijk zeggen. Was met ebola natuurlijk ook, maar ik denk dat een, voorzichtig moet ik dat zeggen, dat het een winstpunt is dat we is na zijn gaan denken, het is allemaal niet gewoon dat je alles kan gaan doen en wat ik nu zie, vanmorgen ook weer die foto's uit het Vondelpark, dat ze daar als gekke dollen weer met elkaar aan doen zijn, met gevolg daar komen foto's in de krant met heel veel herkenbare gezichten, maar goed dat is hun verantwoordelijkheid, maar dat ze toch het gevaar weer binnenhalen van de besmetting hè. Ik vind wel dat de corona, heeft ons ook gedrukt, op onze persoonlijke verantwoordelijkheid ten opzichte van de gezondheidszorg van ons allemaal. Als ik dat niet doe, vanuit mijn eigen opvatting, dan zit ik harstikke fout. Maar dat is bij velen niet meer aanwezig dat idee.

I: Dat solidariteitsidee bedoelt u?

R: Ja, dat is er niet. Dat betekent dat als je altijd zo geleefd heb, en zo opgevoed bent, voorzichtig he, ik neem het jongeren niet kwalijk maar die zijn zo opgevoed van ikke ikke ikke en derest kan stikken, dan heb je die mentaliteit en dan haal je eruit wat erin zit in het leven, terwijl dat misschien sociaal, solidair zijn niet meer verantwoord is. En als je dan als egoïst in het leven staat, dan uhm dan heb je naar mijn idee de verkeerde richting te pakken.

R: Hee, als jij iets moet opschrijven, dan moet je dat doen hè.

I: Nee, ik typ het straks allemaal uit. Ik neem het op met mijn telefoon. Dan kan ik luisteren.

R: Dat is veel handiger voor jou. Dat is prima. Dus ik kan ook een of andere rotopmerking over je vader maken en dan neem je dat ook op.

I: Dat kan, *lacht*, dan gooi ik het erna weg.

R: *lacht* nee hoor daar heb ik geen behoefte aan. Nee, dus ik denk dat de corona heeft een paar aspecten. Veel mensen zijn dood gegaan, je vraagt je af of dat door tijdige zorg had kunnen voorkomen, want we hebben natuurlijk een hele rare tijd gehad. Ik weet niet of je dat bewust zo beleefd hebt, denk aan die mondkapjes. Eerst was dat niets, dat hebben ze heel lang volgehouden en naderhand werd het verplicht. En zo zijn er meer redenen geweest, denk ook aan het inpakken van onze verpleegkinderen met jassen, handschoenen, mondkapjes met die schermen voor gezicht. En dat is hele tijd ontkent, en dan denk ik hoeveel mensenlevens zou dat gekost hebben.

I: Ja, ik heb dat ook het gevoel met die vluchten. Dat die vluchten zolang zijn doorgegaan.

R: Oh ja, met vliegen. Ja, zeker. Dat is ook, en dat je ook mensen hebt die bewust zeggen nee ik draag geen mondkapje. Eigenwijze donders die zeggen het is een griepje en het gaat zo wel weer over. Een beetje naïef he.

I: Ja, ik hoop dat het ook ooit in korte tijd snel over gaat.

R: Ja, of je daar gelijk in gaat hebben weet ik niet, omdat zolang er veel mensen zijn die zich niet laten vaccineren bewust, dan blijf zo'n ziekte toch onder de mensen aanwezig en dan ben je beschermd als je de vaccins genomen hebt die er waren.

I: Ja, en dan moet je ook nog oppassen als je vaccins hebt gehad.

R: Ja, natuurlijk. Dus of wij dit snel kwijt zullen raken, ik denk het niet. Persoonlijk. Maar dat is een kwestie van, ik ben geen medicus he.

I: Nee, ik ook niet. We gaan het zien. Maar tijdens deze crisis, wat betekende het geloof voor u? Heeft dat een speciale plek gekregen?

R: Ja, dat zal, ja nee. Bij mij heeft het geen speciale plek gekregen. Uhm, ik denk wel dat het voor veel mensen een wake-up is, van [stilte], dat ze toch zijn na gaan denken over de zin van het leven en de betrekkelijkheid van het leven zoals het op je af komt, want het is betrekkelijk he. Dat is het eigenlijk altijd, want als ik de deur uitstap en een dronken vent rijdt mij aan en ik ben dood. Ja, dan is het ook gebeurd, maar daar leven wij mee met dit soort onzekerheden, maar zo corona die kan je te pakken hebben voor je het weet. En dat komt allemaal extra, ik denk dat het dus wel voor sommige mensen een nadenk gebeurtenis is geweest en nog, en nog.

I: Ziet u dat ook rondom u?

R: Zeker waar, maar over het algemeen als je tot thuiszitten veroordeeld bent, kom je natuurlijk minder mensen tegen die ziek zijn. Wie komt hier op bezoek af en toe, dat zijn gezonde mensen. Maar, die wanhoop die er is. Ik heb dus ook veel contact met ziekenhuispastoris hier. Een van mijn collega's uit Ettenleur is hier ook toevallig ziekenhuispastoor, maar dan merk ik wel dat ze leiden aan de mensen die in eenzaamheid dood gaan. Er kan niemand bij zijn en ze sterven in volkomen eenzaamheid en dat is natuurlijk keihard. Vooral voor diegene die daaromheen verblijven. Als opa of oma op deze wijze afscheid moet nemen van het leven, dan is dat wel heel hard. Zoals ook die bezoeksregelingen naar die verpleeghuizen, waar heel veel corona plaatsgevonden heeft, die kijk telefoontjes. Dat je elkaar wel ziet, maar ja het is fijn dat die techniek er is, maar het is voor veel mensen, ja de ene ouder is de andere niet. De een leidt verschrikkelijk aan eenzaamheid en de ander die vecht of loopt daar wel doorheen. Dat is het verschil, maar corona is, als het over de kerk gaat. Dan heeft de kerk, vind ik, de katholieke kerk heb ik het dan even over, die heeft heel verstandig gereageerd door gelijk de kerken te sluiten.

I: Ja, in de eerste golf bedoeld u.

R: Ja, gelijk de kerken dicht te doen en te voorkomen dat het zich uitbreidt via de grote samenkomsten en dat is harstikke goed geweest en wat uitzonderlijk slecht is, dat heb je ook gelezen, je weet wat de bijbelbelt is?

I: Ja, de bijbelbelt bedoelt u dat?

R: Ja, de christelijke, die komen dan wel samen en die zeggen dan ja als ik ziek word is het Gods wil, dus ik hoef niet voorzichtig te zijn. Ik hoef mijn eigen verantwoordelijkheid niet te nemen en God zorgt er wel voor. Ja, maar zo is het niet. God helpen, Zuid-Afrikaans, God helpen die zichzelf helpen. En dat is een, dan leg je de verantwoordelijkheid daar waar het moet liggen. Je uiterste best doen zelf, en hopen dat je gezegend wordt of gespaard blijft. Dat is dan een hele andere opvatting he.

I: Ja, vind u het dan vervelend dat die kerken zo in het nieuws komen?

R: Dat ze zo over komen? Ja, het is zo onverantwoord om met je mensen om te gaan en ik denk dat dat de verantwoordelijkheid van die voorgangers groot is, maar die zitten precies in hetzelfde patroon, ook vaak van huis uit, met dat strenge, orthodoxe christendom. Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar ze doen het niet goed. Om met zo kerkdienst weer 500 mensen bij elkaar te halen. Naar mijn idee is dat niet verantwoord en daarom is goed dat wij, dat zie ik ook zondagochtend bij die kerkdienstuitzendingen, dat er dertig of vijftig mensen in kerk zitten. Het is geen gezicht en dan zie je er af en toe, gelukkig, nog één, twee, drie kinderen bij. Denk ik nou, die leven ook nog. Er zijn ook nog kinderen in de wereld.

I: Ja, want wat pastoor Verbeek zei, die zei van, u zei voorbeeld dat u plaats maakt voor die dertig plaatsen die dan mogen, maar hij zei ja heel veel jongeren doen dat. Plaats maken voor de oude garde. Wat vind u daarvan?

R: Ik vind dat correct. De ouderen hebben door eenzaamheid het bijzonder zwaar af en toe, zeker, heel veel denk ik zelf. En die hebben dan troost om samen te komen in de kerk die in hun leven uiterst belangrijk is en dan vind ik dat eigenlijk heel goed dat zij dat doen.

I: En vind u het dan zelf lastig om op afstand de kerkdiensten te volgen?

R: Nee, hoor. Nee. Ik heb daar volkomen vrede mee maar, ja je moet die supplese hebben. Om hoe oud je ook bent, om je aan te passen aan de omstandigheden. Het is gewoon niet anders. Het is voor mij helemaal niet pijnlijk. Ik vind het voor die mensen die ernaar verlangen en in eenzaamheid verkeren, veel erger. Nee hoor. Ik vind het prima. Ook op dat punt ben ik zeer tevreden.

I: Ja, en is uw persoonlijk gebed toegenomen? Omdat u minder naar de kerk gaat?

R: Dat is een leuke zaak. Of het veel toegenomen is, weet ik niet. Ik lees wel iets meer geestelijke literatuur. Dat wel, want je moet je eigen toch op peil houden en niemand die kan zeggen dat gebeurd tussen neus en lippen wel door, nee dat is niet zo. Je moet gewoon jezelf bijvoeden op dit punt. Het is altijd, dat kun je niet verwaarlozen, maar niet dat ik hele dag aan bidden ben. Helemaal niet.

I: Ja, ik dacht misschien meer tijd thuis.

R: Ja, je moet jezelf wel op peil houden maar ik ben op dat punt zeker geen heilige. Dus je zit niet tegenover een heilige.

lachen

I: Maar dat hoeft toch ook niet persee? Hele dag bidden?

R: Nee hoor. Nee hoor helemaal niet. Kijk, je moet je leven inrichten dat God daarin een plaats heeft en dat mensen daarin een plaats hebben. En mensen die hebben toch een, dat noemen wij zo een beetje, in de mensen kun je ook God dienen he. En dat is eigenlijk ook het idealisme, wat heel veel mensen nu nog, maar ook in verleden hebben gedemonstreerd. Dat ze namens de grote baas in de verpleging gingen. Denk aan uhm, vrouwen, verpleegkundigen, die een kindertehuis in de derde wereld stichten. Nou, die zijn volop bezig

met God, als ze volop bezig zijn met de zorg van die arme sloebers. Dat kun je bijna een =-teken tussen zetten. Anders zou je denken dat als je niet gelovig bent, en je hebt daar niet veel ervaring mee, dat dat zwevende mensen zijn. Beetje op weg naar God enzo, dat is onzin. Je moet in je werk, met mensen, God kunnen ontmoeten en dat is heel fijn. Nee je hoeft zeker niet hele dag op je knieën te zitten.

I: Ja, heeft u dat, is pastoor de enige functie die u heeft gehad bij de katholieke kerk?

R: Ja, ik ben door omstandigheden in onderwijs gestaan. Ik heb 35 jaar voor de klas gestaan. En dan heb je natuurlijk een iets bredere invulling van je leven, maar in feite ben je altijd pastoor. Dat kan je niet meer van je af schuiven.

I: Wanneer bent u pastoor geworden?

R: In 62.

I: Oh, ja. En hoe word u eigenlijk pastoor?

R: Door je priesterwijding wordt je ingeleid, door het personeel van de kerk.

I: Ja, ik dacht ik vraag het even.

R: Maar je hebt tegenwoordig ook naast die priesters, pastoraal werkers. Die hebben gewoon de studie gedaan, uhm van de Theologie, en die zijn daarmee als ze in dienst komen van bepaald Bisdom, dan zijn ze ook pastoor.

I: Want u heeft geen, u bent daarvoor geen pastoraal werker geweest?

R: Nee, nee. Nee precies. Dat is niet de weg geweest die ik gelopen heb.

I: En als u nu, naar de coronacrisis kijkt, of andere pandemieën, welke functie heeft de kerk dan tijdens zo'n crisis?

R: Eigenlijk is de taak van de kerk om die mensen bij te staan in hun nood, hun ziekte en hun angsten en ook wat de toekomst hen nog zou kunnen brengen en daar hebben wij een taak aan als het goed is. Nu met die corona, was het natuurlijk ook moeilijk om die contacten te hebben. Ik kom regelmatig in het ziekenhuis, ben er vorige week nog geweest om iemand te bedienen. Ik weet niet of je weet wat dat is bedienen?

I: Uhm,

R: Helemaal geen punt. We hebben in de kerk zeven sacramenten. Dat begint met de doop en het eindigt op het eind van het leven met het sacrament van de zieken. Dat is een soort zalving. En met gebeden erbij. En daar word ik nog weleens voor opgeroepen om voor iemand in ziekenhuis, iemand die zijn laatste dagen beleefd, om die wat te helpen en bij te staan. En dat is eigenlijk heel mooi werk. Heel mooi werk. En dat noemen wij bedienen. Dat werd vroeger zo genoemd omdat we daar olie daarbij gebruiken. De heilige olie ontvangen, maar dat werd niet veel gebruikt gelukkig. Maar tegenwoordig heet het het sacrament van de zieken en dat word wel, en er zijn mensen die willen dat persee van een priester ontvangen en dan moeten wij daarvoor opgeroepen worden.

I: Dus het zevende sacrament, het sacrament van de zieken, dat is dan bedienen?

R: Dat is het laatste ja. Je hebt dan doop, vormsel, huwelijk, priesterschap, biecht enzo. Die andere dingen allemaal. Maar dat zul jij niet zo paraat hebben en dat hoeft ook helemaal niet.

I: Ik ben tot mijn communie gekomen, dus dat zijn de eerste twee? *lacht*

R: Ja, en verder ben je toch goed uitgegroeid hoor dus, je hoeft er geen zorgen over te hebben.

I: Gelukkig! *lacht*. Maar weet u of bij de vorige pandemieën er ook maatregelen waren van de kerken sluiten? Of is dat iets nieuws?

R: Nou vroeger was het natuurlijk heel anders. Als je een film ziet dan zie je dat vroeger, dan bij zo pandemie wat wij nu als zeer besmettelijk beschouwen, die mensen werden vroeger keihard uit de gemeenschap gezet. En die kregen vroeger een ratel mee. Dat is een hout instrument, als je dat rond draait, dan maakt dat wel wat lawaai. En dat betekende als dat ik aankom, ga weg, want ik ben besmettelijk. Die werden gewoon helemaal apart in de samenleving eruit gegooid en apart gezet. Er werd voedsel neergezet en drinken enzo en dat konden ze dan vanuit hun beschermplaatsen weghalen, maar niemand bemoeide zich met de besmettelijke mensen die onder hen waren. En zo werd, in de kerk ook, gesanctioneerd zo, en men dreef de besmettelijke buiten. Wat nu gebeurd, dat zij onder ons zijn, en de mensen in quarantaine moeten, die met zo iemand in aanraking zijn geweest, dat kende men vroeger niet natuurlijk. Ze namen daar eigenlijk de veiligste weg van weg ermee. En dan kostte dat ook al honderdduizenden slachtoffers. De helft van een stad verliet het leven. We hebben natuurlijk hier ook in 1918, weet je wat?

I: De Spaanse griep?

R: Ja, de Spaanse griep hebben we gehad. En dat sloeg ook enorm in met ontzettend veel doden.

I: Dat is volgens mij qua grootte nog niet eens te vergelijken met de coronacrisis.

R: Uhm, wat besmettelijkheid betreft wel denk ik. Qua doden weet ik eigenlijk niet. Ik ken daar geen cijfers van. Ik denk dat die Spaanse griep meer doden hebben gehad. Toen was er nog geen kennis in de medische wetenschap. En de besmetting ging van gezin op de een naar de ander.

I: Ja, en pas als ze zagen dat iemand besmet was, werden ze pas uit samenleving gezet.

R: Ja, eventueel, maar dat kennen wij in 18, met de Spaanse griep, was dat systeem met buiten de samenleving zetten al niet meer. Dat was toen al niet meer. Dat is echt middeleeuwen. Maar besmettelijkheid, als je dat bij tijds ontdekt kun je maatregelen nemen maar men weet dat, wist dat vaak niet. En nu weet men dat wel en dan danst men er rustig op los, onverantwoord. En het is natuurlijk ook, waar heb je een geneeskundig aspect en waar een economisch aspect. Dat moet dan in evenwicht komen maar je ziet dat heel veel mensen dat niet kunnen accepteren dat ze failliet gaan enzo. Dat is ook zorgelijk. Zeker als je iets opgebouwd hebt en je denkt dat je dat je kinderen na kunt laten en dan lukt dat allemaal niet,

omdat corona komt. Dat is best erg. Maar niet te pessimistisch. De mens heeft een enorme veerkracht. Die word in elkaar gedrukt maar je komt toch weer terug. En de struggle of life heb je natuurlijk, dat je alles wilt zetten om er bovenuit te komen. Behalve je hebt natuurlijk ook mensen die gaan bijzetten zo *armen over elkaar*, maar de meeste mensen hebben wel een power om er bovenuit te komen. En dan zal het allemaal nog weleens mee kunnen vallen. Ik ben er niet zo pessimistisch over.

I: En denkt u, want we hebben het net al over die andere pandemieën gehad, denkt u dat de functie van de kerk toen anders is dan nu? Tijdens zo pandemie?

R: Ik denk dat de functie niet anders is, dat het altijd is de mensen bemoedigen, begeleiden, voorzichtigheid aanpraten zoveel als mogelijk en dan hoop geven voor de mensen die dood gaan dat er een opvang is. Dat is ons geloof dat we op een of andere wijze worden opgevangen. Alleen moet je daar niet iets bij materieels bij voorstellen. Ik weet ook niet hoe dat eruit ziet, maar ik geloof wel dat na dit leven een opvang is. En dat is niet veranderd sinds het begin van het christendom en ook de wereldgodsdiensten hebben eigenlijk hetzelfde. Dat er na de dood een opvang is. De Moslims hebben dat ook he.

I: Joden ook.

R: Die worden ook opgenomen bij Allah. Je hebt ook nog de aparte opvattingen rondom de zielsverhuizingen of de, dat je dus, dat hoort bij de Hinddoes. Maar wat in diverse landen voorkomt, is natuurlijk dat Hinddoes weer met anderen in oorlog gaan en dat hoort eigenlijk bij geen een godsdienst thuis. Ja, je hebt natuurlijk ook het ontstaan van de islam. Met de strijd op begin tussen Medina en Mekka, dan zien we dat wel met veel bloedvergieten dat die godsdienst zich uitgebreid heeft.

I: Maar dat zijn ook de mensen, niet de godsdienst toch?

R: Ja, dat is ook zo. Op zich is een Moslim ook een vredelievend mens. Maar de agressiviteit wordt aangewakkerd door mensen die misbruik maken van hun positie. Denk aan Erdogan in Turkije. Die man gaat autoritaire trekjes vertonen en iedereen moet uit zijn pad die niet past in het patroon die hij voor ogen heeft. En dat is eigenlijk, dat is heel erg. Dat dit onder het nom van godsdienst word verkondigd. Terwijl dat echt niet mag. Maar wij zijn als kerk in het verleden ook niet altijd zo zachtzinnig geweest. Dat is allemaal, gelukkig, geëvolueerd dat wij nu een instituut zijn dat vrede hoog in het vaandel heeft. En gelukkig dat dat allemaal voorbij is. Alleen worden we natuurlijk wel, in sommige landen, ook in sommige moslimlanden, worden de katholieken of de christenen niet zo gewaardeerd dat ze er zijn. Maar goed dat is van alle tijden. Dat godsdienst, die fundamentalisten met name, die oorlogen ontketenen en denken dat ze het goed doen ook nog.

I: Ja, voor de zaak denken ze.

R: Ja, maar is natuurlijk vreselijk wat er gebeurd in de wereld. Maar dat is toch zo. Momenteel is het mogelijk om de lijsttrekkers vragen te stellen he, weet niet of je dat hebt gehoord. Ik zou graag een vraag stellen bijvoorbeeld als je de ellende ziet, wat doe je concreet als Nederlander om de honger in Ethiopië op te kunnen vangen. Wat doe je concreet als Nederlandse samenleving, denk alleen maar aan de vrolijke parlementariërs die we hebben in Nederland. Wat doe je nu in feite als je ziet hoe die meisjes op vakantie zijn en terugkomen besneden en wel he. Die vrouwenbesnijdenis die ken je. Die is uitermate wreed.

En hoor je ze ooit rond bemoeienis rond buitenlandse zaken. Hoor je ze daar ooit over iets zeggen? Worden er landen gestraft met geen subsidie meer, geen geld meer, zolang dat blijft bestaan? Dat hoor je nooit. En dan zou ik die soort vragen willen stellen. Niet over een tientje erbij over een minimumloon, dat zou ik wel heel fijn vinden als dat zou kunnen gebeuren. Dat die mensen iets meer geld hebben, maar ik vind die andere dingen, en slavernij volop van kinderen in de wereld,

I: Ja, dat vind ik ook onbegrijpelijk en ook van de Oeigoeren in China. Heel de wereld weet het en niemand doet er iets aan.

R: Ja, zeker. Nee dat is ook zo. Dat is de slapte van de landen die economie bovenaan hebben staan.

I: Dat zie je ook bij wat u eerder zei, over Ebola, dat vaccin is er ook niet doordat westen daar niet zoveel belang bij hebben. Coronavaccin is er binnen een half jaar.

R: En wij, ik heb het idee, maar dan zeg ik iets heel gevaarlijks, dat soms de honger gestimuleerd wordt om ze eronder te houden. En dat is eigenlijk, nee hoor, als ze keer dat komen halen wat wij vergeten zijn te geven, dan hebben ze groot gelijk. Ik vind dat allemaal heel tragisch de problematiek van de vluchtelingen enzo maar dat daar die jongens en meisjes van rond de 20 daar hun uiterste best doen uit de Afrikaanse landen om Europa binnen te komen en over die hekken klimmen enzo, dat vind ik heel begrijpelijk. Die hebben geen toekomst in eigen land en proberen de verhalen die er gaan over het Westen waar te maken voor hun eigen leven, terwijl ze hier ook vaak in ellendige omstandigheden leven.

[praten over vluchtelingen, prostitutie, geen verband met onderzoeksvraag. In verband met tijdstekort niet uitgetypt]

R: Ja, alles went uiteindelijk en het shock effect is weg. En dat zie je dan ook met de volle parken gisteren, dat men dacht, ik kan zelf niet zoveel gevaar lopen. Ik ben jong. En ja, mijn opa en oma zijn toch al oud. Nee, dat is allemaal heel zorgelijk die mentaliteit. En om je in te houden, en dan word er gezegd ja maar we wonen in een land waar de meeste zich keurig aan de regels houden, dat is allemaal van dat slap gedoe. Je moet duidelijker zijn voor de gene die zich niet aan de regels houden. Dat dat onverantwoorde elementen zijn. Je mag ze geen moordenaars noemen, maar het zou er op uit kunnen draaien.

I: Ja, en als je dan kijkt naar China. Ik zeg niet dat ik in elk ander jaar zou willen ruilen met de Chinese overheid, maar tijdens een crisis is de loyaliteit naar de overheid wel handig.

R: Ja, dat is waar, maar voor derest is natuurlijk niet dat Chinezen vrije mensen zijn. Dat word allemaal door de Big Brother in de gaten gehouden. We leven hier uit een uitzonderlijk goed land, economisch, dat we zoveel vrijheid hebben, we hebben al zoveel jaar vrede. Laten we eerlijk zijn. Dat is ook uitzonderlijk in de wereldgeschiedenis.

I: Ja, is dat eigenlijk al wel zo lang geweest?

R: Nou, ik denk, dat zou je in de geschiedenis moeten bekijken.

[Hebben het over verschillende oorlogen, koude oorlog etc. Positie van Nederland. Niet van toepassing voor onderzoeksvraag. Hebben het over Fillipijnen, ervaringen in de Fillipijnen en de politiek in Fillipijnen. Dwalen af van onderwerp interview]

I: We zijn beetje afgedwaald, maar toch heel leuk om hierover met u te praten. Ik ben wel al door mijn vragen heen. Ik zet even mijn geluidsopname uit, vind u dat goed?